

Sproge kyrka

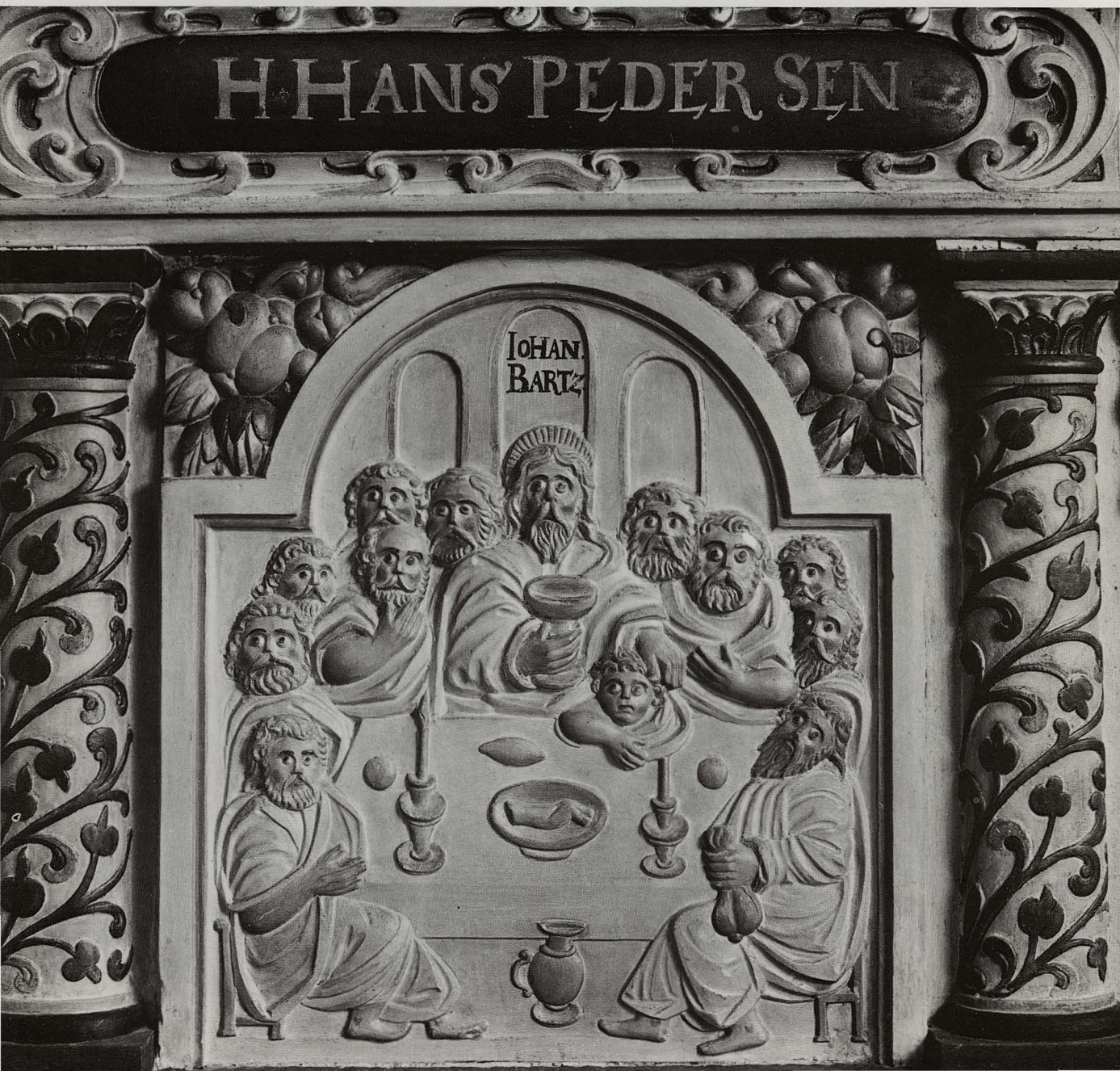
SVERIGES KYRKOR

GOTLAND

MATS BERGMAN

H HANS PEDER SEN

IOHAN
BARTZ

Sproge kyrka

Sproge kyrka

HABLINGE TING, GOTLAND, BAND VIII:2

AV MATS BERGMAN

VOLYM 191 AV SVERIGES KYRKOR, KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

GRUNDAT AV SIGURD CURMAN OCH JOHNNY ROOSVAL

UTGIVET AV RIKSANTIKVARIEÄMBETET OCH KUNGL VITTERHETS HISTORIE

OCH ANTIKVITETSAKADEMIEN

Almqvist & Wiksell International Stockholm 1982

REDAKTIONSKOMMITTÉ: ARON ANDERSSON, EVALD GUSTAFSSON,
STEN KARLING, R AXEL UNNERBÄCK

UTGIVET MED ANSLAG FRÅN
STATENS HUMANISTISK-SAMHÄLLSVETENSKAPLIGA FORSKNINGSRÅD

FOTO ROLF HINTZE (där ej annat anges)

Beskrivningen av Sproge kyrka är avslutad i juni 1982. Excerperingen är utförd av fil kand Olof Levin. Översättningen till engelska av bildtexter och sammanfattningar har utförts av fil kand Nils Siedt. Bildmaterial, anteckningar och excerpter förvaras i ATA och GF.

*Omslagsbilden återger Nattvarden, mittscen i altaruppsats från 1669.
Foto R Hejdström 1982.*

Centraltryckeriet, Borås 1982

Innehåll

SPROGE KYRKA

<i>Inledning</i>	9
<i>Kyrkogården</i>	11
<i>Träkyrkan</i>	15
<i>Kyrkobyggnaden</i>	19
<i>Kyrkans byggnadshistoria</i>	43
<i>Kalkmålningar</i>	46
<i>Ristningar</i>	48
<i>Inredning och inventarier</i>	49
NOTER	72
KÄLLOR OCH LITTERATUR	74
FÖRKORTNINGAR	75
SUMMARY	76

Förord

Med föreliggande volym om Sproge kyrka, författad av fil kand Mats Bergman, fortsätter Sveriges Kyrkors publicering av kyrkorna i Hablinge ting, Hoburgs setting. De kyrkor som närmast står i tur att beskrivas inom tinget är Silte och Hablingbo. Inom Fardhems ting har förberedelser gjorts för att publicera kyrkorna i Gerum och Fardhem. Vad Visbykyrkorna beträffar skall närmast domkyrkan del 2 med beskrivning av inredning och inventarier samt register till båda volymerna utgivas. Dessutom förbereds beskrivningar av kyrkoruinerna S Göran, S Gertrud, S Hans och S Per för publicering.

Under författarens fältarbete har flera personer med intresse tagit del i och på många sätt underlättat undersökningarna. Ett varmt tack riktas till komminister Sune Österdahl och hans maka Gunvor för visad hjälp och gästfrihet i Eksta prästgård, och till klockare Nancy Hemmander, Sproge, för hjälp vid undersökningarna i kyrkan. Ett särskilt tack riktas också till fil dr Gunnar Svahnström för värdefull hjälp, särskilt beträffande avsnittet om träkyrkan. Personalen vid Visby landsarkiv, handskriftsavdelningarna vid Kungliga biblioteket och Uppsala universitetsbibliotek samt tjänstemän vid Statens historiska museum och Gotlands fornsal tackas också för hjälp vid beskrivningens utarbetande.

Fotograferingen av kyrkobyggnaden med inredning och inventarier har utförts av Sveriges kyrkors fotograf Rolf Hintze, medan Gotlands fornsals fotograf Raymond Hejdström har tagit några kompletterande bilder. Det omfattande uppmättningsarbetet utfördes redan 1943 av byggnadsingenjören John Söderberg och har sedan kompletterats av arkitekt Gunnar Wirén. Excerperingen av kyrkans arkivalier i Visby landsarkiv har utförts av fil kand Olof Levin. Till alla dessa framförs ett varmt tack för värdefull medverkan.

Ett speciellt tack riktas även tillintendenten Lars Wickström och hans maka Solveig för värdefull hjälp med korrekturläsningen.

Stockholm i November 1982

Aron Andersson Evald Gustafsson Sten Karling R Axel Unnerbäck

SPROGE KYRKA

Gotland, Gotlands län, Hablinge ting, Visby stift,
Medeltredingens kontrakt, annex till Klinte

Inledning

Topografi och fornminnen

Av Lars Löthman

Sproge socken (Spragum, 1300-talet)¹ är belägen på öns sydvästra kust i höjd med Karlsöarna och en mil väster om Hemse samhälle. Socknen gränsar i norr till Eksta, i öster till Levide och i söder till Silte samt når i väster genom en ca 4 km lång strandsträcka Östersjön.

Sproge socken är ca 8 × 5 km (NÖ + SV) och uppvisar en omväxlande topografi. Socknens högsta delar finns i nordöst, där höjdplatån vid Solänge och Levidevägen når 20 m över havet. Den med nuvarande riksväg 140 sammanfallande, svagt markerade gränsvallen för Littorinahavet följer 16–17 metersnivåerna och når även i norr vid Mattsarve 20 m över havet. Utpräglat lägre nivåer på under 5 m över havet finns i den kilometerbredda kustzonen i väst och kring de nedre loppen av bäckarna, av vilka Snoder-a i söder samtidigt utgör sockengräns och avvattnar den mäktiga Mästermyr, medan Mällingsmyr i nordöst avvattnas genom kanal.

Berggrunden utgörs till betydande delar (Snoder-Hägsarve-Alvegårde-Bosarve) av märelskiffrar med kalkband ingående i Hemsegruppen. I anslutning till dessa finns av jordarter moränmargel, kring Littorinavallen och innanför kustzonen sand- resp grusjordar.²

Sproge socken är rik på fornminnen. Vid riksantikvarieämbetets fornminnesinventeringar för revidering av Ekonomisk karta över Sverige 1977–78³ registrerades ca 450 fornlämningar på 93 platser. Därutöver antecknades ett mindre antal uppgifter om borttagna fornlämningar. Smärre arkeologiska undersökningar har företagits, bl a väster om Kruse och i Mästermyr i samband med det år 1936 gjorda märkliga fyndet av en kista med bl a en stor uppsättning smidesverktyg. Vidare har inom socknen gjorts enstaka lösfynd från

bronsåldern och flera lösfynd från järnåldern, varibland 3 skattfynd.

Vid kyrkans ombyggnad 1839–40 påträffades 124 mynt, i huvudsak från unionstiden, ovanpå långhusets valv. Myntfyndet inlöstes till största delen av VHAA (inv nr 911).

Av de fasta fornlämningarna märks främst 11 gravfält med totalt ca 200 synliga anläggningar samt 25 husgrunder på 10 platser. Verkligt monumentala är flera av de tio skeppssättningarna, av vilka hälften är mellan 24 och 44 m långa och återfinns på Bosarve marker i nordöst. Framträdande är också tre 23–27 m stora rösen på Butvier, Mårtens och Snoder. Det största gravfältet finns vid Lindarve med 80 synliga gravar. Till storleken mera måttliga gravfält finns inom Butvier, St Norrgårde och Snoder marker. Gravfälten är belägna på mellan en och tre kilometers (i medeltal 2 km) avstånd från kyrkan, vid vilken under de senaste århundradena påträffats flera medeltida gravhällar och en bildsten med runinskrifter.

Högst påtagliga spår av järnåldersbosättning indikerar de 25 husgrunderna, av vilka 10 inom Solängen intar ett utomordentligt strategiskt läge på landbryggan mellan Mäster- och Mällingsmyrarna. Vanligen i anslutning till dessa stengrunder finns ett 25-tal stensträngar med en sammanlagd längd av 4,5 km, sannolikt rester av en gång längre system. Fornåkrar finns inom främst Butvier samt Pannarve (fig 2) och St Norrgårde. Tillsammans med dussinett malstenar och lika många block med sliprännor och ytterligare ett antal med slipyor (se tabellen fig 3) påvisar alla dessa lämningar en omfattande etablering under järnåldern. Huvuddelen av de nuvarande gårdarna har belägg från

Fig 1. Kyrkan från nordöst. Foto 1982.

The church from NE.

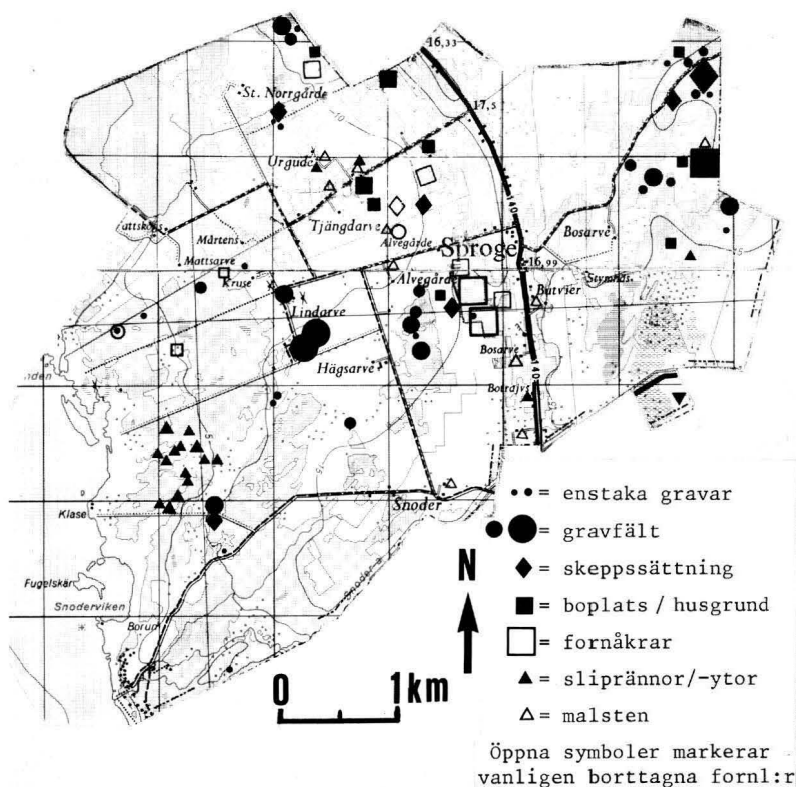

Fig 2. Fasta fornlämningar inom Sproge socken, efter riksantikvarieämbetets fornlämningsregister reviderat för ekonomiska kartan 1977–78. Sammanställda av L Löhman 1982. Utsnitt ur topografiska kartan, bladen 5 I och 6 I. Lantmäteriverkets medgivande nr 82.0090.

Immovable ancient remains in Sproge parish. After the register of ancient remains of the Central Board of National Antiquities, revised for the economic map, 1977–78. Arranged by L Löhman 1982.

1500- och 1600-talen,⁴ men har sannolikt att döma av fornlämningsförekomsterna betydligt äldre ursprung. Deras avstånd från kyrkan växlar mellan 0,3 till 3 km eller i medeltal 1,6 km, d v s betydligt kortare än medelavståndet för gravfälten.

En fullt mätbar förskjutning av bebyggelsen närmare kyrkan jämfört med gravfältens lägen kan sålunda konstateras vilken sannolikt påbörjas redan under yngre järnålder och i flera fall fortskrider under medeltid och i enstaka fall – gårdar med inga eller ytterst få fornlämningar kanske t o m i form av nyetablering eller nykolonisation – fram till de historiska gårdarnas lägen.

Kyrkan synes ha placerats kommunikationsmässigt väl endast några hundra meter från Mästermyr och vid den gamla vägen längs Littorinavallen, där inlandsvägen från Levide ansluter samt tämligen centralt i förhållande till de historiska gårdarna, däremot mitt emel-

lan och utan närmare kontakt med de två stora fornlämningsstråken i öst och väst (se kartan fig 4). Bakom lokaliseringen av kyrkan kan alltså ligga ett avsiktligt fjärfande från "hednatidens" fornlämningslägen till ett mera neutralt och i förhållande till de historiska gårdarna betydligt centralare läge.

Omvänt kan sägas att det kanske snarare är kyrkans slutliga placering som delvis initierat, påverkat och påskyndat denna förskjutning av bebyggelsen.⁵

Vid den senaste pastoratsregleringen överfördes församlingen till Klinte pastorat, vilket numera även omfattar Fröjel och Eksta. Från medeltiden och fram till 1920-talet bildade Eksta och Sproge pastorat med Sproge som annex; till Klinte pastorat fördes då Levide och Gerum (fram till 1962). 1942 fördes Sproge över från Klinte till Hablingbo pastorat, men återfördes 1962 till Klinte pastorat.

Gård	Äldsta kända namn- form och belägg	Rösen Skepps- sätt:n:r	Gravfält anl:r/pl:r	Enstaka gravar	Hus- gr:r	Mal- st:r	Forn- åkrar	Sten- str:r	Slip- rännor	Run- inskr:r	Summa
Alvegårde	Rasmus Alffugardt 1608jb			4	1	1					6
Allmällings	Lauridz Alninge 1608jb	(1)		(1)		1					3
Bosarve	Tomis budssarffue 1608jb	5	6/1	10	11	4		5			41
Botrajvs	Staffen bottreffs 1608jb, hoss Boethreffs Gaard 1594 koinv								1		1
Butvier	Jörgenn bottuede 1608jb	1	26/2	3		1	95	10	1		137
Gandarve	Gangdarffue 1614kr										0
Hägsarve	peder hegissarffue 1608jb	1	15/2	4					3+2		25
Kruse	Bottell kruss 1608jb		5/1	3							8
Lindarve	Thomas Lindarffue 1614kr		95/2								95
Mattsarve	Madz madssarffue 1608jb				2+1			1			4
Mårtens	peder morttens 1608jb	2	(1)	5	8			4	1		21
Norrgårde	iouen, laurits norregarde 1523skb	1	28/2	3	1		5	3			41
Pannarve		1		1			5				7
Snoder	runformer GR 2, ander: Snode m fl 1523skb	1	2	23/1	5	2		1	5+17		56
Sproge annex							10	3		4	17
Stymnes	Oluf stiffnis 1523skb			4	2				(1)		7
Tjängdarve	Erick thingdarffue 1608jb					2					2
Urgude	runform GR 2, owergodarff 1486 C 9					1		1	1	(1)	4
Vattskogs	Rasmus oc Søvrin Vateskogs 1614kr										0
Summa		4	12	198/11	43	25	12	115	28	13+19	5

Fig 3. Tabell utvisande gårdarnas nuvarande officiella namnformer och de äldsta kända skrivningarna för gårdsnamnen enligt E Melefors, samt olika fornlämningstyper efter riksantikvarieämbetets 1978 reviderade fornlämningsregister, fördelade på gårdar enligt ekonomiska kartan 1939. L Löthman 1982.

Table showing the present official names of the farms and the oldest known names according to E Melefors, and different types of ancient remains after the register of ancient remains of the Central Board of National Antiquities, revised in 1978, distributed over farms according to the economic map of 1939.

Kyrkogården

Kyrkogården begränsas i väster av stora landsvägen och i öster av en tallskog. Den omgärdas av en ca 100 cm hög kallmur av kalksten med smärre inslag av sandsten. Kyrkogården har utvidgats åt söder och norr, men dess utsträckning åt öster, väster och nordväst kan vara den ursprungliga. Kyrkogården har fyra ingångar, i väster (fig 5), i söder (fig 6), i norra murens västligaste del samt i den nyare norra kyrkogårdsdelens västra mur. Om kyrkogården under medeltiden haft murade stigluckor är inte känt. Enligt räkenskaperna 1802–03 uppfördes då en "Likport" vid västra kyrkogårdsmuren, sannolikt dess norra del. Denna likport synes av räkenskaperna att döma delvis ha varit av sten samt oövertäckt av ett brädtak. Den reparerades enligt räk-

skaperna 1851–52, men var 1869 förfallen, varför anskaffandet av lämpligt virke beslöts till den påföljande sommaren, 1870. Detta år utbetalas arvode åt en Hemström för "arbete ått Likportarne" (räk). När likporten helt försvann är okänt; möjligen kan ett par 1890 (räk) försålda kyrkogårdsgrindar ha härrört från den.

I samband med kyrkans ombyggnad 1839–40 anordnades två ingångar, en i väster och en i söder mitt för kyrkans sydportal. Ritningar till två par grindar av trä uppgjordes av prosten och lektorn Jacob Klingwall⁶. Grindarna utfördes i något förenklat skick – Klingwall hade på ritningen anbringat ett kors och ett ankare – och målades svarta. De ännu kvarstående grindstolparna uppbyggdes av halvcirkelsegment från långhusets

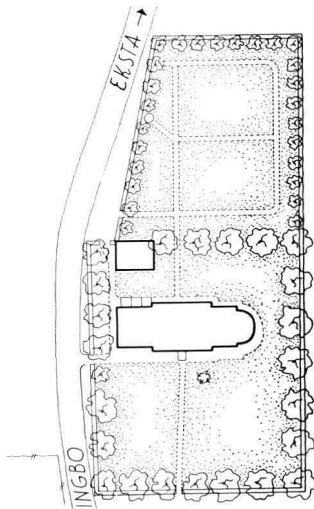

Fig 4. Situationsplan, 1:2000. Uppm J Söderberg 1943.

General plan, 1:2000.

Fig 5. Kyrkogårdens västra ingång med grindstolpar av delar från långhusets rivna mittkolonn. Foto 1982.

The west entrance to the churchyard with gateposts made of parts of the pulled-down central column of the nave.

Fig 6. Kyrkogårdens södra ingång, östra grindstolpen av delar från långhusets rivna mittkolonn. Foto 1982.

The south entrance to the churchyard; the east gatepost made of parts of the pulled-down central column of the nave.

rivna mittkolonn, och de västra grindstolparna försågs vid sidorna med två kvadratiske kalkstensplattor. Märk de grunt ristade linjerna som löper vertikalt på kolonnstenarna. Mått: segmentens diameter ca 62, höjd ca 28, täckplattornas sida ca 50, tjocklek 17,7 respektive 15 cm. Av dessa plattor – som möjligen kan sättas i samband med försvunna sidoaltaren – har den tjockare skrånande kant på åtminstone två sidor och den tunnare hålkälad kant på en sida. De västra grindstolparna vilar även på två kvadratiske plattor. De nuvarande enkla svartmålade järngrindarna torde ha tillkommit i samband med kyrkogårdsutvidgningen 1928, då också kyrkogårdens båda andra ingångar fick sina grindstolpar av cement.

Utmed kyrkogårdsmuren växer flera träd – lönn, ask, lind och kastanj – de flesta i öster och väster. I samband med kyrkans ombyggnad 1839–40 åtog sig byggmästaren Per Gottberg att plantera träd kring hela kyrkogården, för en ersättning av 24 skilling riksgälds per träd, samt dessutom att svara för deras bestånd under fem år. Dessutom fick Gottberg enligt byggnadsnämndens protokoll rätt att "inom Socknen i Ångar och Hagar hvarhelst de finnas upptaga tjenliga unga Träd, under förutsättning att ingen ibland Husbönderna sådant förvägrar, då det gäller att försköna deras

Fig 7. Sockenmagasinet från sydöst. Foto 1982.

The parish storehouse from SE.

egen hvilostad, äfven beslöts att hvarje Husbonde skulle vid Gottbergs påfordran uppköra 1 lass Gödsel eller Släke till de ställen der Träden skola planteras på det de i den dåliga jorden må säkrare komma sig före”. Trots detta tycks träden inte ha tagit sig, eftersom man enligt räkenskaperna 1847–48 planterade nya träd. Inte heller detta försök blev framgångsrikt. 1869 skänktes 24 unga kastanjeträd av enskilda församlingsbor. För att dessa skulle överleva förordnade kyrkostämman att planteringen skulle verkställas genom sockenhjälpen, och under hela den tid som vattning ansågs nödvändig skulle ”hemmansegarna inom församlingen i tur, tvenna af dem hvarje Lördagsafton, — — — ordentligt fullgöra denna vattning, hvilken i synnerhet i anseende till kyrkogårdens torra och sandiga beskaffenhet är alldeles nödvändig, såvida någon glädje af planteringen för framtiden vill förväntas”. Ytterligare trädplanteringar företogs 1891 (vis prot). 1958 företogs en gallring av trädbeståndet enligt förslag av landsantikvarie Gunnar Svahnström, varvid ett tjugotal träd fälldes. På kyrkogården finns även smärre häckar. Gångarna är grusbeklagda.

Vid 1700-talets mitt omgavs kyrkogården av ett trä-

staket, som var mycket förfallet. Vid visitationen 1743 tillsågs sockenmännen med hot om vitesföreläggande att ofördröjligen iståndsätta det, ”för theras skull som ther på kyrkogårdarna hwila”. Vid visitationen 1764 var dock planket fortfarande i mycket dåligt skick och stränga förmaningar om reparationer uttalades, ”Men Spröge boer kunde icke utlofwa detta emedan de hade så långt efter sten”. Så småningom ersattes planket av en stenmur. 1796 (räk) omtalas, att man kört kalksten till ”kyrckoplancket”.

I samband med kyrkans ombyggnad 1839–40 utvidgades kyrkogården åt söder och muren omlades. I murens sydvästra hörn sitter en tresidig sten med årtal 1840 inhugget, hugfästande denna utökning. 1927 beslöt kyrkostämman att utvidga kyrkogården åt norr. Utökningen, som genomfördes påföljande år, innebar också rivning av den gamla nordmuren från sockenmagasinet till nordöstra hörnet, anläggande av ca 70 m ny mur samt omläggning av övriga murar. Vidare grävdes och stensattes en brunn – borrhål till större djup 1936 – varefter den nya delen av kyrkogården kunde invigas 1929. De flesta gravarna återfinns nu inom detta område norr om kyrkan.

Fig 8 a-b. Grundstenar vid tornportalen, möjligen till ett försvunnet sockenmagasin av trä. Foto 1982.

Foundation stones at the tower portal, possibly belonging to a wooden parish storehouse, now lost.

Sockenmagasin

Magasinsbyggnad (fig 7) av putsad och vitkalkad kalksten, uppförd i två våningar under tegeltak samt belägen i kyrkogårdens nordvästra hörn, öster om nordvästra ingången. Magasinet har två rakslutna ingångar, en i söder, ledande till bottenvåningen, och en mindre i väster upptagen 1842, belägen ett stycke upp på fasaden och ledande till magasinets övre våning och vind. Ingången i söder täcks av svarttjärad dubbeldörrar av liggande bräder. Den västra ingångens dörr är också svarttjärad samt utvändigt av liggande och invändigt av stående bräder; den är försedd med ett stort, ålderdomligt lås och kan möjligen tidigare ha suttit i kyrkobyggnaden. I bottenvåningen inryms redskapsbod och elcentral och i övervåningen det forna sockenmagasinet. Enligt räkenskaperna uppfört i början av 1820-talet; 1820–21 inköps 9 lass kalksten, och 1824–25 utbetalas för sten till ett ”mtrials (sic!) hus under magasinett”. Nytt tegeltak pålades senast enligt stämmobeslut 1978.

Utänför tornets norra sida framför nordportalen ca

120 cm från tornets västfasad och vid långhusets nordvästra hörn, finns grundstenar efter en tillbyggnad (fig 8), sannolikt ett äldre sockenmagasin, om vilket dock inga upplysningar lämnas i kyrkans arkivalier. Sannolikt har detta sockenmagasin varit uppfört av trä.

Vagnsskjul

Vagnsskjul med murade väggar samt trägavlar under svart plåttak, beläget söder om kyrkskolan. Uppfört 1889 (st prot). Nytt spåntak pålagt 1934 (st prot). 1840 beslöt byggnadskommittén att församlingen skulle flytta en av skolmästare Siltberg inköpt ladugårdslänga intill den vid landsvägen stående uthuslängan med ett 3 alnar långt mellanrum, vilket skulle täckas med ag och göras brukbart som vagnsskjul. Detta visade sig dock inte tjänligt, utan man beslöt att uppföra ett nytt skjul av 9 alnars längd och 8 alnars bredd, antingen av sten eller trä, vid kyrkogårdsmurens södra sida. Detta skjul togs bort i samband med det nya skjulets tillkomst 1889.

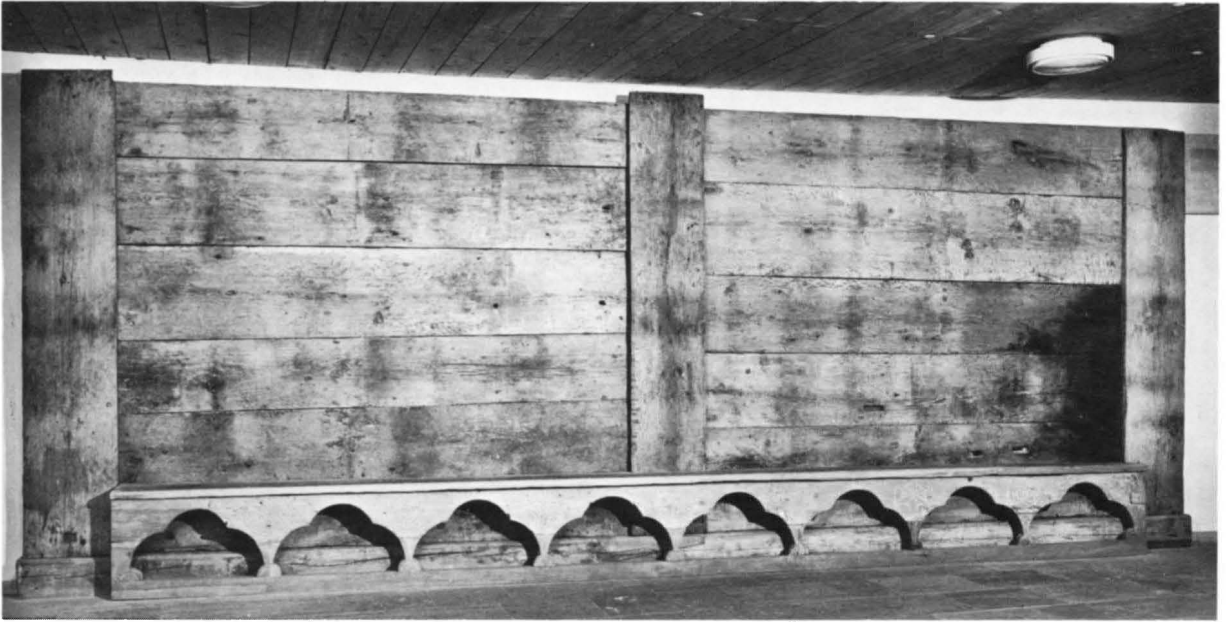

Fig 9. Plankor från träkyrkan, uppsatta som skiftesverksvägg i GF. Foto R Hejdström 1982.

Planks from the wooden church, set up as a framework wall in the Museum of Antiquities, Visby.

Träkyrkan

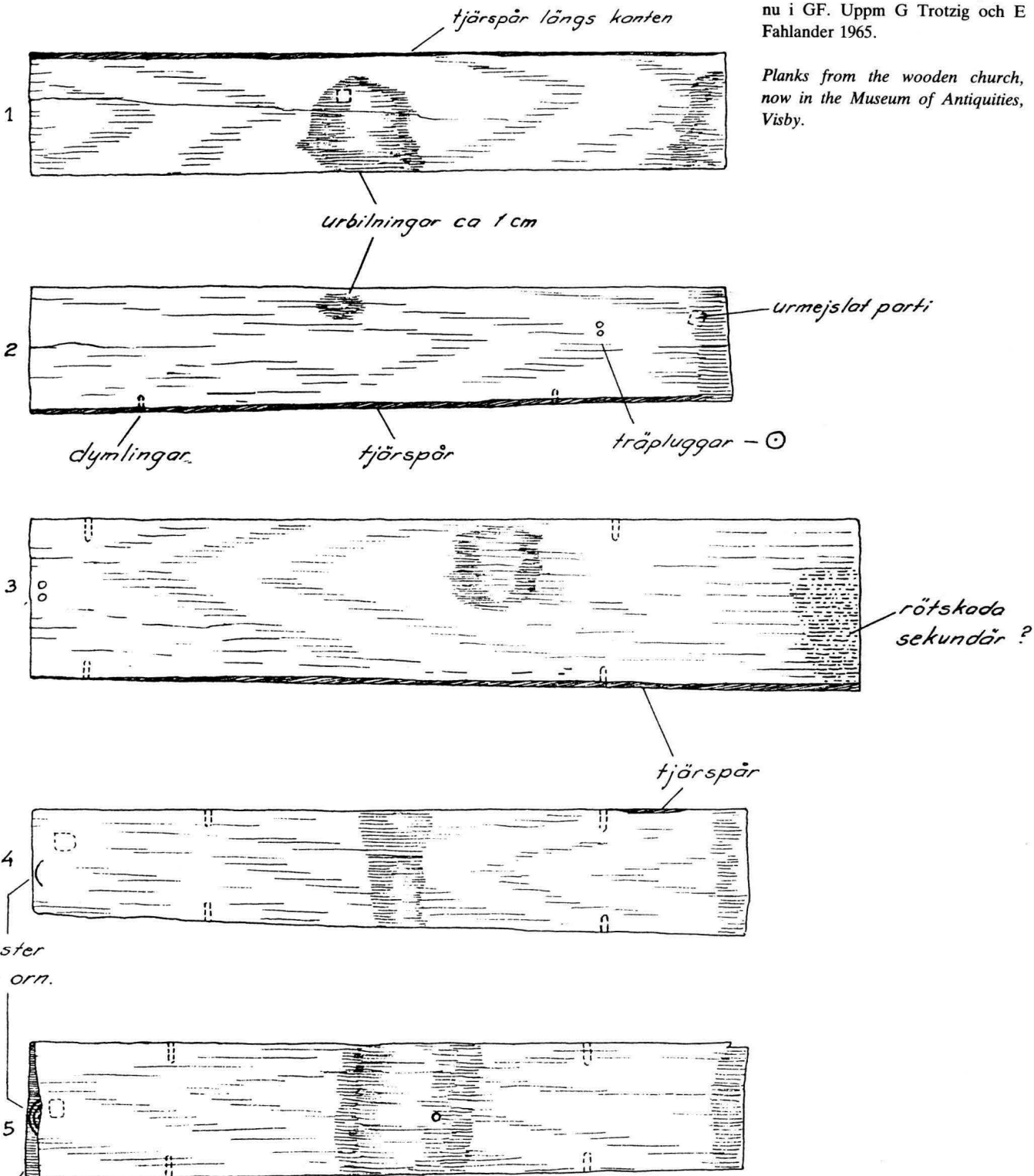
Vid en biskopsvisitation 1938 noterades, att golvet i långhusets bänkkvarter till största delen utgjordes av grova ekplankor, och man förmodade att dessa skulle kunna vara rester efter en träkyrka. I samband med kyrkans restaurering 1965 togs golvet upp, och det visade sig att man förmodat rätt. Sammanlagt tillvaratogs 43 väggplankor samt ytterligare 6 virkesdelar, vilka för 1 250 kr inlöstes av GF, där de nu förvaras (inv nr C. 10 375:1–49); ytterligare 4 plankor förvaras i sockenmagasinet vid kyrkan. Plankorna (fig 9), som är av ek, låg med den ursprungliga utsidan nedåt. Ingen av plankorna var bevarad i sin fulla längd, medan däremot kanterna verkade vara intakta. De bevarade plankornas längd varierar mellan 104 och 324 cm och bredd mellan 20 och 60 cm; tjockleken är ca 6 cm. Säkertligen har utsidan ursprungligen varit konvex, men i samband med att plankorna apterades till golvbräder har de avbilats för att ligga stadigt på golvbjälkarna. På de plankor som har en ända bevarad i ursprungligt skick kan man iaktta, att dessa fått den konvexa sidan avbladad för att passa in i den sammanhållande konstruktionen, i likhet med bl a plankorna

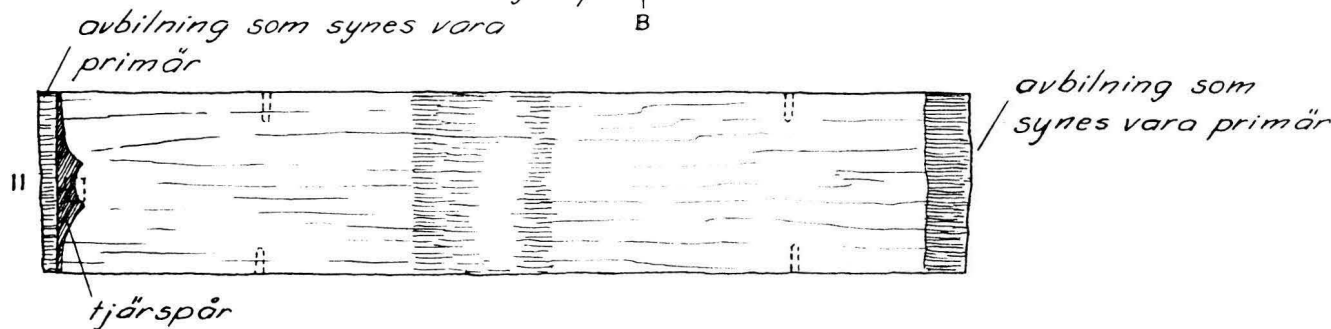
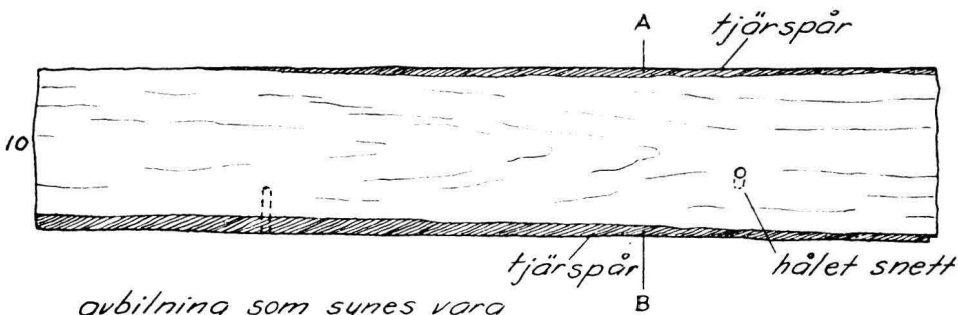
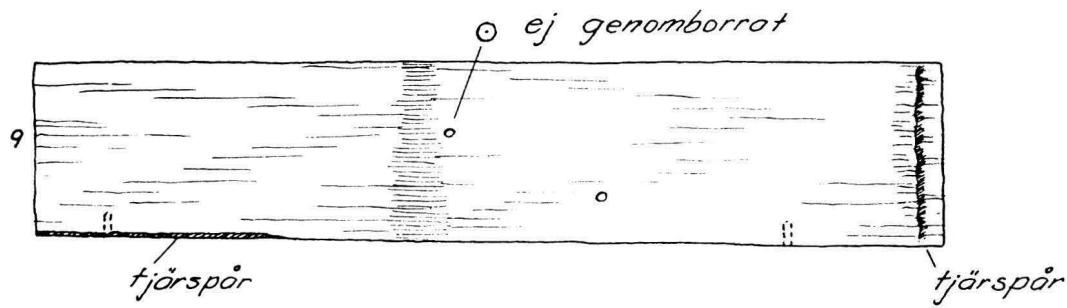
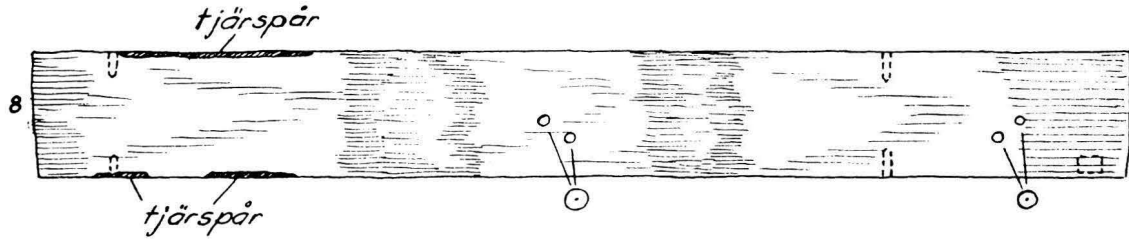
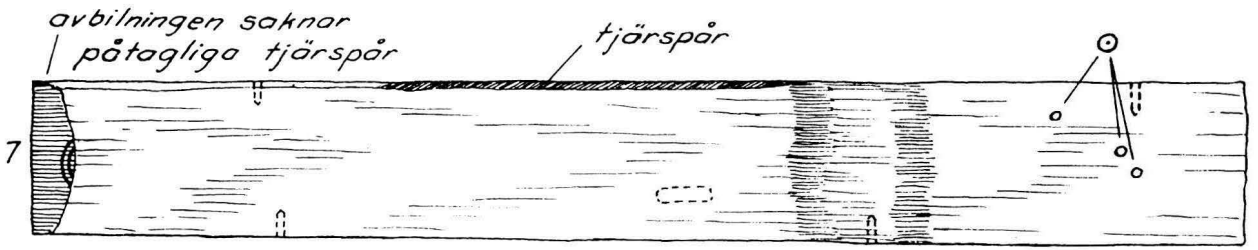
från stavkyrkorna i Hemse (SvK Go VI:3, s 183) och Eke (SvK Go VI:6, s 459f). Smärre partier av avbladningens ursprungliga yta finns bevarad på flera plankor, med rester av ornering i form av koncentriska cirklar. Ett antal av plankorna har också smala remsor av den ursprungliga ytan bevarade utmed kanterna. På de bevarade ursprungliga ytorna finns flerstades tjärspår. Insidorna är plana och har möjligen kvar sin ursprungliga yta. De flesta plankorna har i kanterna borrarade hål för dymlingar – ”heilar” – i allmänhet två på varje sida. På några finns också runda eller fyrkantiga hål eller fördjupningar på över- och undersidan.

Inmurade som förstärkning över den sedermera igenmurade uppgången till predikstolen genom triumfbågsmuren påträffades vidare fem brädstuppar av furu (fig 10), ca 23 cm breda och med längder mellan 52 och 122 cm; insidan är avbilad, varför den ursprungliga tjockleken är okänd. Utsidan är tjärad och försedd med ristade koncentriska cirklar runt borrarade hål samt en grund profilering längs ena kanten. Profileringens insida har dock bevarat sin ursprungliga yta och utgör av allt att döma den ena sidan av en räna. Troligtvis

Fig 10–11. Plankor från träkyrkan, nu i GF. Uppm G Trotzig och E Fahlander 1965.

Planks from the wooden church, now in the Museum of Antiquities, Visby.

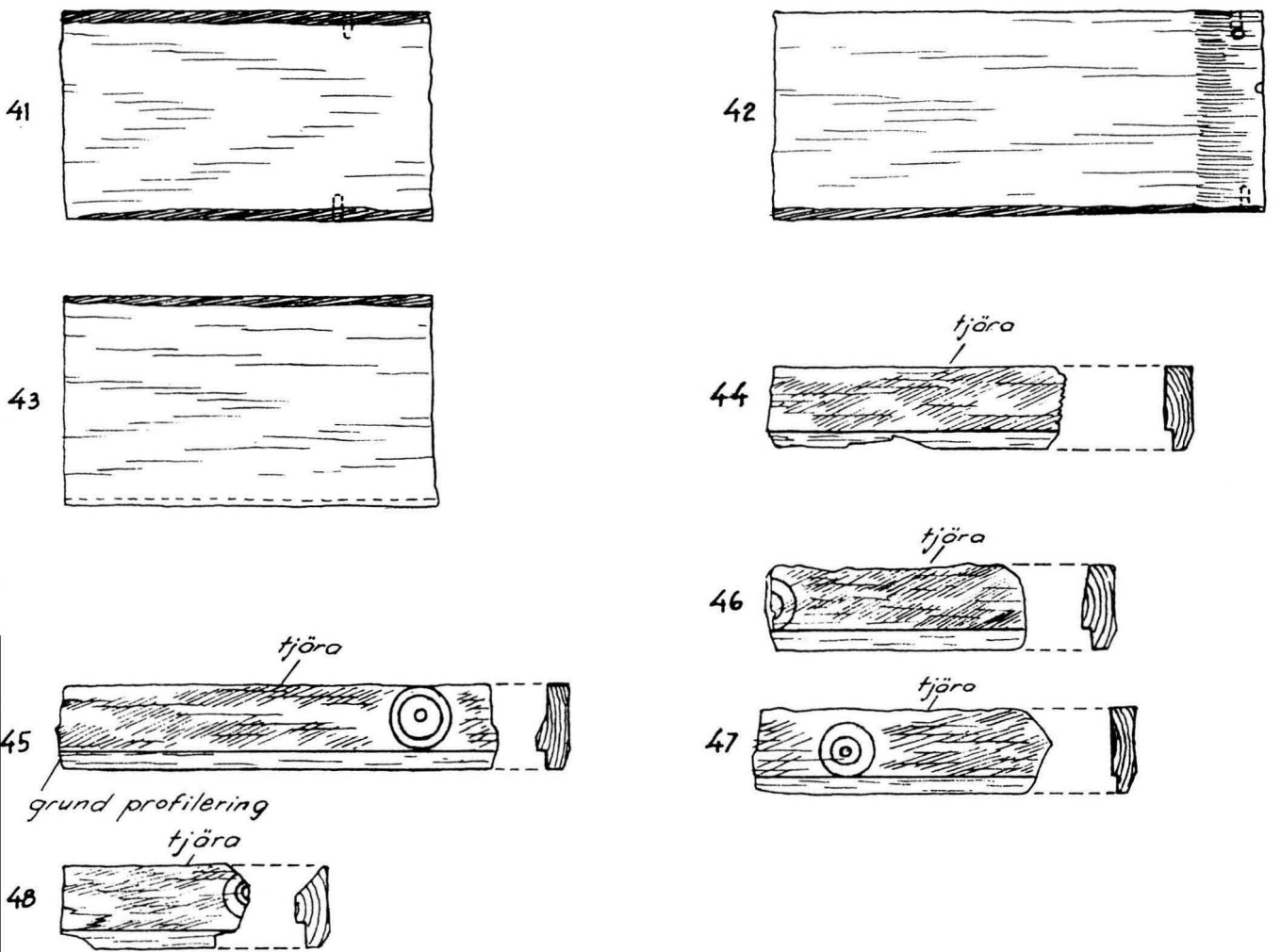
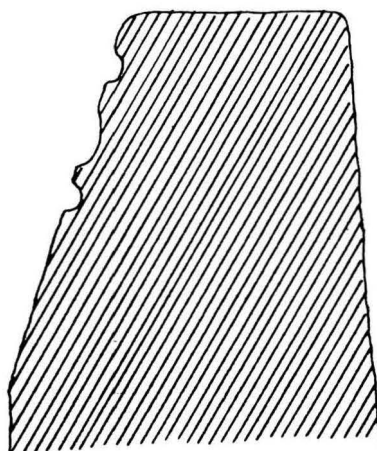

Fig 12. Rester av träkyrkan, möjligen fragment av hammarband. Uppm G Trotzic och E Fahlander 1965.

Remains of the wooden church, possibly fragments of head plates.

detaljsektion av profilering å nr 45 1/1

utgör dessa träfragment rester av hammarband, med profilerad nederkant och en ränna att foga in väggplankorna i.

Slutligen påträffades två takbjälkar av furu med urtag för högben och snedställda strävor. Den ena av dessa bjälkar var bevarad i sin fulla längd – 420 cm – medan den andra var defekt och tillvaratogs ej. Av utförandet att döma tillhör de samma tak.

Plankorna erinrar mycket om dem från Hemse kyrka men skiljer sig i ett väsentligt avseende från dessa och även dem från Eke. Dessa plankor har fogats samman med fjädrar, sittande i nåtar, medan plankorna från Sproge har helt släta kanter med undantag för dymlingshålen. Denna konstruktion är okänd från stavkyrkomaterialet men vanlig i äldre skiftesverksteknik, vilket har givit Gunnar Svahnström⁷ anledning att förmoda, att träkyrkan i Sproge varit uppförd i skiftesverk, i så fall den första kända på Gotland. Enligt Svahnström förefaller det också som om tjäran runnit tvärs över plankorna och att dessa därför legat i väggen; materialets ringa omfattning försvårar emellertid denna bedömning, och tjäran kan även påverkas av andra faktorer, t ex klimatet (SvK Go VI:6, s 463). Ytterligare en försvårande omständighet är att ingen plankor är bevarad i sin fulla längd. Att med bestämdhet avgöra i vilken teknik träkyrkan blivit uppförd är för närvarande inte möjligt; att den varit en stavkyrka kan inte uteslutas. I GF har emellertid ett antal plankor utställts i skiftesverk som innervägg med insidan utåt (fig 12).

I samband med restaureringen 1965 upptogs ett sökschakt från mitten av långhusets norra vägg i sydlig riktning, för att om möjligt undersöka om några grundrester efter träkyrkan fanns bevarade. Denna undersökning – som alltså var mycket begränsad – gav inte

något resultat, troligen beroende på att man rensat kyrkan grundligt, när valv och mittpelare revs i samband med ombyggnaden 1839–40. Vid detta tillfälle omlades golvet med de gamla ekplankorna på nya bjälkar. Plankorna torde dock ha tagits i anspråk som golvbräder redan när stenkyrkan uppfördes under 1200-talets förra hälft.

Trots att inga grundrester påträffats är det antagligt, att träkyrkan varit uppförd på samma plats som den nuvarande kyrkan, och att dess långhus efter vanligheten fått stå kvar en kortare tid intill det nyuppförda stenkoret. Förutsatt att den bevarade takbjälken verkligen hört till kyrkan kan man bilda sig en ungefärlig uppfattning om dess proportioner. En jämförelse med Hemse stavkyrka, vars långhus var ca 4,6 m brett (SvK Go VI:3, s 185), gör det troligt, att bjälken i så fall härrör från långhuset. Man kan då i stora drag rekonstruera ett litet kyrkorum, bestående av ett ca 4,2 m brett och drygt 7 m långt långhus, samt ett nästan kvadratisk kor, knappt 3 m i fyrkant; alltså skulle Sproge träkyrka ha varit något mindre än den i Hemse. Om kyrkans utseende i övrigt är endast känt att hammarbanden och väggplankorna haft dekor av koncentriska cirklar och att hammarbandens nederkant varit profilerade. Hålen i hammarbandens cirklars mitt har sannolikt varit avsedda för pluggar som fästs i takkonstruktionen. Om tak, ingångar och fönster är inte något känt; inga spår av sådana har påträffats. Likheter med stavkyrkan i Hemse gör – trots osäkerheten om väggkonstruktionens beskaffenhet – att träkyrkan i Sproge bör kunna dateras till ungefär samma tid, sannolikt ett stycke in på 1100-talet.

1869 (räk) utbetalas till klockaren ”för nedgrävande af några gamla bräder”.

Kyrkobyggnaden

Sproge kyrka består av kor med absid, långhus samt torn från medeltiden (fig 15–16). Kor, absid och långhus utgör en enhetlig romansk anläggning från 1200-talets andra fjärdedel, medan det gotiska tornet tillkommit omkring 1300. Tornet är dock i proportionerna anpassat till långhuset. Den medeltida kyrkobyggnaden får betraktas som fullbordad i och med dess tillkomst.

Vid en ombyggnad 1839–40 har kyrkobyggnaden – i synnerhet långhuset – undergått vissa förändringar. Långhuset försågs då invändigt med ett trätunnvalv; tidigare var det välvt med fyra valv, uppburna av en kolonn i mitten. Takkonstruktionen samt långhusets och korets gavelrösten härstammar också från denna tidpunkt.

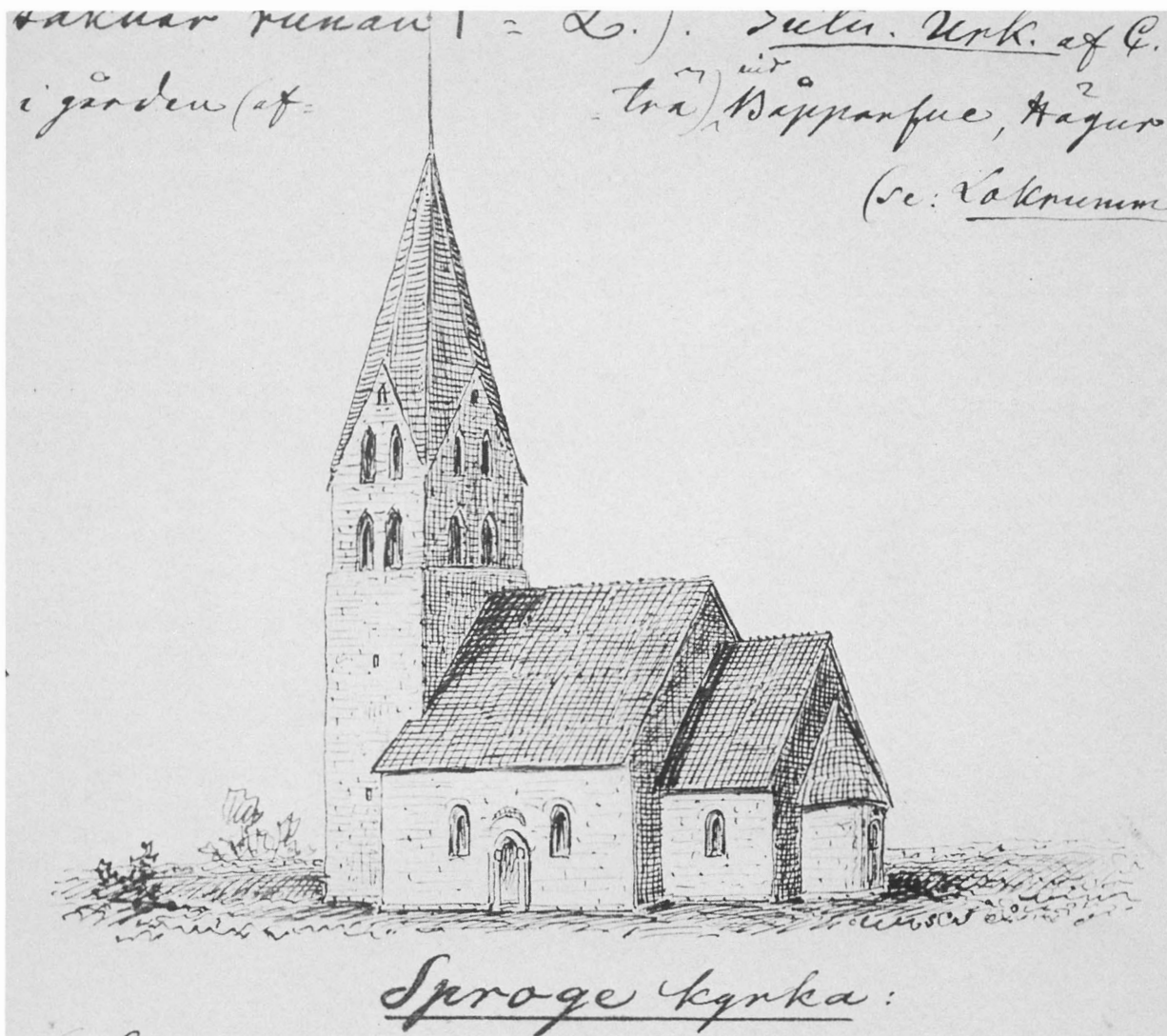

Fig 13. Kyrkan från sydöst. Teckning av P A Säve 1864. ATA.

The church from SE. Drawing by P A Säve, 1864.

Material

Kyrkobyggnaden är uppförd av grå kalksten med smärre inslag av sandsten. Kor, absid och långhus har låga, skråkantade socklar, medan tornets sockel är betydligt högre och försedd med rundstav (fig 17). Kyrkobyggnaden har fint huggna, ca 20 cm breda hörnkedjor. Socklar och hörnkedjor är flerstädes vittrade, i synnerhet tornets sockel.

Fasaderna är putsade och vitkalkade med undantag av hörnkedjor, portalomfattningar samt omfattningar-na kring tornets ljudluggar.

Ingångar

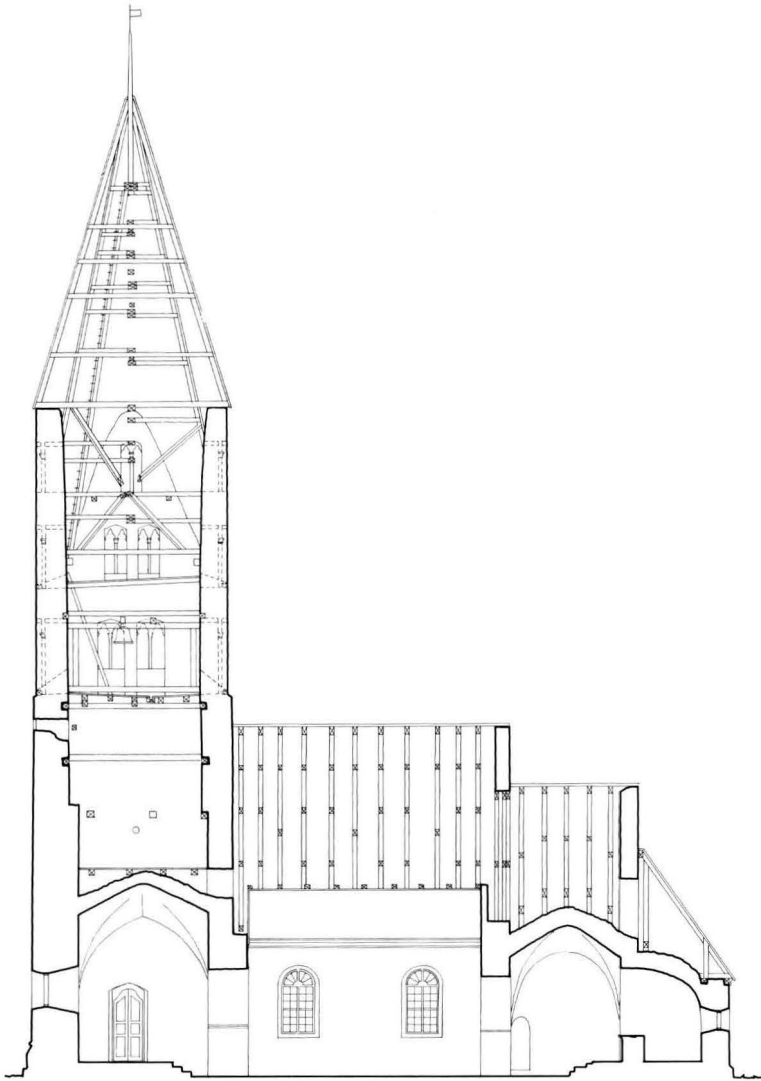
Kyrkan har två ingångar, en mitt på långhusets sydvägg och en i tornets norra vägg. En korportal har också funnits, men denna är numera igenmurad.

Långhusportalen (fig 20) är belägen mitt på långhusets sydfasad, dit den flyttades vid ombyggnaden 1839–40. Dess ursprungliga plats, ca 100 cm väster om den nuvarande, kan skönjas i putsen på utsidan och är markerad med rits i putsen på insidan. Vid flyttningen höjdes portalen något samt breddades ca 25 cm. Det sockelparti som därvid blev över insattes på portalens

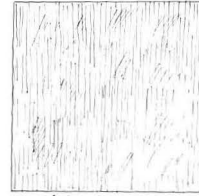

Fig 14. Kyrkan från sydväst. Foto 1982.

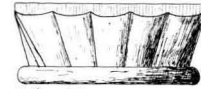
The church from SW.

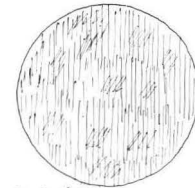
*Sandstenkapitäl
liggande på kyrkogården*

Örnifrån

Från sidan

Underifrån

SKÄRNING A-A.

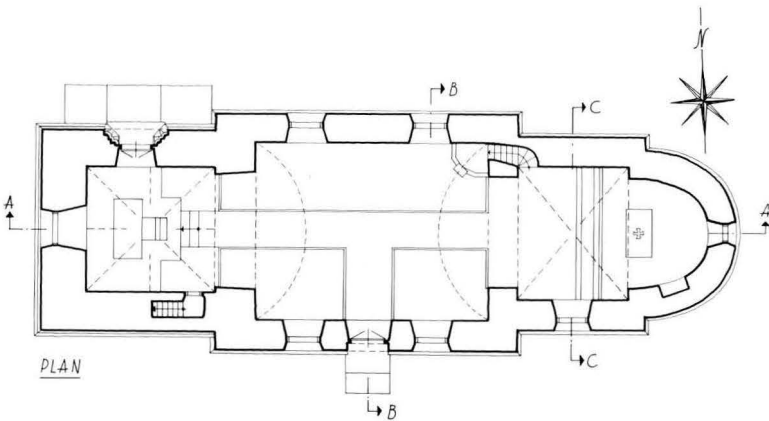

Fig 15. Plan, längdsektion mot norr, 1:300, samt kapitäl från den rivna långhuskolonnen, 1:30. Uppm J Söderberg 1943.

Plan, longitudinal section facing N, 1:300, and capital from the pulled-down nave column, 1:30.

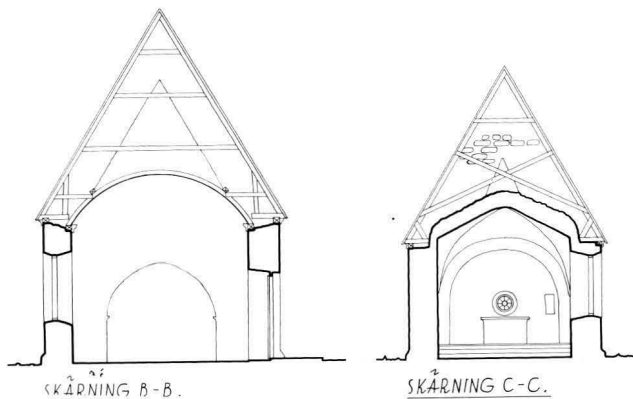
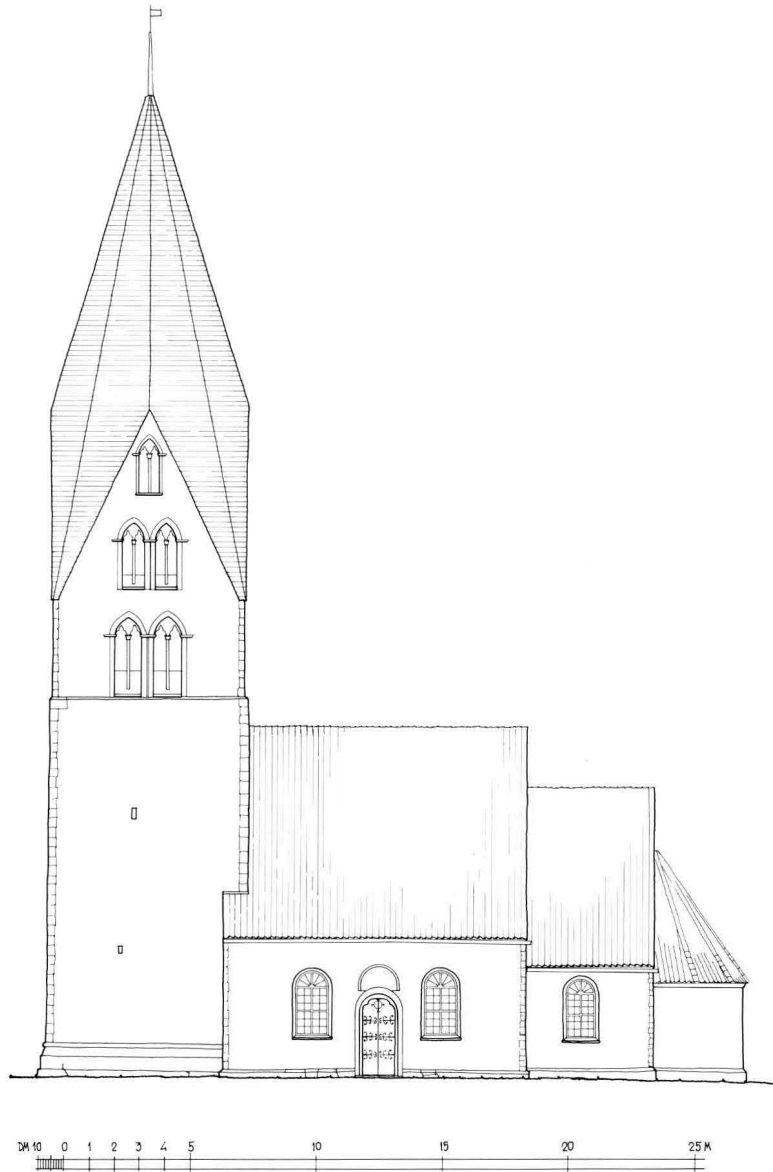

Fig 16. Kyrkans sydfasad samt sektioner genom långhus och kor mot öster, 1:300. Uppm J Söderberg 1943 och G Wirén 1981.

The south front and sections through nave and chancel facing E, 1:300.

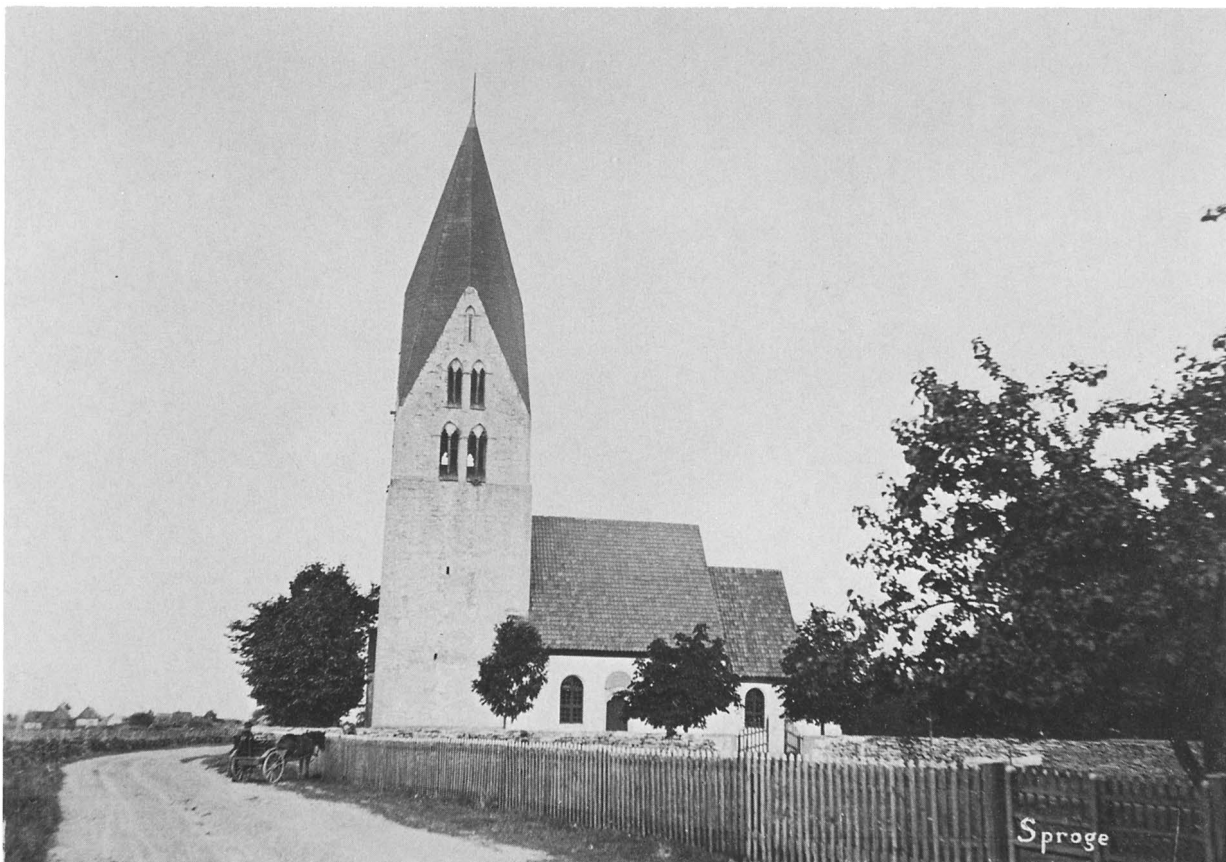
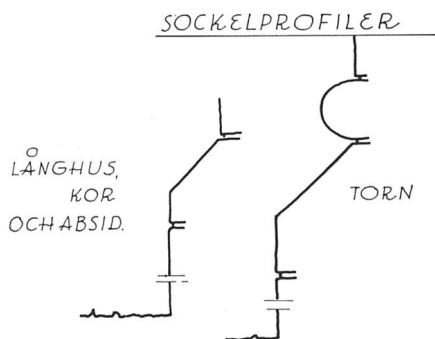

Fig 17. Kyrkan och kyrkogården från sydväst. Foto från omkring 1890 i GF.

The church and churchyard from SW in 1890.

Fig 18. Sockelprofiler, 1:20. Uppm J Söderberg 1943.

Socle profiles, 1:20.

ursprungliga plats. Portalen är rundbågig och tvåspråkig med trifolieformad tympanonskiva. Dess inre omfattning är rundbågig med rätvinkliga urtagningar för dörrarna. Mitt i tröskelstenen är ett kors inhugget. Dubbeldörrar av trä, tillverkade i samband med ombyggnaden 1839–40. Vid restaureringen 1965 kläddes de utvändigt med stående plankor och försågs med nya smida järnbeslag (fig 21).

Ovanför portalen sitter en halvrund inskriftstavla (fig 22) av sandsten med profilerad omfattning samt inskriftion: "Upplåter mig rättfärdighetens Portar, att jag må der ingå och tacka Herranom. K. Dav. Psalm 118. v 19. Sproge Kyrka Byggd 1058". Inskriftstavlan uppsattes vid kyrkans ombyggnad 1839–40.

Innanför portalen ligger som tröskelhäll en sannolikt medeltida altarskiva med snedställda kors i de mot kyrkorummet vettande hörnen. Hällens längd 149, bredd 72.

Fig 19. Kyrkan och kyrkogården från sydöst. Foto 1982.

The church and churchyard from SE.

Nordportalen (fig 23) är belägen i tornets norra vägg. Den är svagt spetsbågig och trespråkig med enkelt utformade halvkolonner och odekorerade kapitäl- och basband. Arkivoltens näst yttersta båge är skråkantad. Tympanonskivan är konturerad i trifolieförm med hjässdroppar (fig 24); längs arkivoltens går en sågtandad list. Portalens inre omfattning är trubbvinkelformad. Tröskel av kalksten, utvändig tröskelhäll av sandsten, samt invändig tröskelhäll av kalkstensplattor, den sistnämnda tillkommen 1965. Dubbeldörrar från 1965 av stående plankor med smidda järnbeslag, med stomme från 1839–40 års ombyggnad.

Utanför portalen ligger en stor sandstenshäll utan inskrift, möjligen en gravhäll. Hällens längd 180, bredd 136.

Korportalen igenmurades vid ombyggnaden 1839–40 och dess övre delar demolerades av ett vid samma tillfälle upptaget fönster mitt på koret sydvägg. Dess

utseende framgår dock av en teckning av Jöran Wallin⁸ från omkr 1740. Den var rundbågig och hade trifolieförm tympanon i likhet med långhusportalen, men var mindre än denna (fig 26). Som sockelsten på portalens plats är en medeltida solbänk till ett fönster – troligen långhusets sydfönster eller tornets västfönster – insatt (fig 27).

Fönster

Kyrkobyggnaden har fönsteröppningar i samtliga fyra väderstreck. Fönstren härrör från ombyggnaden 1839–40, utom de båda norra långhusfönstren, vilka togs upp 1844 (st prot). Långhuset har fyra symmetriskt placerade fönster, två i söder och två i norr; i koret finns ett fönster på södra sidan. Absiden har ett litet rundfönster i öster och tornet ett större rundfönster i väster. Fönstren är rundbågiga och har gråmålade snickerier, förnyade 1965, då även antikglas insattes.

Fig 20. Långhusets sydportal, 1200-tallets andra fjärdedel, flyttad och omändrad 1840. Foto 1982.

The south portal of the nave, second quarter of the 13th century, moved and altered in 1840.

Fig 21. Järnbeslag från 1965 på långhusportalens dörrar. Foto 1982.

Iron mounts from 1965 on the doors of the nave portal.

Fig 22. Inskriftstavla från 1840 ovanför långhusets sydportal. Foto 1982.

Inscription tablet from 1840 above the south portal of the nave.

Före ombyggnaden 1839–40 fanns fyra fönster, ett i långhusets sydvägg, ett i korets sydvägg, ett på absidens södra sida samt ett i tornets västvägg. Det sistnämnda, som var spetsbågigt, är markerat med en rits i ringkammarens västvägg. De övriga fönstrens ungefärliga utseende och placering framgår av Jöran Wallins teckning (fig 26). Enligt inv 1805 fanns på södra sidan "trenne olika stora och irreguliert satta små fönster". Enligt räkenskaperna 1723 utbetalas till "et fönster i kyrkan", och 1758 (räk) omtalas "1 nytt Kyrkofönster". Dessa poster avser dock sannolikt endast nya fönsterglas eller snickerier. På sockenmagasinets vind förvaras två rakslutna fönsterluftror av ålderdomlig typ med blyinfattade rutor, som möjligen kan ha suttit i något av dessa äldre fönster. 1892 insattes nya fönsterglas, vilka som tidigare nämnts, ersattes av de nuvarande 1965.

Tornet

Tornet (fig 14) är smalare än långhuset och rider på dess västra gavel. På tornets södra och norra utsidor, strax ovanför skärningspunkten mellan tornets östra mur och långhusets västgavel, sitter två kalkstensplattor, sannolikt markerande långhustaketets äldre nivå. Runt tornet, i nivå med klockvåningens ljudgluggars nedkant, går en list av huggen kalksten. Invändigt förenas långhuset och ringkammaren med en bred rundbåge, försedd med profilerade anfangslistor av fin-

huggen kalksten (fig 38); ringkammaren framstår alltså som en med kyrkorummets integrerad del. Ringkammaren täcks av ett av allt att döma ursprungligt högt tältvalv, i vilket syns avtryck efter bräder, hörande till den träform, på vilken valvet byggts. Väggarna och valvet är putsade och vitkalkade; i putsen finns ristningar (se nedan). Tornets övre delar nås genom en trappa som mynnar i dess södra mur nära tornbågen (fig 28). Öppningen är raksluten och dess västra post är av huggen kalksten. Den täcks av en enkel gråmålad bräddörr med svartmålad beslag. Trappan av kalksten (fig 30) är ca 70 cm bred och har höga, oregelbundna trappsteg; den får ljus av en liten raksluten glugg i tornets sydvägg. Trappan svänger i tornets sydvästra hörn och mynnar i tornkammarens västväggs södra del. Som ledstång tjänstgör ett rep.

Tornkammaren (fig 29) är hög och rymlig och förefaller att i äldre tid ha varit delad i två våningar, att döma av ett bjälklag med ursprungligen tre grova, fyrkantiga stockar, av vilka den mellersta är borta. Den västligaste av stockarna är mycket kraftig och uppvisar spår efter nötning av klockrep. Under detta bjälklag finns hål för runda stockändar, två i norr och två i söder, med en stump kvarsittande på varje sida. I västern finns två runda stockhål med en kvarsittande stump. I västra väggen avtecknar sig långhusets västgavel i murverket. Den är något tunnare än tornmuren och har av allt att döma aldrig varit putsad. Gavelröstets

Fig 23. Tornportalen från omkr 1300. Foto 1982.

The tower portal from ca 1300.

Fig 24. Tornportalens övre delar. Foto 1982.

The upper parts of the tower portal.

Fig 25. Tornportalens östra bas samt två kapitäl, troligen från tornets ljudöppningar. Foto 1982.

The east base of the tower portal and two capitals, probably from the sound openings of the tower.

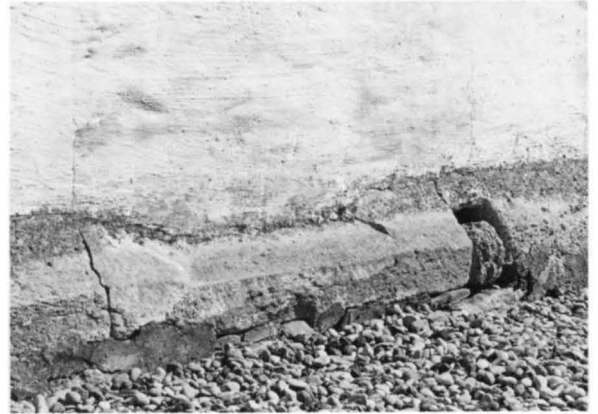
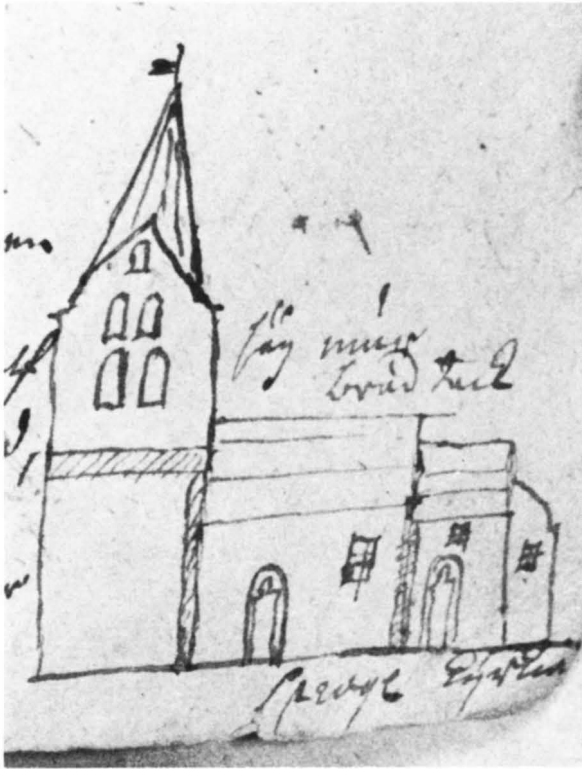

Fig 27. Korets södra sockel, med medeltida solbänk insatt som sockelsten på korportalens plats. Foto 1982.

The south socle of the chancel with a medieval window-sill put as a socle stone in the place of the chancel portal.

Fig 26. Kyrkan från söder omkr 1740. Teckning av J Wallin. KB.

The church from S, ca 1740. Drawing by J Wallin.

Fig 28. Ingång till trappa i tornets södra mur. Foto 1982.

Entrance to staircase in the south wall of the tower.

Fig 29. Tornets första övervåning mot nordöst. Foto 1982.

The first upper storey of the tower facing NE.

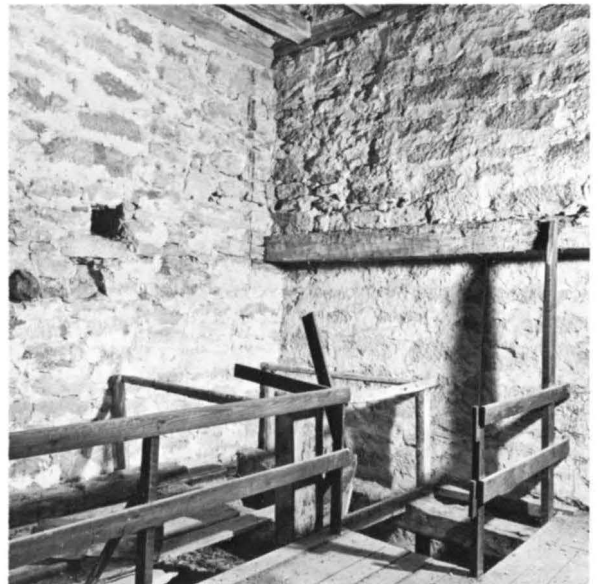

Fig 30. Trappan i tornets södra mur. Foto 1982.

The staircase in the south wall of the tower.

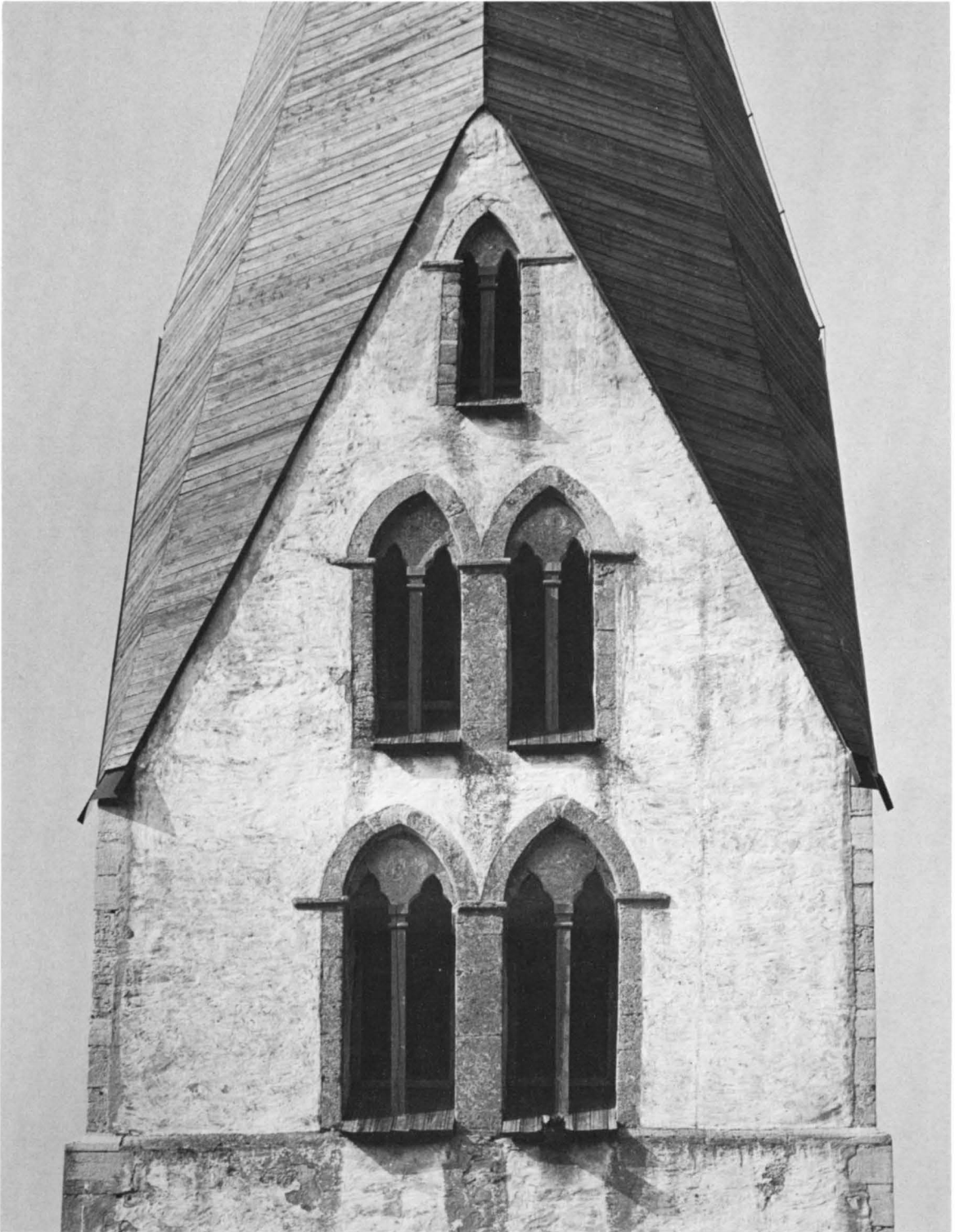

Fig 31. Tornets övre delar, västra fasaden. Foto 1982.

The upper parts of the tower, the west front.

Fig 32. Ljudöppningar i tornets västra fasad. Foto 1982.

Sound openings in the west front of the tower.

översta del är borta. I dess nedre del leder en trång spetsvinklig öppning in till kyrkans vind. Tornkammaren får ljus av tre små rakslutna gluggar med huggen kalkstensomfattning utvändigt och skränande smyggar invändigt, en i söder och två ovanför varandra sittande i väster. Halva rummet har brädgolv, vilande på ett bjälklag av fyra kraftiga fyrkantiga stockar. En trästege utmed sydväggen leder upp till klockvåningen. I stegen finns årtalet 1820 inskuret.

Tornet har fyra spetsiga gavelrösten (fig 31) med fem ljudgluggar på varje sida. I klockvåningen sitter två parvis ställda och i själva gavelröstet tre; två något mindre parvis ställda samt en ännu mindre där ovanför. Ljudgluggarna är spetsbågiga med kalkstensomfattningar och hålkälade anfangsplattor av kalksten (fig 32). Tympanonskivorna är konturerade som parvis ställda spetstrifolier. Ljudgluggarna har ursprungligen varit försedda med kolonetter av kalksten; i deras ställe sitter nu fyrkantiga tjärade träpelare med enkla profilerade kapital. De inre smygarna är trubbvinkliga. I klockvåningens västsydvästra glugg sitter ännu en brä-

da kvar efter gjutformen till vinkeln. Solbänkarna är täckta med falor.

Klockvåningen (fig 33) har trägolv. Här förvaras en äldre, odaterad vindflöjel av järn. Kyrkans enda klocka hänger i klockvåningens norra del. Den ursprungliga klockupphängningsanordningen synes vara bevarad; flera ekstockar bär spår av upphängning. Från klockvåningen leder stegar upp till tornets översta delar. Ytterligare ett bjälklag finns ovanför klockvåningen (fig 34).

Tornspiran är uppförd av horisontellt lagda bräder på en kraftig bjälkkonstruktion. Den är åttkantig; hjärtstocken kröns av ett kors och en vindflöjel med årtalet 1950. På en bjälke i höjd med gavelrösternas spetsar finns årtalet 1832 inskuret.

Enligt Wallin⁹ blev tornspiran "ånyio upbyggt" 1686, vilket hugfästes med en målad inskrift på långhusets norra vägg (se nedan). 1727 (räk) utbetalas för "en flög på kyrckan", samt "Till them som tog flystängen ned och satt then åter up".

1780 behövde tornet repareras, och landshövding C O von Segeboden avlät på sockenmännens uppdrag en

Fig 33. Klockvåningen mot nordväst.
Foto 1982.

The bell storey facing NW.

Fig 34. Tornets översta våning. Foto 1982.

The top storey of the tower.

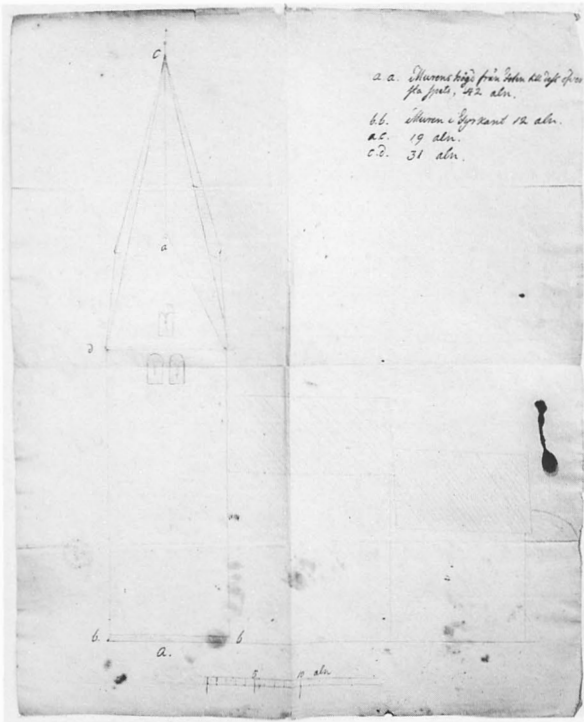

Fig 35. Kyrkans södra fasad 1780. Teckning i ÖIÄ:s ritningsarkiv, RA. Foto RA.

The south front, 1780.

skrivelse med bifogad ritning (fig 35) till ÖIÄ. Vid ÖIÄ utarbetades en ritning (fig 36), signerad Thure G Wennberg¹⁰ och daterad den 16 oktober 1780. Ritningen, som utvisar bristande kännedom om gotländskt byggnadsskick, framställer en smal tornkropp med parställda rundbågiga ljudgluggar, och i väster en rundbågig portal, omgiven av en klassicistisk portik med rusticerade pilastrar och rakt, profilerat krön. Detta torn skulle krönas av en huv med en bred lanternin, försedd med en rund öppning, omgiven av förkroppningar och med en av ett klot krönt gavelfronton, på varje sida. Lanterninen skulle krönas av en rundad huv med en obeliskartad spira. I ett till ritningen hörande "underdånigt memorial" säger Wennberg härom: "Och ehuruwäl efter Eder K. Maj^{ts} nådiga Förordning af d. 22 Martii 1759 och sista §, det icke tillåtes att hädanefter uppföra spetstorn; så har jag dock i anseende därtill att Kyrkotornen på Gottland mästa delen äro lands Känningar för sjöfarande, wågat i underdånighet föreslå detta Sproge Kyrkotorn slutas med en spets föreställande en pyramide, Hwilket Eder Kongl. Maj^t i nåder täckes inhämta af själfva Dessenien som härmed

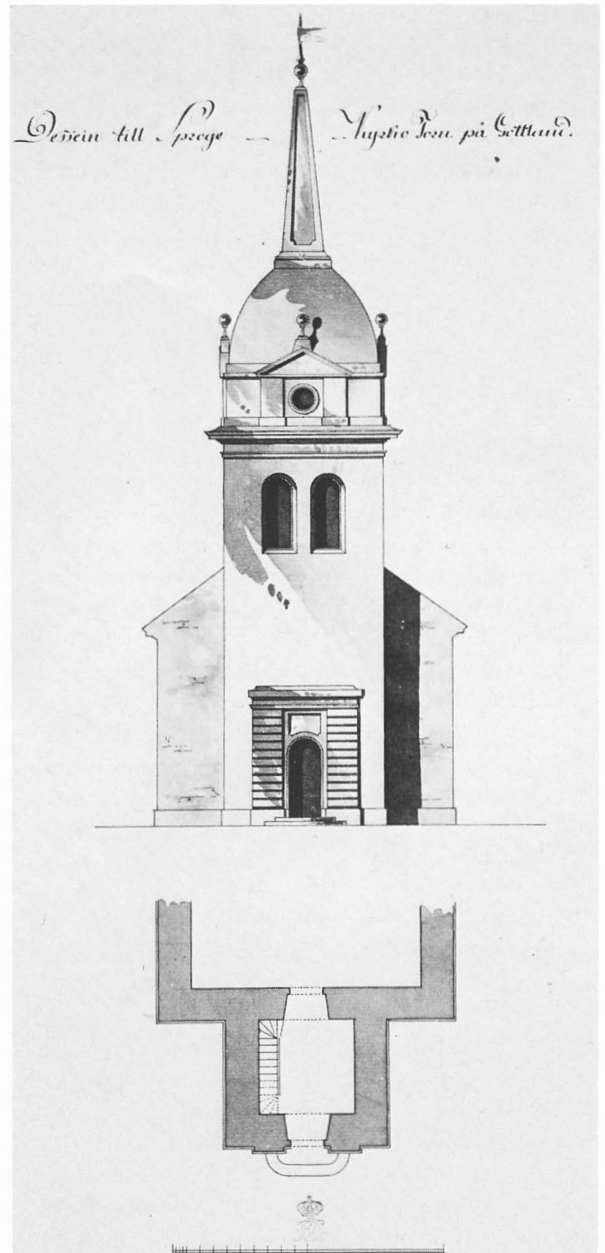

Fig 36. Förslagsritning till tornets ombyggnad av T G Wennberg 1780, i ÖIÄ:s ritningsarkiv, RA. Foto RA.

Drawing for a proposed rebuilding of the tower by T G Wennberg, 1780.

Eder Kongl: Maj^{ts} nådiga bepröfwande i all underdånighet underställes".

En så vidlyftig förändring hade dock Sprogeborna knappast tänkt sig. Man anskaffade emellertid virke samt lät en tornbyggare besiktiga tornet – enligt rä-

kenskaperna 1780-81 utbetalades till ”murmästaren för dess besvär och resa” samt till ”Kyrckobyggaren Hesselby för dess resa” – men enligt visitationsprotokollet 1784 befanns denne sedermera vara ”oskickelig till detta arbetet och oförmögen at kunna exsequera den ankomna Ritningen”. Man anmodade då skeppstimmermannen Westman från Visby att komma och besiktiga tornet ännu en gång (räk 1782–83). Denne konstaterade därvid att den gamla tornspiran inte var i sämre skick än att den efter smärre reparationer skulle kunna stå ännu många år, och församlingen beslöt därför att genomföra detta senare billigare alternativ. Reparationen, som påbörjades 1783, innefattade också förstärkningsarbeten på murarna, och slutfördes 1784 i och med tornmurarnas rapping.

Enligt P A Säv¹¹ slog åskan ner i tornet 1794, dock utan att brand uppstod. Enligt räkenskaperna blev emellertid vissa småreparationer nödvändiga. 1832 skedde en större reparation av spiran under ledning av ”Tröskverksbyggaren” Per Gottberg. Enligt räkenskaperna spritputsades tornet utvändigt 1848; samtidigt insattes nya ekpelare, målade med oljefärg, i ljudgluggarna, förmodligen de ännu kvarsittande. 1870 (räk) tillkom en ny flöjel. Smärre reparationer omtalas också 1882 och 1902 (räk). 1911 väcktes önskemål om att insätta nya kolonnetter av kalksten i ljudgluggarna, ett önskemål som senare återkom vid flera visitationer. 1926 (räk) tillverkades en ny flöjel av A Andersson, Snoder.

Den senaste stora reparationen av tornet ägde rum 1950 efter förslag av länssarkitekt Olle Karth och med Wessman & Olsson, Fidenäs, som entreprenör. Betydande delar av spirans träkonstruktion byttes ut, nya träavtäckningar lades i ljudgluggarnas solbänkar, fasaderna lagades och putsades – varvid översta gluggen i södra gavelröset, som varit igenmurad, återupptogs och kalkstenslisten lagades – och en ny vindflöjel uppsattes. Man avsåg också från början att byta ut träpelarna mot kalkstenskolonnetter, men träpelarna ansågs vara i så god kondition att de borde behållas, vilket också skedde. 1965 kläddes kalkstenslisten under ljudgluggarna med plåt.

Yttertak

Yttertaken på kor, absid och långhus täcks av enkupigt tegel. Kor och långhus har kraftiga profilerade taklister av tjärade bräder. Före 1827 hade kyrkan faltak. I räkenskaperna 1724 omtalas ”3 t[un]nor] tiära at smörja kyrkan med”, och 1730 utbetalas lön till ”then som smorde tornet och taket” samt till ”then som bräder påslog”. Även av Wallins teckning framgår, att kyrkan

hade ”brädtack”. En reparation omtalas också 1739 (räk). Vid visitationen 1759 sägs taken vara ”til Sparrwärcket aldeles förrutnad, bör altså göras nytt: Sproge boar mente at the wille betäcka kyrkan med tegel, men brådeintäget bör ther igenom als intet förminskas”. I visitationsprotokollet 1761 antecknas, att taken nu är ”til Sparrar och Bördning förnyat, men hwad på beklädningen ännu återstå kan wilja Socknemännen på södra sidan upfylla til midsommar och på den norra til hösten”. 1793–97 (räk) omtalas också reparationer, liksom 1813–14. 1827 (räk) började man lägga tegel på taken. Enligt räkenskaperna inköptes 1835–36 300 och 1842–43 200 taktegel, och 1845–46 utbetalas till Per Gottberg ”för taktegels påläggning”.

I samband med ombyggnaden 1839–40 förändrades takkonstruktionen, och de nuvarande takstolarnas äldsta delar torde härröra från denna tid. Långhuset saknar egentligt gavelröste; det som syns utifrån är murat ovanpå korets takstol. Smärre reparationer omtalas också 1868, 1900, 1902 och 1926. Den senaste stora reparationen av taken ägde rum 1952, då de omlades av J Hansson, Silte. Härvid hemställde RAÄ om nytt tak på absiden av spån, falor eller plåt, vilket dock avlogs. Vissa takreparationer ägde också rum 1965.

Interiör

Långhuset (fig 37, 38) täcks av ett trätunnvalv från 1840, vilket ursprungligen varit vitlimmat men som sedan restaureringen 1964–65 är vitlaserat. Tunnvalvet har breda, profilerade gesimser och västgavel av vitlimmade bräder. Före 1840 täcktes långhuset av fyra valv, uppburna av en mittkolonn. Av dessa valv syns spår i långhusets samtliga hörn, i synnerhet i det sydvästra. Tornrummet har ett högt tältvalv, koret ett något tryckt kryssvalv, huvudsakligen av sandsten, och absiden hjälmvalv. Långhuset upplyses av stora fönster i norr och söder, koret av ett fönster i söder och absiden av ett litet rundfönster i väster. Vid sydvästra långhusfönstret syns spår av sydportalens ursprungliga läge och under korets sydfönster spår av den forna korportalens. Triumf- och tornbågarna är rundbågiga och försedda med anfangslistor av finhuggen kalksten, triumfbågens med nedåt skränande kant, tornbågens profilerade. Hela kyrkorummet är putsat och vitkalkat. På långhusets och korets väggar finns målade medeltida inverningskors.

Ovanför sydportalens och mitt emot denna på norra vägen sitter två inskriftstavlor av gråbrunmålad sandsten med inskriptioner i svart. Den södra inskriftstavlans text lyder: ”År 1839 voro följande husbönder: L Larsson, P Mårtenson, J Båtelson, J Person Bosarfve,

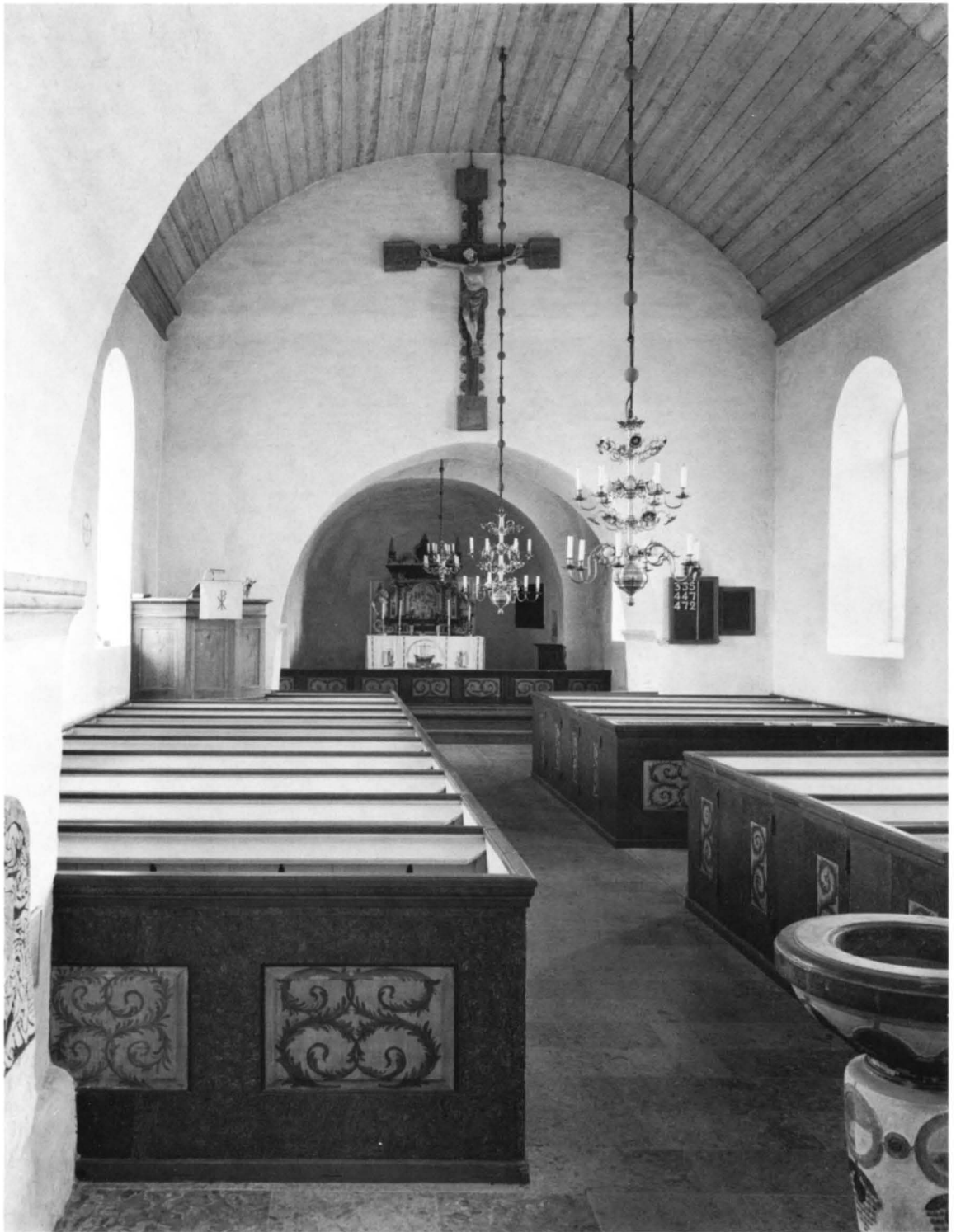

Fig 37. Interiör mot öster. Foto 1982.

Interior facing E.

Fig 38. Interiör mot öster omkr 1900. Foto i ATA.

Interior facing E, ca 1900.

J Stymnes, Jacob och Claes Butvier; C Botreifs; M Hök, L Jacobson, B Larson, L Olofson, Joh Person, P Tomason, M Olson, H Rudebeck Snoder, H Hexarfve, B Alfvegårda, P Person, L Hanson Mårtens, J Kruse, H Lindarfve, C Almällings; Ol Mazarfve, M Lilla Norrg: I Hanson, P A Johanson St Norrgårda; Lucas och Lars Urgude, II Skogs; Paul Gandarfve". På den norra inskriftstavlan (fig 40) läses: "År 1839, då Per Wallgren var Kyrkoherde, Jac. Watskogs, P Alfvegårda, L Lindarfve Kyrkovårdare, M Kolmodin, J Stenqvist, Jac. Hanson Snoder och Nils Norrgårda i ByggnadsComitéen, samt Per Gottberg Byggmästare, blef Sproge Kyrka renoverad".

Väggar och valv kalkades och putsades senast vid restaureringen 1965. Putsning och kalkning är ovedersägligen den ursprungliga behandlingen av väggar och valv. 1757–58 (räk) vitlimmades och målades i kyrkan. Vid visitationen 1891 var kyrkan i gott skick, dock borde "den skriande motsättning, som förefanns mellan predikstolens, bänkarnas och altarskrankets färger, undanröjas genom ommålning". 1892 putsades och avfärgades därför kyrkan invändigt, bänkar och altarskrank ommålades och panel med rock- och hatthängare uppsattes på södra långhusväggen. 1938 ägde en invändig restaurering rum, varvid innertak, fönster och

dörrar målades och alla kalkytor avfärgades i en ljusgul färgton.

Sakristia i egentlig mening saknas, och sedan 1965 är ett utrymme bakom altaret ordnat med ett skåp och ett skrivbord. I äldre tid torde sakristian ha inrymts bakom ett träskrank i koret. I räkenskaperna 1703 omtalas "[sacri]stians nödvändiga reparation". 1756 (räk) har man "Kiöpt till en sacristia af bräder 8 Dr. Thes upsättiande 2 Dr". Denna sakristia inköptes från Eksta kyrka (SvK vol 178, s 33). Vid ombyggnaden 1839–40 avskildes absiden från kyrkorummet med en vägg av tegel och korsvirke, och en sakristia med rakslutna dörrar på ömse sidor om altaret – ett arrangemang liknande det i Eksta – inrättades. Väggen revs vid den invändiga restaureringen 1938, och ett träskrank uppsattes efter förslag av dåvarande antikvarien Erik Lundberg. Detta togs bort i samband med restaureringen 1964–65.

Golv

Kyrkans golv är av kalksten i koret samt i långhusets gångar, och av trä i absiden, bänkkvarteren och ringkammaren. Tre trappsteg leder upp till altaret. Den nuvarande golvbeläggningen tillkom 1965. Trägolvet i absiden bakom altaret är emellertid av äldre datum,

Fig 39. Interiör mot väster. Foto 1982.

Interior facing W.

sannolikt från 1840, och försett med en lucka för en liten vinkällare. I absidens sydöstra del finns i golvet – delvis inmurad i väggen – en piscina (fig 41) i en kvadratisk kalkstensplatta med ristade linjer för avrinningen. Plattans längd/bredd ca 65 cm.

Enligt räkenskaperna inlades 1892 cement i gångarna, golvet vid altaret omlades och ringkammaren för-sågs med nytt golv. De bräder som före 1964–65 års restaurering låg som golv i bänkkvarteren härstamma-de från träkyrkan.

Nischer

I absidens södra del finns två nischer. Den västliga av dessa (fig 42) har kvadratisk omfattning samt piscina och innervägg av kalksten, nyhuggna 1965 som ersättning för den bildrunsten, som tidigare satt här som piscina och numera är placerad vid tornbågen. Nischens höjd och bredd 44, djup 43.

Öster om denna nisch finns en rektangulär nisch med ett väggskåp (fig 43). Väggskåpet har två dörrar av breda ekplankor. Den östra plankans bredd 46, den västra 42. På dörrarna finns skuren dekor med klar snittprofil i enkel, ristad teknik, med anatomiskt och lineärt kvalificerad teckning¹². Den östra dörren framställer nederst ett lejon med ring kring svansen, ett motiv, som är vanligt på vapenbilder¹³, och där ovanför ett manshuvud med en spirande ranka ur munnen (fig 44). Den västra dörren framställer nederst en drake med ur munnen spirande ranka, ett vanligt motiv i många sammanhang i Europa på 1200-talet¹⁴, samt ovanför draken en palmett med utseende som en fransk lilja. Runt omkring dörrarna sitter eklister med dekor i sicksackmönster. Dörrarna har gråblåmålade smidda järnbeslag med liljeornament, ringar med blomformade plattor och rombformade nyckelskyltar, upptill och nedtill med kluvna, utåtböjda ändar. Tvärs

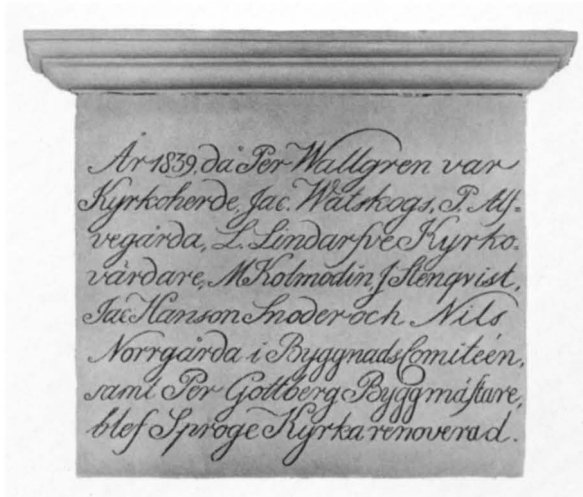

Fig 40. Minnestavla på långhusets norra vägg, uppsatt med anledning av ombyggnaden 1839–40. Foto 1982.

Memorial tablet on the north wall of the nave, commemorating the rebuilding of 1839–40.

Fig 41. Nisch med piscina från 1965 i absidens södra mur. Foto 1982.

Niche with piscina from 1965 in the south wall of the apse.

Fig 42. Kvadratisk kalkstensplatta med piscina, delvis inmurad i absidens södra mur. Foto 1982.

Square limestone slab with piscina, partly walled into the south wall of the apse.

Fig 43. Väggsåp i absidens södra mur med ekdörrar med skuren dekor och järnbeslag. 1200-talets andra fjärdedel. Foto 1982.

Aumbry in the south wall of the apse with oak doors with carved decoration and iron mounts. Second quarter of the 13th century.

över skåpet går två senare tillfogade järnslåar med ett hänslås. Skåpets innerväggar är till stor del klädda med furu. Inne i väggsåpets östra del finns ännu ett skåputrymme med järnbeslagen dörr. På den västra skåpdörrens insida finns spår av en inskrift. Skåpets höjd 80, bredd 108, djup ca 68, det inre skåputrymmets höjd 45, bredd 28, djup 41.

Skåpet omnämns tidigast 1734 (inv) som "Ett skåp i muren med 3 lås före". 1758 (räk) har "Klockaren botat Kyrkosåpet". Efter ett inbrott 1818 (räk) tillkom järnbeslag och tre hänslås. 1965 befriades skåpets dörrar från svart oljefärg av Erik Olsson, Sanda.

Arkitekturfragment av huggen sten

1–2. Två kapitäl av sandsten (fig 45), kvadratiska med

ett nedsänkt rundat parti på varje sida. Kan möjligen ha hört till kolonetterna i tornets ljudgluggar. Höjd 29, längd/bredd 20, diameter 17. Vid nordportalen. –3. Bas till långhusets mittkolonn (fig 46), av gråaktig kalksten, med veckkapitäl. Höjd ca 30, längd/bredd ca 75. Vid materialbodens östra gavel. –4. Kapitäl till långhusets mittkolonn, av grå kalksten. Svårt vittrat. Höjd ca 50, diameter ca 42. Vid materialbodens östra gavel. –5. Sektion till mittkolonnens nedre del, av grå kalksten. Höjd ca 25, diameter ca 60. Vid materialbodens östra gavel. –6. Platta av kalksten med inåt skrånande kant. Längd 93, bredd 62, tjocklek 16,5. Väster om kyrkogårdens västra ingång. –7. Platta av kalksten, kvadratisk. Längd/bredd 50, tjocklek 22. I kyrkogårdsmurens nordöstra hörn. –8. Platta av kalk-

Fig 44. Detalj av väggskåpets skurna dekor. Foto R Hejdström 1982.

Detail of the carved decoration of the aumbry.

Fig 45. Kapital av sandsten, troligen från tornets ljudöppningar, Foto 1982.

Sandstone capital, probably from the sound openings of the tower.

Fig 46. Kollontrumma och veckkapitalbas, ursprungligen härrörande från långhusets mittkolonn. Foto 1982.

Column drum and scallop capital base, originally stemming from the central column of the nave.

sten med hålkälad kant. Längd ca 77, tjocklek 9. Altarskiva? I kyrkogårdsmurens västra hörn vid materialboden. –10–11. Två plattor av kalksten med skrånande hörn och svagt rundad insida. Längd/bredd 43, tjocklek 27. I kyrkogårdsmurens sydvästra hörn. –12. Platta av

sandsten med profilerad kant. Längd 64, bredd 18, tjocklek 13. 1600-talet. I kyrkogårdsutvidgningens norra mur. –13. Platta av sandsten. Längd 47, tjocklek 10. I kyrkogårdsutvidgningens norra mur.

Kyrkans byggnadshistoria

Medeltiden

Den nuvarande stenkyrkan i Sproge har haft en föregångare av trä. I samband med kyrkans restaurering 1964–65 tillvaratogs ett 40-tal plankor av ek, vilka tidigare legat som golv i bänkkvarteren, jämte några andra smärre träfragment. Med undantag för fyra plankor i sockenmagasinet förvaras resterna av träkyrkan numera i GF. Plankorna har i samband med golvläggningen fått ytorna avbilade, men några plankor uppvisar dekor av koncentriska cirklar. Plankorna har sammanhållits av i kanterna inborrade dymlingar och ej av fjäder och nåt. Hurudan träkyrkans konstruktion har varit beskaffad är osäkert; den kan ha varit byggd i skiftesverk – i så fall den enda kända på Gotland – men det kan också ha varit en stavkyrka. Denna träkyrka har tillkommit förslagsvis vid 1100-talets början. Årtalet 1058, som återfinns i inskriften ovanför sydportalen, uppges av M Gustafson¹⁶; varken Strelow eller Bilefeld uppger dock några data för Sproge.

Träkyrkan ersattes omkring 1225 eller något senare av en stenkyrka, bestående av långhus med smalare kor och absid. Kyrkan var från början välvd, långhuset med fyra valv, uppburna av en mittkolonn med veckkapital, koret med ett kryssvalv och absiden med ett hjälmvalv. Kyrkobyggnaden kan hänföras till den cisterciensiskt skolade byggnadsverksamhet, som av Johnny Roosval¹⁷ sammanförts under mästarnamnet Veckkapitalmästaren, och torde vara samtida med tornet i Eksta, vilket är av samma ursprung (SvK, vol 178, s 37).

Omkring 1300 tillfogades ett torn i väster, ridande på långhusets västgavel. Tornet försågs med en spetsbågig portal i norr, vilken av Roosval¹⁸ jämförts med västportalen i Marienkirche i Dippoldiswalde från omkring 1280, samt Sunde kyrkas tornportal¹⁹, samt ett högt tältvalv. Därmed var kyrkan i sina huvuddrag färdig sådan som den bevarats till våra dagar. Vid 1500-talets början, slutligen, försågs kyrkan med kalkmålningar, av vilka fragment påträffats på norra vägen.

Från reformationen till 1839

Den första gången efter reformationen som byggnadsarbeten omnämns är 1686, då tornspiran reparerades. Kyrkans utseende under 1730-talet (fig 36) beskrivs av Jöran Wallin²⁰: ”Sproge är en liten wacker Kyrka af huggen sten lång 43 alnar, bred 14 al’ med en rundpelare af huggen sten, med 3 hwalf men något låga, små fönster och något mörck”. I räkenskaperna omtalas vid flera tillfällen smärre reparationer. 1730 kalkades tornet och 1739 kalkades kyrkan utvändigt. 1740 utbetalas arbetslöner ”till dem som murade under tornet och taket”. Vid visitationen 1743 uppges kyrkan vara i gott skick, liksom 1747 och 1750. 1751 avdelades bortre delen av ringkammaren med ”et Skranck under tornet att förwara kyrkans Materialer uti” (vis prot), vilket målades 1755. 1758 (räk) målades ”Sacristian och hwalfbogarna”. 1756, 1764 och 1768 (vis prot) är kyrkan i gott skick. 1783–84 reparerades tornspiran och tornet putsades. Ett förslag till ny tornspira, utarbetat vid ÖIA av Thure G Wennberg 1780, genomfördes ej. Carl Gustaf Hilffeling²¹ beskriver kyrkans tillstånd 1799: ”Wid Sprogö kyrka, Annexe till Ejsta: var intet anmärkningsvärdt; endast Kyrkan var skäligen wacker, byggd af huggen Sten, men ej stor”. 1814–15 (räk) omtalas också reparationer; man körde ”12 tunnor kalk till kyrkans reparation”. 1832 ägde en omfattande reparation av tornspiran rum.

Ombyggnaden 1839–40

År 1833 blev Pehr Wallgren²² kyrkoherde i Eksta och Sproge. Han var bördig från Värmland och en kraftfull man, som starkt influerats av Esaias Tegnér’s ideer om stora ljusa kyrkorum. Vid sin ankomst till pastoratet började han därför att verka för ombyggnad och modernisering av pastoratets båda kyrkor, i synnerhet Eksta, vilken vid denna tid var ganska förfallen. Hans släktskap med biskop Carl Johan Eberstein²³ i Visby bidrog även till att stärka hans position och öka möjligheterna att genomföra planerna, och 1840 var båda

kyrkorna ombyggda, Eksta 1838–40 och Sproge 1839–40.

Kyrkan var emellertid i ganska gott skick. Vid biskopsvisitationen 1834 sägs den vara i försvarligt skick men mörk; tornspiran hade byggts om endast två år tidigare. Vissa förändringar ansågs dock önskvärda, och vid sockenstämman den 21 november 1837 beslöt man att genomföra vissa ombyggnadsarbeten. Man räknade dock inte med att dessa skulle bli särskilt omfattande. I ett brev till Konungens befallningshavande i Visby, daterat den 12 mars 1838, angående Eksta kyrkas ombyggnad skriver Wallgren: "Äfven Sproge kyrka skall undergå en icke obetydlig reparation, men som denne endast sträcker sig till öppnande af 2:ne fönster på S. sidan och till Inredningen af Bänkar m.m. i sjelfva Kyrkan så anser jag det öfverflödigt att härmed besvära Högl. Int. Emb." Denna finkänslighet kom att få betydande konsekvenser, vilket visas av det följande.

Följande förändringar skulle vidtagas. Absiden skulle avskiljas från koret med en vägg och inrättas till sakristia, med dörrar på ömse sidor om altaret. I samband härmed skulle altaret flyttas fram ett stycke, och alla "Bänkar och Trädskrank" tas bort i koret. Triumfbågsmuren skulle genombrytas på norra sidan för en ny uppgång till predikstolen. Det mellersta bänkkvarteret skulle tas bort och övriga bänkar ombyggas. I tornets västra vägg skulle ett rundfönster liknande det över altaret i Eksta kyrka insättas, "och bör detta fönster, som skall upplysa hela Torn-Kyrkan, så till Snickare som Glasmästare arbete vara på samma sätt förfärdigadt som det i Eksta Kyrka". Vidare skulle brädväggen tas bort och en "Sång-Chor" uppföras. Ursprungligen hade man tänkt sig, att södra långhusportalen och korportalen skulle sättas igen, nordportalen flyttas till sydfasadens mitt och öppningen i norr igenmuras, varefter koret och sydfasaden på ömse sidor om portalen skulle förses med stora rundbågiga fönster som i Eksta. Det visade sig emellertid att nordportalen var för stor för sydfasaden, varför den lämnades kvar på sin plats, och i stället flyttades, förhöjdes och breddades södra långhusportalen. Vidare skulle absidens sydfönster sättas igen och ett rundfönster öppnas i öster. Hela kyrkan skulle invändigt vitlimmas och bänkar, dörrar och fönster nymålas med oljefärg; även exteriören skulle rappas och vitlimmas, vilket arbete dock skulle uppskjutas till 1840. Som byggmästare antogs Per Gottberg, och arbetenas påbörjande sattes till den 13 maj 1839.

Komplikationer uppstod emellertid när byggnadsarbetena påbörjats. Långhusets östra gavel sviktade, varför den togs ner och takkonstruktionen ändrades, var-

efter en falsk gavel uppfördes på korets takstolar. Taket försågs vidare med "Passande Taklister af Träd".

Man fick nu för sig att långhusets mittkolonn skulle tas bort, vilket tydligen länge varit ett önskemål. Dessutom visade sig dess fot vara "sönderspräkt", så att man kunde befara ras. Av denna anledning begav sig Gottberg och tre av byggnadskommitténs ledamöter till Silte kyrka för att studera dess långhusvalv, som "i stället för en Pelare upprätthålls af en Hvalfbåge af huggen Sten mot hvilken Kyrkohvalfven stödde sig". Kommitterade trodde nämligen, att valven skulle kunna stå kvar om kolonnen togs bort och en valvbåge i stället uppfördes, vilket visar att de helt saknade begrepp om valvslagningsteknik; Silte kyrkas långhus är enskeppigt och täckt av två vida valv, alltså en helt annan typ av välvning än i Sproge. Man beslöt dock enhälligt att kolonnen skulle tas bort, dock först 1840, men material skulle redan nu anskaffas, varför "tjenliga stenar" till den nya valvbågen skulle huggas vid Solbjerga stenbrott i Fröjel.

Vid byggnadskommitténs sammanträde den 15 januari 1840 hade man antligen förstått att det var omöjligt att bibehålla valven utan kolonnen, varför man i stället beslöt att bygga ett likadant trätunnvalv som i Eksta, med stomme av "sjelfväxta hvalfbågar". Vidare beslöt man att uppskjuta den utvändiga rappningen och vitlimningen till 1842.

De väsentligaste arbetena inomhus var färdiga sommaren 1840. De sammanlagda reparationskostnaderna uppgick till ca 2 000 riksdaler banco, vilket var mer än man tänkt sig. Skulden i kyrkokassan skulle regleras genom försäljning av spannmål. 1844 togs två fönster upp på långhusets norra sida. Man hade dock inte råd att genomföra den utvändiga reparationen förrän 1848, då tornet spritputsades och hela kyrkan vitlimmades, varjämte målaren Fredriksson målade dörrar och fönster.

Ombyggnaden blev alltså betydligt mera omfattande än man tänkt sig, och i Wallgrens anteckningar märks klart ett behov att rättfärdiga sig när han ger en helt annan bild av kyrkans tillstånd än han gjort i samband med visitationen 1834. I sina annotationer från 1848 uppger han, att kyrkan före ombyggnaden var "så förfallen att den icke utan lifsfara kunde begagnas. I midten af Kyrkan stod nemligen en Stenpelare som uppbar ett åttakantigt Stenhvalf, men denna Pelare var vid Foten så söndersplittrad att det på densamma hvilande tunga hvalfvet höll på att ramla. På södra sidan funnos 3ne olika fönster med små Rutor. På norra inga. På gången en trasig Bänkrad, samt en Bänkrad vid hvardera sidan. — — — Hela Tornkyrkan var en Skräpkam-

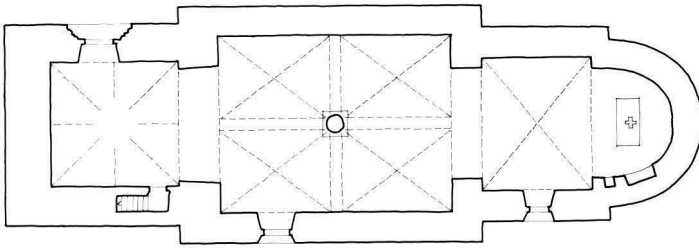

Fig 47. Plan av kyrkan före ombyggnaden 1839–40. Rekonstruktion av E Lagerlöf och G Wirén 1982.

Plan of the church prior to the rebuilding in 1839–40. Reconstruction by E Lagerlöf and G Wirén. 1982.

mare fordom utgörande Sockenmagazin. Ingen Sacristia utan en slags Bur för Prästen att gå in uti. Predikstolen nästan förtärd af Mask stod på Södra sidan”. I ett memorial från 1853 tar han i med ännu större eftertryck: ”*Sproge Annex Kyrka*, ehuru till sitt yttre någorlunda bibehållen, var dock till det inre alldeles förfallen. I Kyrkans midt stod en söndrig och lutande Stenpelare, som uppbar ett söndersprucket och förfallet stenhvalf, hotande att i hvarje stund instörtas, hvarföre det blef nödvändigt att nedtaga såväl Pelare som stenhvalfvet”.

Restaureringar efter 1848

Det dröjde länge innan några mer omfattande reparationsåtgärder behövdes. Kritiska röster började dock höjas mot ombyggnaden, som ansågs pietetslös. P A Sæve omtalar 1864 att pelaren rivits samt att ”sanctum sanctorum förbyttes då af Prost. P. Wallgren till sacristia, men kyrkan ändrades ej vidare än att nya fönster, dock rundbågiga, insattes”²⁴. Synnerligen hårda ord fälls emellertid av C G Brunius i hans ”*Gotlands konsthistoria*” från 1866: ”Det är en sällsam fåkunnighet att låta i en gammal helgedom inhugga ett byggnadsår som ingalunda kan rättfärdigas hvarken af kyrko- eller konsthistorien. Ja, vi anse till och med ett dylikt tilltag vara otillbörligt. *Sproge kyrka* har, såsom vi redan uppgifvit, troligtvis uppstått minst ett århundrade efter 1058. P Wallgren, under hvars tid kyrkan blifvit på nyssberörda sätt vandaliserad, hade i sanning gjort väl, om han ej inskrifvit sitt namn med gyllene bokstäver och ej begagnat styckena af midtkolonnen vid ingången till kyrkogården. Det är en lycka för Gotlands märkvärdiga kyrkor, att der funnits få så företagsamma eller rättare tilltagsna kyrkoherdar som P. Wallgren, och vi önska uppriktigt, att aldrig någon med så ringa insigt och så stor inbilskhet i kyrklig byggnadskonst måtte få någon befattning med någon gotländsk helgedom”²⁵.

Enligt räkenskaperna avreste 1891 byggmästare Nils Petterson²⁶ till *Sproge* för avritning och beskrivning av skilda partier, och följande år utfördes smärre repara-

tionsarbeten, främst på inredningen. 1900 (räk) insattes en kamin i långhusets sydöstra hörn, kyrkans första eldstad. 1903 ägde utvärdig målning av fönster och dörrar rum. 1934 inköptes Klinte kyrkas gamla kamin som ersättning för den föregående, som varit obrukbar sedan 1922, och en skorsten murades i långhusets östra gavel. Under 1930-talet började emellertid behovet av mer omfattande restaureringsåtgärder att göra sig gällande, och 1938 skedde en invändig ommålning, varvid också väggen mellan absid och kor revs och ersattes av ett träskrank.

1950 ägde en utvärdig restaurering rum efter förslag av länssarkitekt Olle Karth och med firma Wessman & Ohlsson, Fidenäs, som entreprenör. Tornspira och takstolar reparerades, varvid röttskadade delar byttes ut. Murarna lagades och förstärktes. Tornet putsades och kalkades, och övrig puts rengjordes, vattrevs och kompletterades samt kalkades. Alla utvärdiga snickerier ommålades med oljefärg.

1960 började man på allvar att diskutera en omfattande inre restaurering, men först den 16 december 1964 kunde arbetena igångsättas. Vid restaureringen putsades och vitkalkades väggar och valv, varvid ett antal målade medeltida invigningskors togs fram. Dessutom undersöktes andra målningsfragment, vilka sedan åter överkalkades. Kalkstensytor rengjordes. Trätunnvalvet lagades, sandblästrades och vitlaserades. Nya golv av kalksten och furubräder lades i hela kyrkan, varvid plankorna från träkyrkan tillvaratogs. Dessutom sänktes golvet i ringkammaren, som var ett trappsteg högre, till samma nivå som övriga golv. Skranket bakom altaret togs bort och ett skåp insattes på dess plats. Altarskranket flyttades fram något. Öppningen till predikstolen igenmurades, varvid man upptäckte att ett ras inträffat vid dess upptagande, vilket avhjälpes med insättande av plankor från träkyrkan. Tre medeltida gravstenar lades in i korgolvet. Läktaren revs, och orgeln placerades på ringkammarens golv. Bänkarna ombyggdes, och bänkar i ringkammaren och under predikstolen borttogs. Predikstolen ombyggdes

och förenklades. Ytterdörrarna kläddes utvändigt med stående bräder. Fönsterbågarna förnyades och skiktat antikglas insattes i alla fönster. Alla snickerier målades. Värmeisolering med mineralull lades ovanpå tunnvalvet, och ny elektrisk värme och belysning installerades. Utvändigt täcktes stenlisten under ljudgluggarna med kopparplåt, fönstrens solbänkar belades med plåt, skorstenen revs och taket reparerades. Restaurerings-

förslaget var uppgjort av länsarkitekten Olle Karth, och huvudentreprenör var byggmästare Karl Öberg, Sanda. Elinstallationer och värme utfördes efter förslag av firma Lennart Träff, Visby, och konservator var Erik Olsson, Sanda. Slutbesiktningen ägde rum den 24 augusti och kyrkan återinvigdes den 29 augusti 1965. Sedan dess har kyrkobyggnaden inte undergått några nämnvärda förändringar.

Kalkmålningar

På kyrkans väggar finns åtta målade invigningskors (fig 48) i rött och grönt, fyra i koret – två på varje vägg – och fyra i långhuset; två i norr och två i väster. Korsens diameter ca 32. 1200-talet. Framtagna och konserverade 1965 av Erik Olsson, Sanda.

Fig 48. Invigningskors på långhusets västra vägg. Foto 1982.

Consecration cross on the west wall of the nave.

Vid restaureringen 1964–65 framkom flera spår av målningar, vilka dock var i för dåligt skick för att lämnas synliga, varför de kalkades över. Kring den igenmurade korportalen framkom röd kvaderindelning. På långhusets norra vägg påträffades rester av figurer och slingor i rött och svart, vid predikstolen spår av en figur (ett ben), (fig 49). Målningarna dateras av Erik Olsson i hans konserveringsrapport till 1500-talet och jämförs med målningar på Väte kyrkas norra vägg.

På främre delen av södra väggen och södra sidan av östra väggen fanns inskrifter från 1600-talet (fig 50), vilka också överkalkades. Den ena av dessa lyder enligt inv 1830: "Den 18de Mars 1686 blef denna Thorn af nyo uppbygd med H Lars Oxenwalds²⁷ pådrifvande, då visi pastor, samt kyrkovärdarnas Lars Mårtens Rasmus Alfvégårda, Thomas Snoder". I inv 1830 omtalas vidare en inskrift i "Bakkyrkan å norra sidan af väggen" med följande lydelse: "dessa bänkar äro 1751 byggde och 1755 målade genom Pastor DNI. Israel Kolmodins besörjande" samt på södra sidan mitt emot: "då desse bänkar byggdes och målades voro kyrkvärdare Hans Lindarf. Pehr Kruse, Lars Butvier samt med Pastor derom anstalt gorde anno 1755". Inv 1830 omnämner också en inskrift på långhusets mittkolonn: "P Ronander²⁸ A° 1675 d. 11 Martii", hvilket enligt sägen skall vara skrifvit af en Dansk prest". 1756–57 (räk) uppges att man "renoverat gardinen bak altaret". Möjligen avses härmed en draperimålning.

Fig 49. Fragment av kalkmålning på långhusets norra vägg. 1500-talet. Foto ATA.

Fragment of mural on the north wall of the nave. 16th century.

Fig 50. Fragment av målad inskrift på långhusets södra vägg. 1600-talets slut. Foto ATA.

Fragments of painted inscription on the south wall of the nave. End of the 17th century.

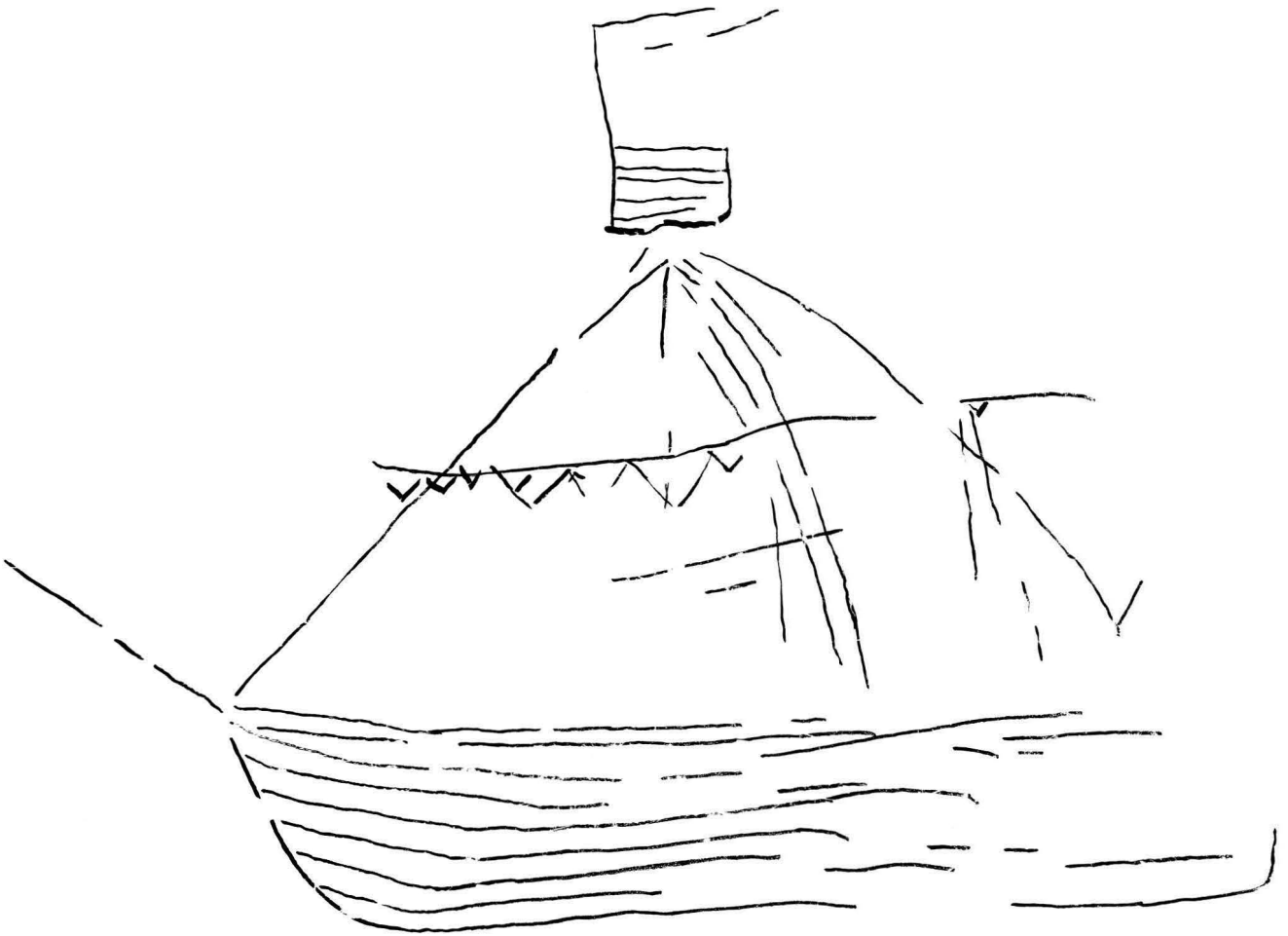

Fig 51. Skeppsristning på ringkammarens södra vägg. Uppritat av P von Busch och Sibylla Haasum 1982.

Carving of a ship on the south wall of the bell-ringing chamber.

Ristningar

I kalkputsens på ringkammarens södra vägg finns ett antal ristningar: två enmastade skepp (fig 51) av vilka det ena har bogspröt, beslaget råsegel, mastkorg och vimpel samt antydning till ett utbyggt akterkastell. Av det andra skeppet är endast konturerna nu synliga, skrov med mast.^{28a} Dessutom förekommer tre runin-

skrifter, vilka dock ännu inte blivit föremål för tolkning. Ristningarna framtoogs 1965 av Erik Olsson, Sanda.

På materialbodens östra vägg, ca 135 cm över marknivå och ca 190 cm från sydöstra hörnet, är inristat ett geometriskt mönster med 7 koncentriska cirklar, bildande ett blommönster.

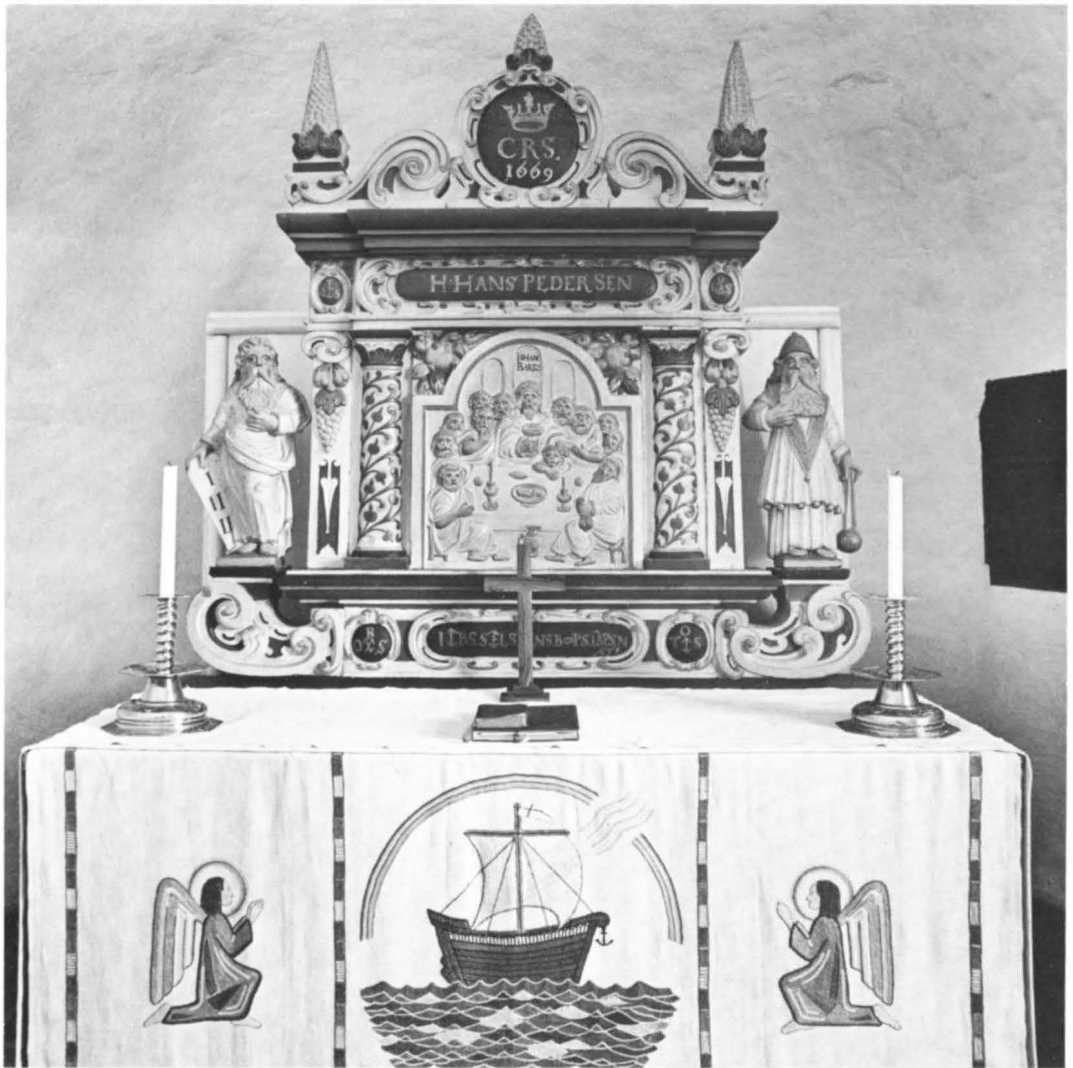

Fig 52. Altaruppsats av sandsten, målad av Johan Bartsch d y 1669. Foto 1982.

Altar piece of sandstone, painted by Johan Bartsch the Younger, 1669.

Inredning och inventarier

Altaranordning

Högaltare av putsad och vitkalkad sten, täckt av en altarskiva av kalksten med inåt skrånande kant på ytterkanternas undersidor. På skivan finns fyra grunt ristade kors. Altarbordets höjd 105, längd 173, bredd 95, altarskivans längd 190, bredd 102, tjocklek ca 17. Altarskivan är medeltida, altarbordet uppmurat vid restaureringen 1839–40.

Det medeltida altaret, som troligen täcktes av samma altarskiva som nu, var beläget längre in i absiden och mätte enligt inv 1830 2 alnar i fyrkant. I samband med att absiden avskildes till sakristia vid 1839–40 års restaurering flyttades altaret till sin nuvarande plats.

Altaruppsats (fig 52) av skulpterad och målad sandsten. I mittfältet en framställning av Nattvarden; Kris-

Fig 53. Nattvarden, altarpopsatsens huvudsцен. Foto R Hejdström 1982.

The Last Supper, the main scene of the altar piece.

tus står i mitten med en pokal i handen vid ett fyrkantigt bord, på vilket står två tända ljusstakar, ett fat med påskalammets samt tre bröd. Vid Kristi vänstra sida Johannes. Längst till höger syns Judas med penningpungen. På golvet står en vinkanna. I fonden syns tre rundbågsarkader; den mittersta av dessa är högre än de andra och bär inskriften IOHAN. BARTZ. Mittfältets överdel är rundbågig och något smalare, i svicklarna

frukter. Hela mittfältet flankeras av två av bladrankor omslingrade halvkolonner med grova korintiska kapitäl och profilerade baser. På ömse sidor om halvkolonnerna sidostycken, dekorerade nederst med ornament i plattskärning, överst med voluter, i vilka frukter och druvklasar hänger. Halvkolonnerna uppbär en förkroppad attika med inskrifter i broskornamentsinramade kartuscher. I mitten läses H. HANS PEDERSEN,²⁹ och

på sidorna i små ovaler OTS samt okänt bomärke, och LOS samt Mårtens' bomärke, i guld på svart respektive röd botten. Attikan uppbär en förkroppad kornisch samt ett ovalt överstycke med initialerna CRS och året 1669 i guld på svart botten inom ram av broskornament, krönt av en pinjekotte och flankerad av voluter, från vilkas ändar obeliskliknande pinjekottar reser sig. Altaruppsatsen vilar på en predella med profilerad list överst. På predellan inskrifter; i mitten i en oval kartusch I (okänt bomärke) BS. S (okänt bomärke) LS. R (okänt bomärke) NS. B (Lindarve bomärke) PS. L (Mårtens' bomärke) PS. N A (Kruse bomärke) S. Denna kartusch flankeras av två runda kartuscher, den vänstra med inskrift O B S (Vasskogs' bomärke), den högra med T O S (okänt bomärke). Inskrifterna är utförda i guld på svart botten och omgivna av broskverksramar. Predellan flankeras av volutförsedda konsoler, uppbärande t v Moses med lagtavl, t h Aron med mössa och rökelsekar.

Altaruppsatsens totala höjd är ca 175 cm, bredd 172; Moses' höjd 59, Arons 61. Färger: guld, gult, blågrått, rött, grönt, brunt, gulrosa, vitt, grått, svart; skär och röd karnation.

Altaruppsatsen är ett sydgötländskt sandstensarbete och är målad av Johan Bartsch d y.³⁰ Den omnämns tidigast av Wallin³¹ som "altare taffla af sten, målad", och beskrivs av Brunius 1866 som ett "dåligt arbete i rococomanér".³²

1805 (inv) omtalas "En gammal Altare Tafla hängande öfver Choret". Den beskrivs i inv 1830 som "en kvarleva af en gammal altartafla af träd. Målningen är alldeles förstörd. Man kan dock se, att den skall föreställa frälsaren korsfäst och omgifvande personer". Det är uppenbarligen ett nu försvunnet senmedeltida altarskåp med Golgatascen i corpus som omnämns på detta sätt. Vid ett byggnadskommittésammanträde 1839 beslöts att "skåpet" i koret skulle borttagas. Det var försvunnet när Säve besökte kyrkan 1864.

Altarskrank av trä med blågrönmålad överliggare med en smal röd list undertill (se fig 37), blekgula speglar med akantusrankor i grönt och rött, omgivna av blågröna lister. Brunmarmorerat ramverk. Insidan gulvitmålad. Två ingångar. Höjd 57, längd 530 cm. Sannolikt tillverkat i samband med ombyggnaden 1839–40. Grönklädda dynor, anskaffade 1965.

Knäfallspall av gråmålat trä med kontursågade ben, klädd med grönt tyg. Höjd ca 30, längd 61, bredd 17 cm. 1800-talet.

Knäfallspall av gråmålat trä, klädd med grönt tyg. Höjd 27, längd 41, bredd 23 cm.

1749 (råk) omnämns "En pall för altaret". 1755 har

Fig 53 a. Aron, detalj av altaruppsatsen. Foto R Hejdström 1982.

Aron, detail of the altar piece.

Fig 54. Bekännelsepall av trä från omkr 1730. Foto 1982.

Confession stool of wood from ca 1730.

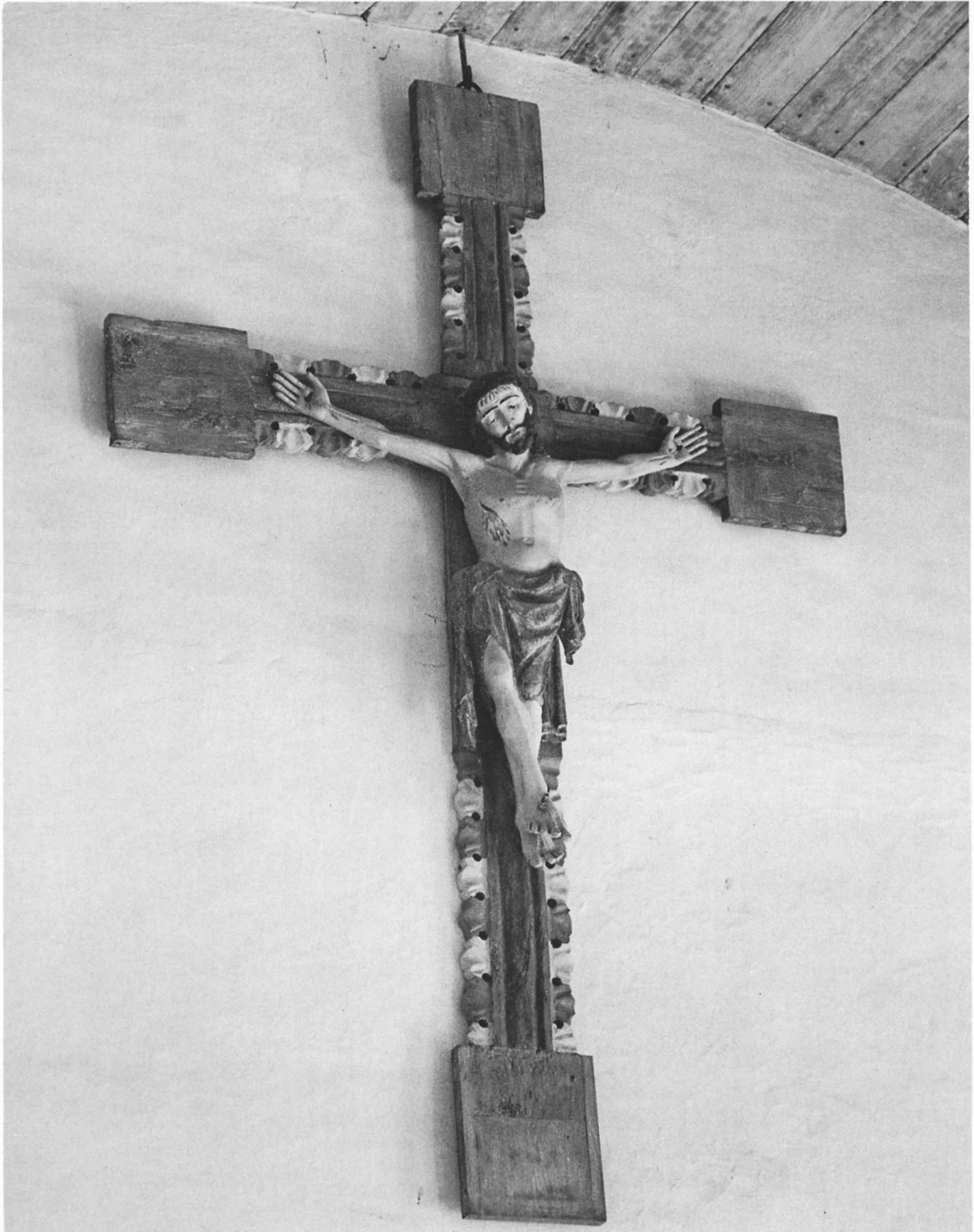

Fig 55. Triumfkrucifix av ek, 1300-talets första hälft. Foto 1982.

Rood of oak, first half of the 14th century.

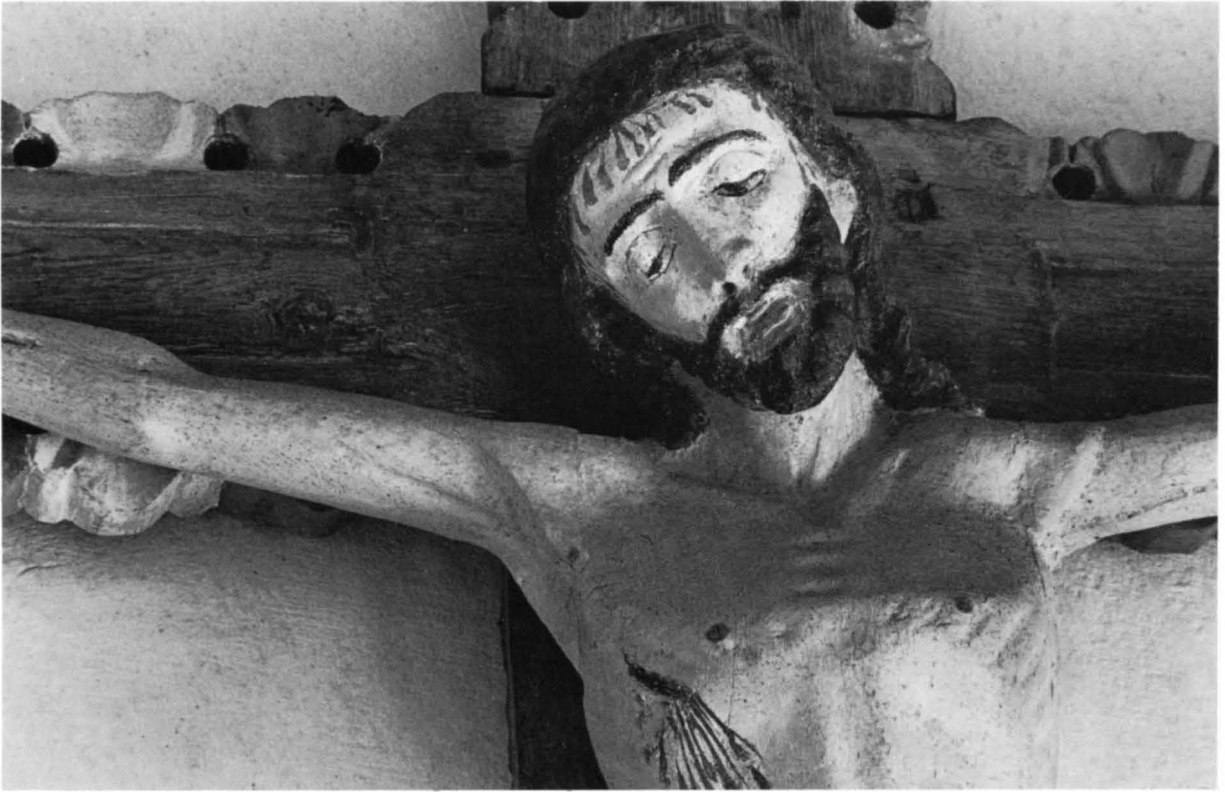

Fig 56. Detalj av triumfkrucifixet. Foto R Hejdström 1982.

Detail of the rood.

man målat "Pallen för Altaret". En pall för altaret omnämns även 1805 (inv) och 1859–60 (räk).

Bekännelsepall

Bekännelsepall (fig 54) av grönmålat trä med kontursågade sidostycken, på framsidans nedre del ett ursågat bladornament, där ovanför ett spegelfält av omålad ek med en inlagd stjärna i mörkt och ljust fanér, omgivet av rödmålat listverk. Dyna av grönt tyg. Höjd 96, bredd 52, knäfallshöjd 34, sidostyckenas bredd 36. Av allt att döma identisk med en i ett odaterat inventarium, troligen från 1734, omnämnd "ny Pall wid Altaret". 1805 (inv) omnämns den som "En Skriftestol för altaret" och i inv 1830 som "I kyrkogångspall".

Triumfkrucifix

Triumfkrucifix (fig 55–56) av snidad, krederad och målad ek; Kristusfiguren med sår i sidan, varur blodet rinner; törnekrona har funnits, men är borta. Den ursprungliga polykromin är svårt skadad. Färger: förgyllt ländkläde, brunt hår och skägg, vitskär karnation, rött

blod. Det samtida korset är kantat med röda och vita bladornament och har kvadratiska ändplattor; polykromin är för övrigt borta. Krucifixet har daterats till 1300-talets förra hälft.³³ Höjd ca 320, bredden 215. Konserverat 1965 av Erik Olsson, Sanda, varvid tjock övermålning, sannolikt från 1892, avlägsnades. På ändplattorna fanns målade inskrifter: I.N.R.I (överst), SI.MENNISKAN (t v), SI.GUDS. LAMB. (t h), samt DET ÄR FULLKOMNAT (nederst).

I inv 1830 omnämns "Frälsarens bild på korset af träd två alnar lång". 1892 (räk) utbetalas till Joh. Gardelin för "restorering af ett krucifix".

Mariabild

Madonnabild (fig 57) av snidad, ursprungligen krederad och målad ek. Maria sitter tronande på en bänk med gavlar och sockelplatta i särskilda delar. Hon sitter frontalt med huvudet något åt vänster; Jesusbarnet har hon på sitt vänstra knä och stöder det med handen. Maria är iförd mantel, som hänger i trattformade veck kring underbenen, fotsid klädnad och huvuddok. Bar-

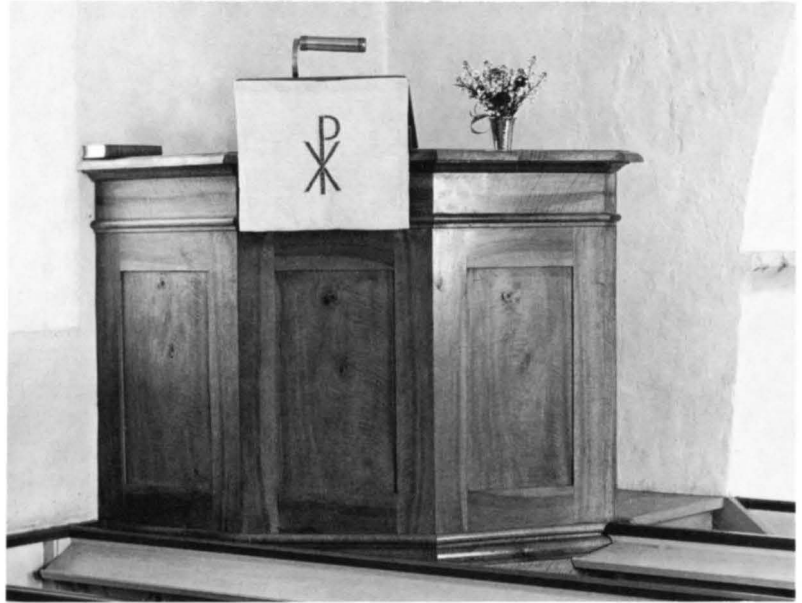

Fig 57. Madonnabild av ek, 1300-talets början. Foto G Sjöberg 1925, ATA.

Madonna of oak, beginning of the 14th century.

Fig 58. Predikstol av valnöt, uppsatt 1842 och omgjord 1965. Foto 1982.

Pulpit of walnut, erected in 1842 and altered in 1965.

net, som sitter vänt mot vänster med korslagda ben, är iförd en lång skjorta. Bänkgavlarna har två kopplade, trebladigt betäckta fönster med spetsig yttre båge i genombrutet arbete. Armstöden skjuter baktill upp i hornform och har sannolikt sammanfallit med ett nu försvunnet dorsale, som varit fäst med tätt sittande tappar. Marias ansikte, högerarm och vänstra tumme samt barnets huvud och armar borta, liksom polykromin. I övrigt är skulpturen svårt maskäten och har sannolikt stått utomhus en längre tid. Höjd 103 cm. Deponerad i GF (inv nr Dep 45). Av J Roosval³⁴ daterad till omkring 1260–95 och tillskriven ”Hamramästaren”; den uppvisar stora likheter med madonnabilderna i Hangvar – som den i det närmaste är en replik av – Vagnhärad i Södermanland och Nikolaikirche i Stralsund. G Svahnström³⁵ daterar madonnan till 1300-talets förra hälft. Omnämnd i inv 1830 som ”En gammal Jungfru Maria bild med barnet”. P A Sæve uppger den 1864 vara ”aldeles förrutnad”.

Predikstol

Predikstol av valnötsfanerat furu (fig 58), bestående av tre sidor med av ramverk omgivna släta speglar samt profilerad överliggare och sockel. På överliggaren ett bokställ med skinnklädd översida och ett ornament i intarsia på undersidan. Predikstolen, som invändigt är mörkbetsad, vilar på ett 1965 uppfört postament i långhusets nordöstra hörn. Trappa med fem trappsteg från 1965. I sockenmagasinet förvaras delar av predikstolens ljudtak och underrede (se fig 39). Ljudtaket har

profilerad kant, under vilken halvrundlar med draperilikhande intarsiadekor hänger. Mitt på ljudtakets undersida är en fanerad sol. Ljudtaket har i mitten ett enkelt kors samt längs kanten ornament, formade som små gavlar med uppåtböjda ändar. Underredet är trappstegsformat. Samtliga magasinerade delar är maskangripna. Korgens höjd 128, ljudtakets 40,5, korgsets höjd 86,5, bredd mellan armarna 45,5 cm.

Predikstolen uppsattes 1842, varvid en öppning för predikstolstrappan gjordes i triumfbågmurens norra del. Sedan man bestämt att den gamla predikstolen skulle avlägsnas beslöts att en ny predikstol av valnötsfanerat trä skulle förfärdigas i enlighet med de ritningar, som vid ÖIÄ utarbetats av Fredrik Blom³⁶ för Eksta kyrka, dock utan ”de ornament som för Predikstolen i Ekstad äro bestämde, utan endast med Listverk och släta Speglar”. Man hade nämligen redan hunnit inköpa lämpligt virke till denna predikstol innan man 1838 inköpte predikstol från Össeby i Uppland till Eksta kyrka, varför det var angeläget att det skulle komma till användning. För arbetet kontrakterades snickaren J W Lindström i Klintehamn, på samma villkor som han skulle ha tillverkat och uppsatt predikstolen i Eksta. Dess placering bestämdes genom omröstning inom byggnadskommittén.

Den gamla predikstolen omtalas i inv 1830 som ”En predikstol af träd Å predikstolen finnes: Lars Oxenwald anno 1692”. I samband med ombyggnaden 1839–40 övervägdes huruvida den ”gamla bräckliga och 100-åriga Predikstolen” skulle behållas eller inte.

Fig 59. Timglas från 1600-talets slut. Foto 1982.

Sand-glass from the end of the 17th century.

Efter viss diskussion – inte minst med beaktande av kyrkans ringa tillgångar – beslöt dock byggnadskommittén att ”den vanprydliga maskätna och med illa målade billder försedde Predikstolen, som icke svarade emot det ljusa och vackra Templet” skulle ersättas med en ny. 1805 (inv) omtalas en ”Dufva af Träd under Predikestolskrönan”.

Timglas

Timglas av mässing med punsad dekor (fig 59), glashållarna sammanhållna av spiralvridna mässingstenar. Defekt. Höjd 16. 1600-talets slut. 1805 (inv) omtalas ”Et Timglas”.

Bänkinredning

Bänkinredningen är sluten och har i norr ett kvarter om 10 bänkar samt predikstolupp gång; i söder finns två kvarter, det östra om fyra bänkar och psalmbokshylla, det västra likaledes om fyra bänkar. Bänkkvarterens överliggare är brunmålade med smala lister i blågrönt, ockra och rött. Bänkdörrarna har gulmålade speglar med akantusrankor i grönt och rött, omgivna av blågrönt listverk. Dörrarnas ramverk och bänkgavlarna är brunmarmorerade, golvlisten brun. Bänkskärmar mot koret (fig 60) utgör rester av en äldre bänk-

inredning, med löpande hund-bård, målad i rött och vitt, inskuren ovanför speglarna. Under överliggaren sitter en list, delvis med tandsnitt, målat i blått, rött och vitt. Invändigt är bänkkvarteren gulgrönmålad. I sockenmagasinet förvaras ett antal överblivna bänkdörrar och gavlar. Bänkinredningens höjd 100, sitthöjd 45.

Bänkinredningen är kraftigt ombyggd och delvis förnyad 1965; de äldre delarna – med undantag av de främre bänkskärmar, vilka sannolikt härstammar från 1700-talet – tillkom i samband med ombyggnaden 1839–40. Den fullbordades dock först 1848, då Christoffer Hemström förfärdigade återstående listverk. Bänkinredningen målades av målaren Fredriksson 1848; dess ursprungliga målning framtoogs och kompletterades 1965 av Erik Olsson, Sanda.

Enligt Wallin hade kyrkan på 1730-talet ”wackre måhlade bänkar”³⁷. 1750–51 (vis prot) uppsattes ”12 nya Bänkar”, tydligen i västra delen av kyrkan; 1755 (räk) målades ”nedersta bänckarna i Kyrckian och nya afdelningen”. Detta hugfästes med målade inskrifter på väggarna (se ovan Kalkmålningar). 1810–11 (räk) utbetalas arbetslön till Olof Hemström för ”förfärdigandet af en bänk vid Choret”. Före ombyggnaden 1839–40 hade kyrkan tre bänkrader, en i mitten (inv 1830). Vid ombyggnaden togs den mellersta bort och övriga rader ombyggdes nästan helt. Bänckarna i ringkammaren sänktes till samma plan som de övriga och förkortades, så att gången där blev lika bred som i långhuset. 1871 (räk) fick Clas Classon betalt för två ”Sittbänkar till kyrkan”, antagligen de båda lösa bänkar att sätta i koret, vilkas förfärdigande beslutats 1869 (st prot). 1892 (räk) tillkom några nya bänkar i ringkammaren. Dessa samt övriga bänkar i ringkammaren slopades 1965.

Läktare

En läktare uppsattes 1840 i ringkammarens västra del. Den var ”bestemd till SångChor der Klockaren och Sångmästaren med sine medhjelpare och Elever hafva sin bestämda plats” (st prot). 1863–64 (räk) fick C Godberg betalt för reparationer på läktaren. När orgeln anskaffades 1892 skedde vissa förändringar, bl a uppförde O J Karlsson en ”upphöjning till orgeln” (räk). Läktaren revs 1965.

Orgel

Orgeln (fig 61) är byggd av Åkerman & Lund i Stockholm och anskaffades 1892. Den är placerad på golvet i ringkammaren. Orgelns disposition: Princ. 8. Rörfl. 8. Salc. 8. Fl. 4. Bihangspedal. Orgelfasad i nygotik; två upptill trifolieformade pipfält, flankerade av pilastrar

Fig 60. Orgelfasad, ritad av F Lilljekvist 1982. Foto 1982.

Organ front, drawn by F Lilljekvist, 1982.

Fig 61. Detalj av bänkinredningen med bänkskärm från 1700-talet. Foto 1982.

Detail of pews with screen from the 18th century.

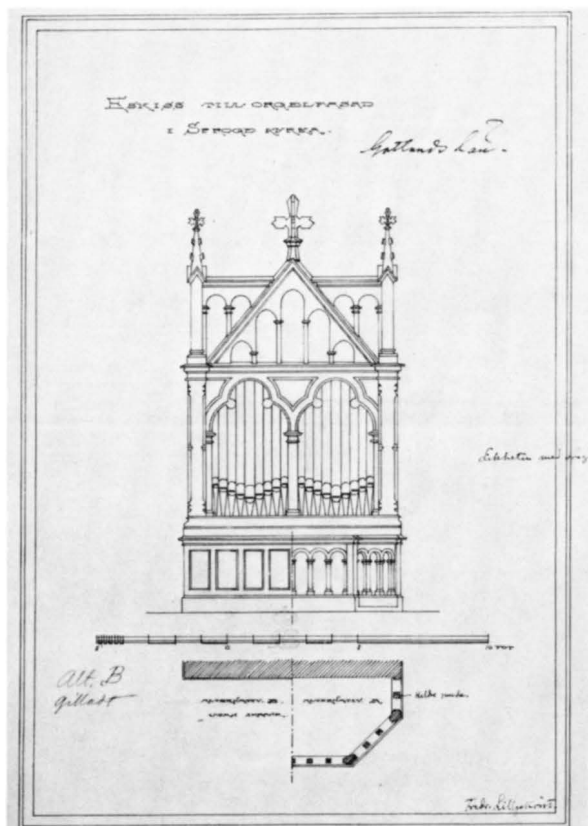

Fig 62. Ritning till orgelfasad av F Lilljekvist 1892, i ÖIÄ:s ritningssamling, RA. Foto RA.

Drawing for organ front by F Lilljekvist, 1892.

och krönta av en spetsgavel med fem spetsbågiga blindarkader. Som fond bakom gaveln är ett rakslutet parti – lägre än gaveln – med på varje sida om denna två rundbågsarkader med svart botten. Fondpartiets hörn kröns av fialer. Orgeln är numera vitmålad, men var ursprungligen ekådrad. Fasaden är ritad av Fredrik Lilljekvist³⁸ (fig 62). Orgeln har reparerats 1937, 1949 och senast 1965 av Andreas Thulesius, Sanda, varvid fasaden även "befriades från onödig ornamentering".

Wallin³⁹ omtalar "rudra efter orgwärc". Dessa orgelrester kan ha varit medeltida.

Dopredskap

Dopfont (fig 63) av grå, delvis bemålad sandsten, stående på rund sandstensplint med profilerad kant. Halvfärisk, något tillplattad cuppa med cylindrisk kant, balusterformat skaft. På cuppa och skaft huggen och målad dekor av geometriska beslagsornament i plattskärning, på skaftet även av druvklasar. Färger: guld,

Fig 63. Dopfont av sandsten från 1600-talets mitt. Foto 1982.

Sandstone font from the mid 17th century.

Fig 64. Dopfat av tenn, tillverkat av Mårten Michaelis, mästare i Visby 1661–1703. Foto 1982.

Pewter christening bowl made by Mårten Michaelis, master at Visby, 1661–1703.

Fig 65. Nummertavla från 1700-talet med snidat bladkrön från senmedeltiden. Foto 1982.

Hymnboard from the 18th century with carved leaf crest from late medieval times.

blått, rött, grönt, brunt, vitt, grått, svart. Höjd 106, cuppens diameter 64. Sydgotländskt arbete från 1600-talets mitt. Wallin⁴⁰ omtalar den som ”en wacker funt såsom i Eksta”. Vid restaureringen 1964–65 flyttades dopfunten från koret till sin nuvarande plats i tornbågen.

Dopfat av tenn (fig 64) med godronnerad botten. Diameter 36. Enligt stämplrar tillverkad av Mårten Michaelis, mästare i Visby 1661–1703. Omnämns i senare tillskrift i 1594 års inventarium som ”Eth bechenn uthi fontenn”, samt i 1680 års inventarium som ”it bäkken till funten”. Ett likadant dopfat finns i Eksta kyrka (SvK, vol 178, s 57).

Dopfat av förnicklad mässing, flatbottnat. Inskrift på brättet: LÅTER BARNEN KOMMA TILL MIG. MARC. 10:14. Diameter 30,5. Enligt stämmobeslut 1890 inköpt gemensamt med Eksta församling (SvK, vol 178, s 57).

Nummertavlor

Nummertavla av trä (fig 65) med grön- och rödmålad

Fig 66. Snidat bladkrön från senmedeltiden, sekundärt använt som krön till nummertavla. Foto 1982.

Carved leaf crest from the Late Middle Ages, secondarily used as a crest on a hymnboard.

profilerad ram, krönt av ett senmedeltida snidat bladornament (fig 66), målat i rött och svart. Svart sifferfält. Höjd utom ornamentet 78, bredd 56, ornamentets höjd 21,5. Troligen identisk med den ”Nummer Tafla med 32 Thennumerer” som omtalas tidigast i ett odatrat inventarium från omkring 1734. I räkenskaperna 1735 omtalas att man utbetalat ”för en tafla med Numerer att utvisa [P]salmerna som siungas skola”.

Nummertavla av trä med grönmålad profilerad ram, svart sifferfält. Höjd 56, bredd 41. 1800-talet?

Till nummertavlorna hör rektangulära svartmålade träbrickor med vitmålade siffror från 1800-talet. 1840 (st prot) omtalas, att ett litet skåp för förvaring av siffror bör vid klockarens bänk ”vid Bänkdören inredas”.

Nattvardskärl

Kalk av silver (fig 67), förgylld med undantag av cuppens utsida. Profilerad fot, nod med pärlstavlist på mitten, omgiven av mellanstycken med pärlstavlist upptill och nertill. Odekorerad cuppa. Höjd 20, cuppens diameter 10,5, fotens 11,5. Enligt stämplrar tillverkad av Anders Simon Eskelund⁴¹ i Visby 1857, varvid silvret från en äldre kalk, anskaffad 1802, användes (räk). – Paten av silver (fig 67) med förgylld ovasida. Odekorerad. Diameter 13. Stämplrar som kalkens. – Oblatask av tenn, cylindrisk; locket kan även användas som paten. Höjd 10, diameter 13. Enligt stämplrar tillverkad av Melchior Lefflers⁴² efterträdare i Visby 1840.

Fig 67. Kalk och paten av delvis förgyllt silver, tillverkade av Anders Simon Eskelund i Visby 1857. Foto 1982.

Chalice and paten, partly silver-gilt, made by Anders Simon Eskelund at Visby, 1857.

Fig 68. Vinkanna av silver, tillverkad av T Eldh 1968, och paten av silver, utförd av E Löfman 1970. Foto 1982.

Silver flagon, made by T Eldh, 1968, and silver paten, made by E Löfman, 1970.

Fig 69. Tennstop utfört av Nils Eric Justelius i Eksjö 1840. Foto 1982.

Pewter tankard, made by Nils Eric Justelius at Eksjö, 1840.

Kalk, paten och oblatask förvaras i ett samtida valnötssfanerat schatull, i vilket plats även finns för en vinflaska, vilken dock saknas.

Paten av silver (fig 68), odecorerad. Diameter 17. Enligt stämplar tillverkad av E Löfman, Markströms Guldsmeds AB i Upsala, 1970. Enligt inskrift skänkt av Sproge kyrkliga syförening 1970.

Vinkanna av silver (fig 68), cylindrisk, uppåt avsmalnande. Locket krönt av ett kors. Höjd 39, diameter nertill 11. Enligt stämplar tillverkad av T Eldh, Klintehamn, 1968. Enligt inskrift skänkt av Sproge kyrkliga syförening 1970.

Två vinstop av tenn (fig 69), cylindriska, med svängda handtag. Profilerade lock med infällda medaljonger med Karl XIV Johans bild, rosformade kulknoppar. Höjd 18, diameter 13,5. Enligt stämplar tillverkade av Nils Eric Justelius⁴³ i Eksjö 1840.

Karaff av glas (fig 70) med ingraverade ankare, kors och kalk, allt inom strålkran. Inslipad propp med korskrönt glob. Höjd 35, diameter 12.

Karaff av glas, samma typ och dekor som föregående, men dessutom Guds allseende öga ingraverat på motstående sida. Höjd 45,5, diameter 15.

Karaff av glas, samma typ och dekor som föregående men av något annorlunda utförande. Höjd 45, diameter 14.

1870 (räk) inköptes två "Nattvardskaraffiner af glas". En av dessa stals 1874, och två nya inköptes 1879 (räk). 1882 fanns två karaffer och 1906 (vis prot) tre. En ny karaff inköptes 1915 (räk).

Försvunna nattvardskärl

I 1594 års inventarium omtalas "En tinne kalck och dijsk", samt "En tinne flask". Vid anteckningen om kalken finns senare tillskrivet med annan hand: "I stället Sölf Kalk och disk giordt medh kiörckans bekostning". Samma inventarier återkommer i inv 1680: "Een sölf Kalk och disck giordt medh kyrkians bekostnad", samt "Een tennflaska". 1724 (räk) omtalas "tenflaskans förfärdning och lagande". I ett odatert inventarium från omkring 1734 nämns "En kalck och Paten förgyld innan till elljest giorde af Silf", samt "En Thenflaska af 1 och ½ stop". 1743 (räk) utbetalas till "kyrkioflaskans botande och twänne marcker Thens tilläggande". 1746 inköps en "ask till at förwara oblater uti" för 2 öre, tydligen av trä (se nedan under övriga inventarier). 1797–98 (räk) omtalas "vinflaskans ändring". Enligt räkenskaperna 1802–03 utbetalas för en "ny af Silfver förgyld Kalck med tillhörande tallrik, enligt guldsmedens aflämnade och qvitterade Räkning". 1803–04 (räk) tillkom en "liten Thenkalk med

Fig 70. Brudkrona av förgyllt silver, tillverkad och skänkt 1978. Foto 1982.

Bridal crown, silver-gilt, made and donated in 1978.

Fig 71. Vinkaraffer av glas från 1800-talets slut. Foto 1982.

Wine decanters of glass from the end of the 19th century.

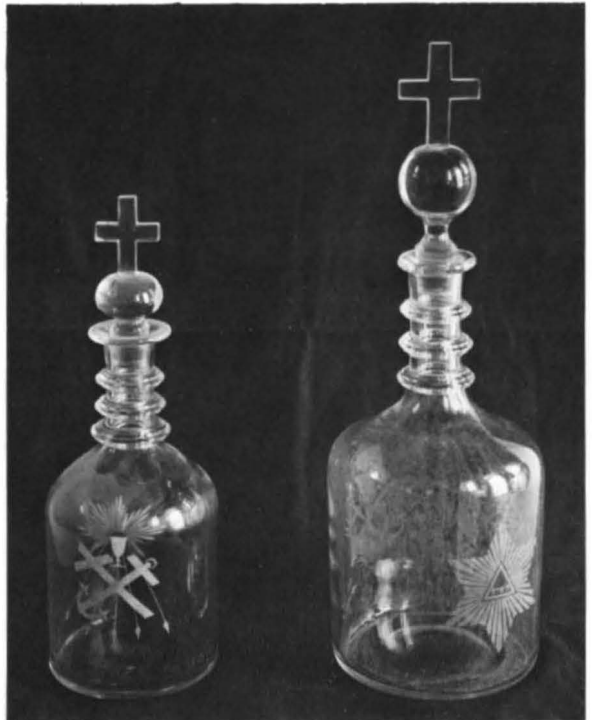

Fig 72. Ljuskrona av mässing, tillverkad 1869. Foto 1982.

Brass chandelier, made in 1869.

Pathén at bruka i sochne-bud samt en liten Thenflaska at ha till Win”, och dessutom ”Et Federal til Kyrckokalken”. Den stora tennflaskan omtalas för sista gången 1814–15 (räk), då den reparerades. I inv 1830 omtalas en oblatask av tenn, som uppges vara obrukbar 1858. 1857 omgjordes kalken och förmodligen också patenen. Sockenbudstyget av tenn uppges vara obrukbart 1882 och avskrevs vid visitationen 1891.

Brudkrona

Brudkrona av förgyllt silver (fig 71), med åtta större spetsiga genombrutna ståndare, krönta av pärlor, mellan dem åtta mindre ståndare, krönta av safirer i runda infattningar. Kronringen genombruten, med omväxlande rundlar och raka stycken. Höjd 5, ringens diameter 8,4. Stämplad CESON 1978. Inköpt 1979 av medel som skänkts av Theodor Lundgren.

Ljusredskap

Ljuskronor: 1–2. Av mässing (fig 72) med tolv armar i två rader, profilerad mittstam samt kulknopp med årtal 1869 ingraverat. Höjd ca 97. Enligt stämmobeslut

Fig 73. Ljuskrona av mässing, skänkt till kyrkan omkr 1930. Foto 1982.

Brass chandelier, donated to the church ca 1930.

inköpta 1869, då det enligt räkenskaperna även utbetalas för ”Jären till Käder till juskronor”, ”Kullor på käder”, samt ”Kädens målning”. Renoverade 1965 av Jacob Dahlström, Visby. I långhuset. –3. Av gulmetall (fig 73), tolvarmad, profilerad mittstam, krönt av örn. Enligt inskrift skänkt av Anna Mattsson, Mattsarve, sannolikt omkring 1930. Höjd ca 70. I koret. –4. Av polerad björk (fig 74), åttaarmad, svarvad, profilerad mittstam med kraftig kulknopp. Höjd ca 68. En av fyra ljuskronor av trä, som enligt byggnadskommitténs beslut inköptes 1840. I ringkammaren.

Fyra ljusarmar av förgyllt mässing, formade som blomrankor. Längd 23. Inköpta från R A Kellgren 1892 (räk). Två på orgeln, två på den större nummer-tavlan.

12 ljusbärare av mässing med tillhörande glasman-schetter, avsedda att placeras på bänkinredningen. Höjd 39. Inköpta för Theodor Lundgrens gåva 1978 (kr prot).

Ljuställning av kontursågat och mörkbrunådrat trä med sju guldbronserade ljushållare. Höjd 53, längd 158. Antagligen samma ljuställning, som anskaffades

Fig 74. Ljuskrona av trä, inköpt 1840. Foto 1982.

Wooden chandelier, purchased in 1840.

till Eksta kyrka 1889 (SvK vol 178, s 62).

Ljusstakar: 1–2. Av silver med balusterformat skaft och profilerad fot. Höjd 20,5, fotens diameter 11,5. Enligt stämplarna tillverkade hos C G Hallberg i Stockholm 1961 och 1963. Skänkta 1965. –3–6. Fyra ljusstakar av tenn med stora bottenplattor. Höjd 7,5. Stämplarna E M. Sannolikt anskaffade 1965. –7–8. Av mässing (fig 75), barocktyp med spiralvridna skaft samt driven och punsad dekor av växtornament, åttkantiga manschetter och fotplattor. Höjd 28, fotens bredd 23,5. 1700-talet. Troligen identiska med de båda mässingsljusstakar som omtalas första gången 1805 (inv). –9. Tvåarmad kandelaber av mässing med genombrutet skaft och rund, välvd fotplatta. Höjd 28. En likadan kandelaber finns i Eksta kyrka (SvK vol 178, s 60, 62), och dessa båda kan möjligen från början ha bildat ett par. Kan vara identisk med en 1900 (vis prot) omnämnd ljusstake i sakristian, vilken tillkommit efter 1894. –10–11. Två tvåarmade kandelabrar av gulmetall (fig 76) med profilerade skaft och rund fotplatta. Höjd 31, fotens diameter 16,5. 1890-talet. Av allt att döma identiska med de ljusstakar av mässing på pre-

Fig 75. Ljusstake av mässing med driven och punsad dekor. 1700-talet. Foto 1982.

Brass candlestick with chased and punched decoration. 18th century.

dikstolen, vilka enligt vis prot 1900 tillkommit efter 1894. –12. Sjuarmad kandelaber av gulmetall, profilerat skaft samt fotplatta. Höjd 38, fotens diameter 21. Enligt stämplarna tillverkad av Visby metallgjuteri 1937, samt enligt inskrift gåva av Sproge kyrkliga syförening 1938. –13. Sjuarmad kandelaber av gulmetall med profilerat skaft och åttkantig fotplatta. Höjd 35, fotens bredd 15,5. Inskrift: MINNE AV ELSA OCH JACOB HEDERSTEDT 1978. Enligt stämplarna tillverkad 1977.

–14–20. Sex s k dekorationsljusstakar av svartmålat järnsmide. Olika höjd; två st 104, två st 95, två st 84. Gåva av smidesmästare Waldemar Olsson, Klintehamn, 1965.

I 1594 års inventarium omtalas "Tho tinne liwsestager", antagligen samma som i inventariet 1680 omnämns som "två Liustakar af tenn". Dessa omnämns även 1805 (inv); enligt räkenskaperna 1818–19 försäljs "Ett par BlyLiusstacar" till prostens, förmodligen dessa. Samtidigt inköps "Två Ljusstakar af Then", vilka senast omnämns 1906 (vis prot). Vid samma tid fanns sammanlagt sex mässingsljusstakar i kyrkan.

Inv 1830 omtalar en ljussax. 1869 (räk) utbetalas

Fig 76. Kandelaber av mässing från 1890-talet.
Foto 1982.

Brass candelabra from the 1890's.

”för jussaxens lagning”, men den är borta 1880 (vis prot).

Textilier

Antependier: – 1. Av röd sammet med IHS samt ligande kors och palmkvist i guldbroderi. Höjd 95, längd 192. Nyanskaffat enligt vis prot 1894. – 2. Av vitt linne (fig. 52) med tre av bårder åtskilda fält; i de yttre fälten broderade knäböjande änglar, flankerande mittfältet med ett skepp under regnbåge med solstrålar. Färger: guld, gult, grönt, blått, violett, rött, brunt, vitt. Höjd 105, längd 187. Tillverkat och skänkt av anonym 1964. – 3. Av grönt ylle med två vertikalt placerade bårder med i gult broderade sädesax. Höjd 95, längd 197. Anskaffat 1979. Mässhake av vitt linne, broderat kors i rött och guld, omgivet av gyllene strålkran; på baksidan IHS i rött. Höjd 120, bredd 110. Enligt inskrift tillverkad av Pro Ecclesia 1960. Gåva av Sproge kyrkliga syförening 1960.

Stolor: – 1. Av violett linne med broderade guldkors samt invävda kors. – 2. Av grönt linne, samma teknik

Fig 77. Predikstolskläde av röd sammet med guldbroderier anskaffat 1894. Foto 1982.

Pulpit pall of red velvet with gold embroideries, acquired in 1894.

och dekor. – 3. Av rött linne, samma teknik och dekor. – 4. Av vitt linne med broderade röda kors. Samtliga från 1960-talet.

Predikstolskläden: – 1. Av brunröd sammet (fig 77) med kors, palmkvist samt fyra stjärnor i guldbroderi. Höjd 45, längd 33. Nyanskaffat enligt vis prot 1894. – 2. Av grönt ylle med broderat kors i guld, gult och rött, guldfrans. Höjd 46, längd 39. Enligt inskrift tillverkat av Cedergren och Eriksson, Visby, 1958. Gåva 1958 av Axel Söderström, Vattskogs, med familj. – 3. Av violett linne med broderad törnekrona i silver. Höjd 45, längd 38. – 4. Av vitt linne med broderad Kristussymbol i guld och rött. Höjd 45, längd 39. Gåva av Sproge kyrkliga syförening 1979.

Ryamatta i gröna och blågröna nyanser. Längd 206, bredd 120. 1960-talet. I koret.

Försvunna textilier

I 1594 års inventarium omtalas ”En misse hagel”, ”Ett Röcklin” (med senare tillskrift ”borta”), ”Eth alterkled, och En alterdwgh” (den sistnämnda med senare tillskrift ”gammalt och utnött”), samt ”Et handtlagen”. Samma föremål och samma kommentarer återfinns även i inv 1680. 1723 (räk) utbetalas ”Till en mässeskiorta”, och 1728 inköps ”ett bårkläde”. Enligt ett odatert inventarium från omkring 1734 fanns då i kyrkan ”En gammal Mässhake och Mässkiorta, En ny Altarduk af Damast dräll, En ny Mässhake, 1 Nytt bårkläde af wallmar”. 1744 (räk) omnämns inköp av ”5

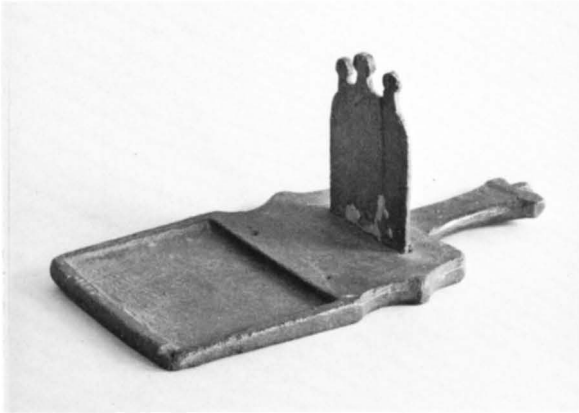

Fig 78. Kollekttavla av trä, möjligen från 1500-talet. Foto 1982.

Wooden collection tray, possibly from the 16th century.

Fig 79. Kollektthåv med påse av grönt mönstrat ylle. Skaftet från 1800-talets början. Foto 1982.

Collection bag of green, patterned wool. The handle from the early 19th century.

quarter dräll till en duk på Altaret", och 1749 "En mässehaka kostar kyrckian 16 Dr det öfriga är af pastor tillgifwet". 1751 inköps "Wallmar till ett bårklåde", samt "Wallmar svart till Altarkläde". Enligt räk 1794–95 inköps "En matta vid altaret". I 1805 års inventarium upptas "En Mässhake och Mäss-skjorta, En altarduk af dräll, Et gammalt bårklåde af Wallmar, Et blått Manchester Pulpet klåde på Pred.stol". I inv 1830 omtalas "En gammal mässhake af röd sammet med Silvergalloner och en gammal Messkorta, båda af ålder och mal förstörda", den sistnämnda med senare

anteckning "såld". Vidare omnämns "En gammal prestkappa" samt "1 altarkläde". Vid visitationen 1860 finns ännu några silvergaloner från den gamla mässhaken kvar och skall säljas, vilket man dock ännu 1867 inte lyckats med. Vid visitationen 1891 omtalas att mässkrud skall anskaffas, vilket vid visitationen 1912 dock ännu icke skett. Vid 1930 års visitation avskrevs bl a ett rött altarkläde och ett predikstolsöverdrag.

Kollektredskap

Kollekttavla (fig 78) av gråmålat trä; under den grå färgen finns bemålning i bl a rött på kreddering. Höjd 14, längd 34, bredd 16. 1500-talet? I ett odaterat inventarium från omkring 1734 omnämns "Twänne Collect Taflor". 1858 (inv) uppges den ena vara "sönderfallen", och båda avskrevs vid visitationen 1891.

Två kollektthåvar (fig 79) med svarvade, svartmålade träskaft med bjällror av gulmetall, ring och hållare av järn samt påsar klädda utvändigt med grönt mönstrat ylle, invändigt med skinn. Längd 142, påsens diameter 12, påsens djup 19. Tidigast omnämnda i inv 1830: "Tvenne stycken håfvar af walmar med tillhörande malmklockor". Påsarnas nuvarande klädsel tillkom 1965.

Bildsten med runinskrift

Bildsten (fig 80) av grå kalksten med rundad överdel och reliefhuggen ornamentik; två mot varandra vända rundjur, sammanbundna med ett iriskt koppel, där ovanför en figurscen med en slädåkare, dragen av en häst. Runinskriften längs kanten lyder i översättning: "Gairvat och Andvat gjorde kummel efter . . ." Höjd 93, basens bredd ca 50. Fram till 1965 var stenen sönderlagen i två delar och placerad som bakvägg och piscina i en nisch i absiden; själva piscinans skålförmiga fördjupning har utplånat en stor del av stenens centrala ornamentik. Efter att nischen påträffats i januari 1965 uttogs stenen och placerades vid tornbågens norra sida efter att ha reparerats av stenhuggaremästare Henry Karlsson, Slite.⁴⁴

Gravminnen

Minnestavla av grå kalksten, inskrift med förgyllda bokstäver: IN MEMORY OF SQUADRON LEADER R.N. TODD-WHITE, R. A. F. WHO DIED IN ACTION 18TH AUGUST 1943 AND WAS RECOVERED FROM THE SEA AND ORIGINALLY BURIED IN THE CHURCHYARD HERE BY THE GOOD PEOPLE OF SPROGE / BELOVED HUSBAND OF "PIXIE" AND FATHER OF WENDY / "JAG ÄR EN GÄST OCH FRÄMLING. Uppsatt 1964 på bekostnad av Commonwealth War Graves Commission. Todd-Whites stoft

Fig 80. Bildsten av kalksten med runinskrift, sekundärt använd som piscina. Foto 1982.

Picture stone of limestone with runic inscription; secondarily used as a piscina.

flyttades 1961 från kyrkogården i Sproge till Kvibergs kyrkogård, Göteborg.

Gravstenar: – 1. (G 69) Av sandsten (fig 81), trapezoidal. Mitt på stenen ett reliefhugget stavkors av maltesertyp på en lång stång, uppbyggt av ett Gudslamm med gloria. I korsarmarnas vinklar palmettornament. Ingen ristning utmed stenens ytterkanter. Runinskrift på korsets lodräta armar, i översättning lydande: "Sighraif gjorde (stenen). Johan lät göra". Carl Säve trodde sig kunna läsa ytterligare runor: " . . . r:ag – – r . . . ahu:bi . . .", vilka dock numera är borta. Stenens längd 162, bredd upptill 55, nertill 46, tjocklek 17. Korsets horisontella bredd 52, dess vertikala höjd utom skaftet 54. Gravstenen är huggen av den kände stenmästaren Sighraf,⁴⁵ verksam under 1100-talets senare del, vilken utfört ett stort antal dopfuntar, främst på Gotland. Stenen påträffades 1844, dessförinnan var den enligt Carl Säve "inmurad och dold i kyrkoväg-

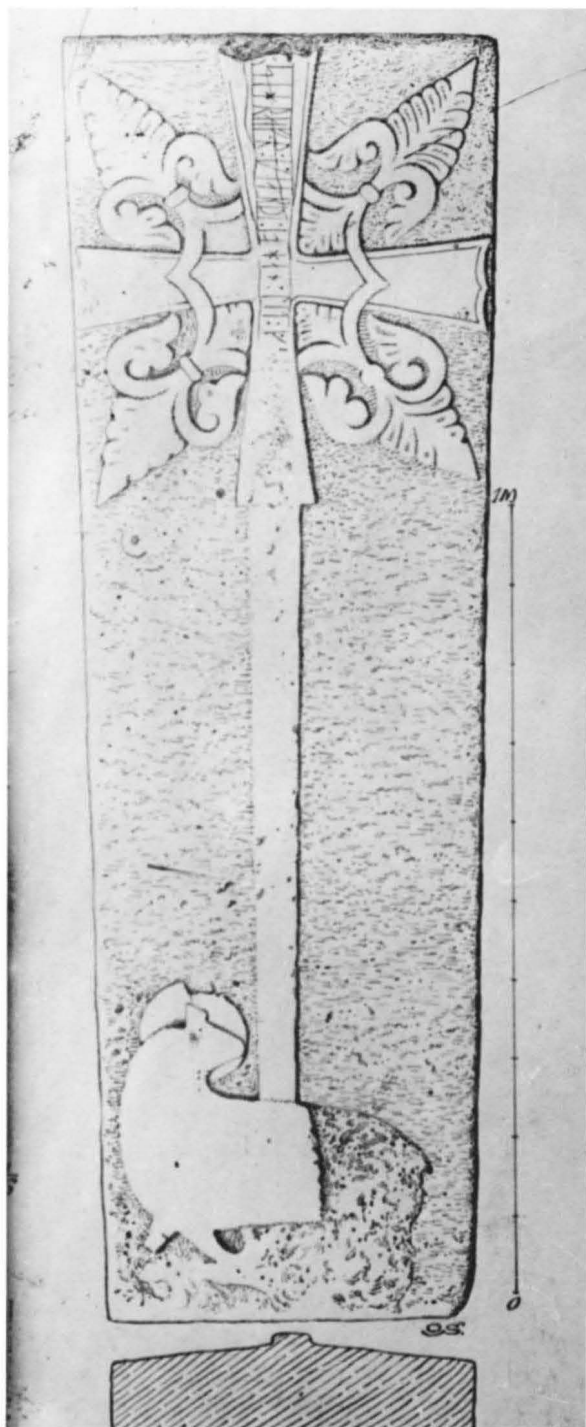

Fig 81. Lock till gravkista av sandsten med runinskrift, utfört och signerat av stensemästaren Sighraf. 1100-talets senare hälft.

Lid of tomb chest of sandstone with runic inscription, made and signed by the stone master Sighraf. Latter half of the 12th century.

Fig 82. Gravhäll av kalksten med runinskrift (G 65), den så kallade Peststenen. 1200-talet. Foto I Anderson 1961. ATA.

Grave slab of limestone with runic inscription (G 65), the so-called Plague Stone. 13th century.

gen”, troligen den norra. P A Säves teckning visar att den 1864 var rest på marken; han anger dess plats till närheten av södra kyrkogårdsmuren. Stenen deponerades 1909 i GF (dep. C 46).⁴⁶ – 2. (G 65) Av rödaktig kalksten (fig 82), trapezoidal. På mitten ett ornerat kors med gloria i högre relief. Runt kanterna runinskrift, i översättning lydande: ”Botvid (?) i Snoder lät göra gravvalv över sin fader och sin moder. Gud vare nådig alla deras själar, som vila här under. Audvald göte (?) gjorde två likstenar (?)”. Stenens längd 200, bredd upptill 120, nertill 104. 1200-talet. Den har tidigare legat över en grav på kyrkogården. Wallin⁴⁷ omnämner ”På Kyrkiogården 4 runstenar, mäst af tackdropp fördärfwade”, och torde då avse denna och de tre följande (G 66–68). Stenen omtalas av Ekdahl⁴⁸ 1826, som även avritade tre stenar; teckningarna har dock förkommit. Efter visitationen 1891 upprestes stenen och de tre följande (G 66–68) mot sockenmagasinets

Fig 83. Gravhäll av kalksten med runinskrift (G 66). 1200-talet. Foto I Anderson 1961. ATA.

Grave slab of limestone with runic inscription (G 66), 13th century.

vägg. I samband med restaureringen 1964–65 flyttades den in i kyrkan och ligger nu i korgolvets norra del.⁴⁹ – Detta är den så kallade Peststenen, som omtalas av M Gustafson⁵⁰ och i inv 1830. P A Säve återger den med stenen förknippade sägnen på två ställen, av vilka den ena versionen här återges:⁵¹ ”I Sproge socken gick pesten år 1711–12 så förfärligt, att hela församlingen så dog ut, att återstoden af m[enni]skorna alle kunde stå på en sten, som ännu der visas. Men till Eista kom pesten icke; ty de höllo sträng vakt på gränsen, och ingen fick komma in i socknen. Då en Bonde från Eista stod på vakt, kom h[an]s måg fr[ån] Sproge o[ch] ville tränga sig in i Eista; m[en] Svärfadren hotade att då skjuta på honom, h[vil]ket han ock gjorde, då mågen ändock ville tränga sig fram: han föll död ner för sin svärfaders skott. Och Pastorn i Eista Lyth,⁵² s[om] nödv[ändig]t skulle till Sproge och begrava liken ell[er] på berättning, mottog alltid bud derom från sitt kammarfönster,

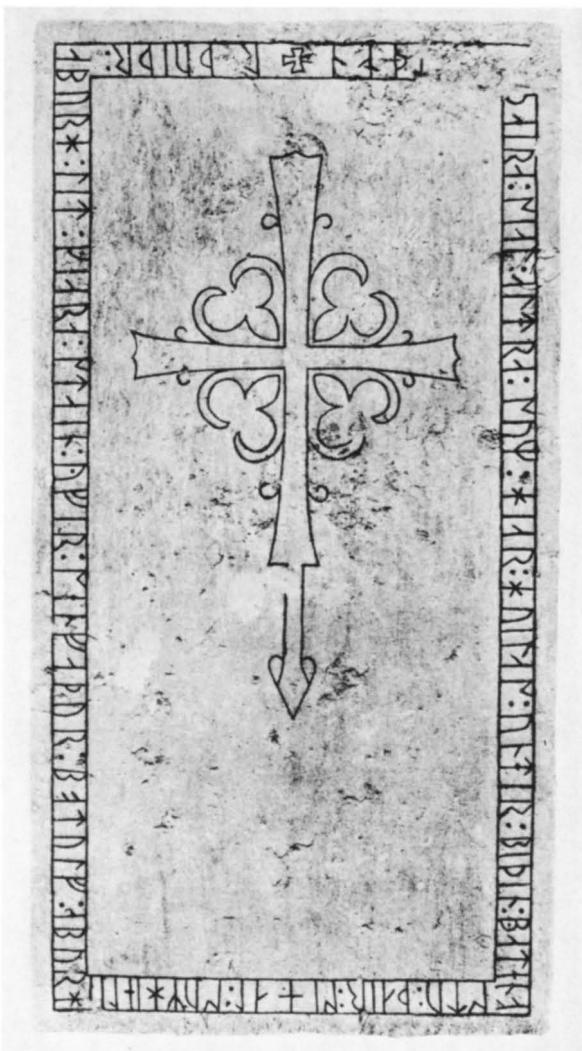

Fig 84. Gravhäll av kalksten med runinskrift (G 67). 1200-talet. Foto ATA.

Grave slab of limestone with runic inscription (G 67). 13th century.

ty dörren var stängd, klädde sig i vaxduk o. rökte sig; o. då han red ut fr[ån] Prästgården vore alla befalte att hålla sig undan; när han kom åter, gick han först in i sin kammare o. klädde om sig". Enligt Gustafson⁵³ och inv 1830 rymde stenen 28 personer.

– 3. (G 66) Av kalksten (fig 83), trapezoidal, ornerat kors med gloria i högre relief, längs kanterna nött runinskrift, i översättning lydande: [Bot (?)] vid i Snoder lät göra denna sten över sina barn. Gud vare nådig alla deras själar, som vila här under . . .". Längd 179, bredd upptill 107, nertill 94. 1200-talet. Utförd av samma mästare som föregående. Sedan 1965 placerad i korgolvets södra del.⁵⁴ – 4. (G 67) Av kalksten (fig 84), på mitten ett inhugget rikt ornerat kors med glo-

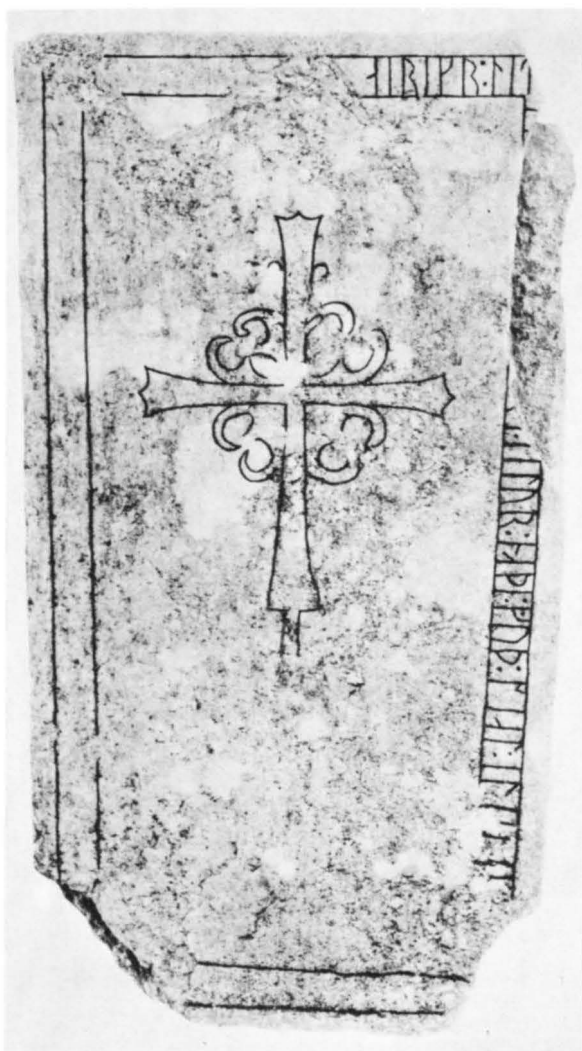

Fig 85. Gravhäll av kalksten med runinskrift (G 68). 1200-talet. Foto I Anderson 1961. ATA.

Grave slab of limestone with runic inscription (G 68). 13th century.

ria. Längs kanterna välbevarad runinskrift, i översättning lydande: "Rudvid på Burg lät göra stenen över sin fader Botulv på Burg. Gud vare nådig alla deras själar, som vila här under. Bedjen Pater noster alla de som . . .". Längd 207, bredd 105. 1200-talet. Sedan 1965 placerad i korgolvets mitt.⁵⁵ – 5. (G 68) Av grå kalksten (fig 85), trapezoidal, på mitten ett rikt ornerat kors med slingor och strålkran. Inskrift i runor längs kanterna, i översättning lydande: "Airik lät göra stenen över sin dotter. Gud vare [hennes] själ nådig". Längd 176, bredd upptill 106, nertill 96. 1200-talet. Skadad. Rest mot sockenmagasinets östra gavel.⁵⁶ – 6. Av kalksten utan inskrift. Längd 170, bredd 80. Framför sydportalen.

– 7. Av kalksten utan inskrift. Längd 171, bredd 77. Framför sydportalen innanför den föregående. – 8. Av kalksten med inskriften KNS inom kartusch, evangelistsymboler åtminstone i de nedre hörnen; den övre delen är dold av bänkinredningen. Bredd 133. Innanför föregående. – 9. Av kalksten utan inskrift, vulst kring kanten. Längd 172, bredd 128. Innanför sydportalen närmast mittgången.

I inv 1830 omnämns förutom fyra runstenar också fyra andra gravhällar. Säve nämner 1864 en runsten som brunnssten i klockargården.

Böcker

Eksta och Sproge kyrkors gemensamma bokförråd förvaras i ett skåp i Eksta kyrkas sakristia (SvK vol 178, s 69). I 1594 års inventarium omnämns ”En Alterbogh”, med senare tillägg ”dansk”, samt (senare tillskrivet) ”En Svensk Altarboock”, troligen samma som omnämns i inv 1680: ”Een altarboock”. I ett odaterat inventarium från omkring 1734 uppges att ”Sproge kyrckia eger lijka Rätt med Eigstad kyrckia till de böcker som i des Kyrckiobok finnas upptecknade”. Man stod för halva kostnaden var.

Fattigbössa

Fattigbössa (fig 86) av svarvat och brunmålat trä, halvrund. Höjd 23, diameter 14,5 cm. Fastsatt med gångjärn på sydöstra bänkkvarterets västra bänkskärm vid sydportalen. Enligt räkenskaperna tillverkad 1795–96, då det utbetalas till ”Jacob Gångare för en fattig-

Fig 86. Fattigbössa av trä, enligt räkenskaperna tillverkad 1795–96. Foto 1982.

Wooden poor-box, according to the accounts made in 1795–96.

stock”. Reparerad efter åverkan 1973. 1843–44 (räk) införskaffas ”2 nya fattigbössor”.

Övriga inventarier

Pall av blågråmålat trä med kontursågade ben, ett spegelvänt S inskuret i sitsen. Höjd 41, längd 38,5, bredd 23,5 cm. 1800-talet.

Pall av polerad björk, utsvängda ben, klädd med grått tyg. Höjd 29, längd 36, bredd 26 cm. Omkring 1840. På predikstolen.

Spegel (fig 87) med ram av målat glas på trästomme, tresidigt överstycke. Färger: rött, vitt, blått. Höjd 51, bredd 25 cm. Inköpt 1840 (räk).

Lock till rökelsekar av brons. Gåva till SHM av Carl Säve (SHM 1253). Inventarienumret har dock fallit bort, varför locket inte kan identifieras bland de i SHM

Fig 87. Spegel med ram av trä och målat glas på trästomme, inköpt 1840. Foto 1982.

Mirror with wooden frame and painted glass on a wooden case, purchased in 1840.

Fig 88. Flaska av grönt glas. 1700-talet. Foto 1982.

Flask of green glass. 18th century.

befintliga rökelsekaren utan känd proveniens.⁵⁷ I 1594 års inventarium omnämns "Eth Røgelsekar" med senare tillskrift "borta". 1680 (inv) omtalas "it Rökels kaar", och inv 1830 omnämner "Et gammalt söndrigt rökelsekar af malm".

Flaska av grönt glas (fig 88). Höjd 17, diameter 14 cm. I inventarium från omkring 1734 omtalas "En Butellie". 1746 (räk) inköps "En stop bouteille at hafwa wijn uti" och i inv 1805 "En Butelle".

Burk av koppar (fig 89), cylindrisk. Höjd 12,5, diameter 20 cm. Enligt räkenskaperna 1802–03 inköptes "en stor ask at förvara kyrkans penningar uti", förmodligen denna. I inv 1830 upptas "En större kopparask".

Ask av trä i svepteknik, oval. Höjd 10, längd 30, bredd 21.

Ask av trä i svepteknik, cylindrisk. Höjd 7, diameter 11. Fyllt med gamla mynt, i huvudsak svenska mellan Gustaf IV Adolf och Karl XV. 1746 (räk) inköptes "en ask till at förwara oblater uti", och 1751 "En ask".

Fig 89. Burk av koppar "at förvara kyrkans penningar uti", troligen inköpt enligt räkenskaperna 1802–03. Foto 1982.

Copper box, "in which to keep the church money", probably purchased, according to the accounts, in 1802–03.

Dosa av svarvat trä med lock. I botten S Norrgardas bomärke. Höjd 10, diameter 16.

Hänglås för väggskåpet i absiden. 1796 (räk) inköptes "Et hänglås".

Solvisare av kalksten, åttkantig med tre hål, i ett av dessa en lutande järnvisare. Daterad 1787. Nött och vittrad. Diam 27. Var fram till 1909 placerad ovanpå gravhällen G 69 medan denna ännu stod upprätt, därefter överförd till GF (inv nr C 433).

Katafalk av svartmålat trä, bärbar. Enligt räkenskaperna anskaffad 1892. På sockenmagasinets vind.

Likvagn av trä med medar för vinterbruk. Gåva 1891 av hemmansägare Lars Mårtensson, Norrgarda (vis prot). I vagnsskjulet.

Övriga inventarier, försvunna

1594 års inventarium omtalar bland annat "tho altarklockor", med senare tillskrift "den ene kom til Slottidt then andra sönder". Dessa omnämns på samma sätt i inv 1680. Den odaterade inventarieförteckningen från omkring 1734 upptar "2 uppslagne Taflor och En oupslagen", "En kopparkittel ther uti kyrckans penningar liggia", samt "1 Plictstock på Kjörkogården". Den senare omtalas även 1757 (räk). 1760 (räk) anskaffas "Ny Tijmstock", och 1769 "1 låda at inlägga kyrckornas skrifter". Inv 1805 omnämner "3ne Upslagne Taflor" och "En gammal Kopparkittel hwaruti Kyrkans penningar fordom förwarades". 1801–02 utbeta-

Fig 90. Klocka från 1200-talet. Foto 1982.

Church bell from the 13th century.

las till en Hemström för "en tafla". 1818–19 (räk) anskaffas "Ram till Konungens Tal vid Riksdagen". Inv 1830 omnämner "Tvenne Likbårar" (avskrivna 1891), "Et litet trädbord", "Et st. stol", samt ett psalmodikon. Det sistnämnda fanns kvar ännu 1860. 1866–67 (räk) inköps "ett stycke kudd till skrifte i kyrkan af skin". Ett alnmått omnämns av Ambrosiani.⁵⁸ Vid visitationen 1922 antecknas fyra stolar som "odugliga".

Klocka

Kyrkans enda klocka (fig 90) är medeltida med dekor av parställda släta ränder upptill och nertill, den nedre till större delen utnött genom kimning.⁵⁹ Inskrifter eller märken saknas. Höjd 840 (625 utan bygel), diameter 697. Ton E. Mats Åmark⁶⁰ daterar den till 1200-talets förra hälft och nämner motsvarigheter i Västergötland, som t ex klockorna i Dala, Gullered och Mularp. Säve uppger 1864 att året 1827 stod på kläppen. Klockan reparerades senast 1950 av Bergholtz.

Noter

1. Enligt uppgift från Ortnamnarkivet, Upsala.
2. Geologiska kartbladet, Ser Aa No 164. Hemse. Geologiska undersökningar utförda mellan 1896 och 1905. Sthlm 1905. Beskr till bladet tryckt 1927.
3. Norra delen inventerades av *P-E Ornell* 1977 och södra delen av *L Bäck* 1978 vid Raäs inventering för revidering av Ekonomisk karta över Sverige.
4. De äldsta kända skrivningarna för gårdsnamnen har godhetsfullt ställts till förfogande av *Evert Melefors*. De i tabellen fig 3 av E M använda källförkortningarna avser: C 9 = *Ivar Akselson Thots* räkenskapsbok för Gullands län 1485–87 (Riksarkivet), 1523skb = Uppbörds- och räkenskapsbok för Gotlands län 1523–24 (Danska Rigsarkivet s 108B), 1594koinv = Kyrkoinventarium för Sudertredingen 1595 (ViLA), 1608jb (RA, Kammararkivet), anses ha uppgifter från 1570-talet, till en del dock med felaktiga former, 1614kr (ViLA), med tillförlitligare former, och GR = *S B F Jansson & E Wessén*, a a.
5. Se även *S-O Lindquist*, Sockenbildningen på Gotland.
6. *Jacob Klingwall* (1786–1866). F i När, adjunkt i Visby skola 1814, past praeb i Väskinde 1828, honorarieprost s å, kyrkoherde i Roma 1842. Har av trycket utgivit bl a "Fornlemningar i Wisby" 1823–24.
7. *Svahnström* 1965, s 91f, samt P M 1982. Fil dr *Gunnar Svahnström* tackas varmt för diskussioner och på många sätt lämnad hjälp, då främst sammanställandet av de anteckningar, som i stor utsträckning ligger till grund för föreliggande beskrivning över träkyrkan. – Se även *Trotzig* 1972, s 73 f.
8. *J Wallin*, *Analecta Gothlandensia* I, s 65.
9. *Ibidem*.
10. *Thure Gustaf Wennberg* (1759–1818). Arkitekt och kritiker; konduktör och sekreterare i ÖIA, amanuens vid Konstakademien, dess skattmästare 1792–96, ledamot 1795. Flitigt verksam som konstkritiker i tidningar och broschyrer och trogen de klassicistiska idealen. Han hade tidvis stort inflytande inom Konstakademien och framträdde på dess sida i kampen mot den begynnande göticismen.
11. *P A Säve*, *Gotländska samlingar* V, s 64, ur *Båtel Gardstedts* (f 1766, sockenskräddare i Eksta och Sproge) tidebok.
12. *L Karlsson*, a a, s 101.
13. *Ibidem*, *ibidem*.
14. *Ibidem*, s 125.
15. *Ibidem*, s 85.
16. *M Gustafson*, *Samlingar till Gotlands historia* 3.
17. *J Roosval*, *Den kyrkliga konsten*, i: *Boken om Gotland* I, s 289.
18. *J Roosval*, *Die Kirchen Gotlands*, s 222 f.
19. *J Roosval*, *Gotländska portaler*, s 24.
20. *J Wallin*, *Analecta Gothlandensia* I, s 65.
21. *C G Hilfeling*, *Resejournal* 1799, s 131.
22. *Pehr Wallgren* (1798–1856). F i Ölme härad, Värmland, fadern soldat; intagen i Linköpings skola 1812 och omfattad med synnerlig omvårdnad av dåvarande biskop *v Rosenstein*. Student i Upsala 1821, prästvigd i Visby 1824. Kyrkoherde i Eksta och Sproge 1833, kontraktsprost 1854. G m *Rosalie Eberstein*.
23. *Carl Johan Eberstein* (1758–1838). Student i Lund 1772, professor darsammastädes 1808, domprost 1812; biskop i Visby 1813. "Som enskild människa var han utmärkt genom älskvärdhet och fromhet" (Lemke). Såväl biskopen som hans son, professorn och kyrkoherden *Carl Christian Eberstein* (1794–1858) hade sedan Lundatiden personliga kontakter med *Esaias Tegnér* – ehuru dennes förhållande till *Eberstein* d y var mindre gott – varför möjligheterna att *Wallgren* genom dessa själv kommit i personlig kontakt med *Tegnér* inte kan uteslutas. – *Schönbeck*, a a, s 389 ff.
24. *P A Säve*, *Reseberättelse* 1864, s 155.
25. *C G Brunius*, a a, s 234.
26. *Nils Pettersson* (1853–1930). Byggmästare i Visby, verksam vid ett stort antal kyrkorestaureringar på Gotland.
27. *Lars Hansson Oxenwaldt* (1643–1721). F i Sanda, kyrkoherde i Eksta och Sproge 1685. G m företrädarens dotter *Elisabeth Eistadia*.
28. Troligen *Petrus Ronander* (1651–1740). Stud i Uppsala 1672–1675, prästvigd 1677, kyrkoherde i Hörsne 1684.
- 28a. Beskrivningen av skeppen har författats av *Sibylla Haasum*, Raä, som också tillsammans med *Peter von Busch*, Marinmuseum i Karlskrona, har utfört teckn (fig 51).
29. *Hans Pedersen Eistadius* (d 1684). Kyrkoherde i Eksta och Sproge 1657. Avsatt på grund av oordentligt leverne 1659, men återfick pastoratet 1663. G m *Margareta Andersdotter*.
30. *Johan Bartsch d y* (d 1703). Målare; övertog faderns, *Johann Bartsch d ä*, (d 1666) rörelse. Har bl a dekorerat predikstolarna i Hogrän (SvK Go III, s 98) och Västerhejde (SvK Go III, s 54). – *G Svahnström*, *Burmeisterska huset*, s 124 ff.
31. *J Wallin*, *Analecta Gothlandensia* I, s 65.
32. *C G Brunius*, a a, s 232.
33. *C R af Ugglas*, a a, s 509, 529 f.
34. *J Roosval*, *Medeltida skulptur i Gotlands Fornsal*, s 63. *C R af Ugglas*, a a, s 547, daterar madonnan till 1300-talets första fjärdedel.
35. *E Lagerlöf & G Svahnström*, *Gotlands kyrkor*, 2 uppl, s 239.
36. *Fredrik Blom* (1781–1853). Överste, arkitekt; intendent vid ÖIA och professor vid Konstakademien. En av nyklassicismens främsta företrädare i Sverige.
37. *J Wallin*, *Analecta Gothlandensia* I, s 65.
38. *Fredrik Lilljekvist* (1863–1932). Arkitekt; utom stat vid ÖIA 1887–1918, slottsarkitekt vid Gripsholm från 1895, byggnadsråd och chef för KBS:s stadsplanebyrå 1918–30.

En av de främsta arkitekterna i Sverige i brytningstiden mellan nationell historicism och begynnande jugend. Hans mest kända arbeten är restaureringarna av Grips-holms slott och Strängnäs domkyrka samt Dramatiska teaterns nybyggnad i Stockholm.

39. *J Wallin*, *Analecta Gothlandensia I*, s 65.
40. *Ibidem*.
41. *Anders Simon Eskelund*. Silversmed; mästare i Visby 1849–76.
42. *Melchior Leffler* (1720–91). Tenngjutare i Visby; verksam från 1745. Efter hans död drev änkan *Anna Gerle* (d 1823) verkstaden och efter henne döttrarna *Anna* och *Helena* till 1840.
43. *Nils Eric Justelius*. Tenngjutare; mästare i Eksjö 1820–66.
44. Rapport av *S B F Jansson* 1965, i ATA.
45. *J Roosval*, *Die Steinmeister Gottlands*, s 169 f.
46. *S B F Jansson & E Wessén*, a a, s 96 ff.
47. *J Wallin*, *Analecta Gothlandensia I*, s 65.
48. *N J Ekdahl*, *Resa på Gotland 1826*, s 5.
49. *S B F Jansson & E Wessén*, a a, s 93 f.
50. *M Gustafson*, *Samlingar till Gotlands historia 3*.
51. *P A Säve*, *Gotländska sägner I*, s 251. Den andra versionen, daterad 21/8 1847, återfinns i: *Ritningar, Aqvarellskitser och handskrifna utkast om Gotländska fornföremål*, mapp nr 90 (återgiven i *S B F Jansson & E Wessén*, a a, s 94).
52. *Pehr Pehrsson Lyth* (1676–1744). F i Fardhem, regementspastor 1712, kyrkoherde i Eksta och Sproge 1723. G m *Helena Hammarin*. – Under peståren var dock *L H Oxenwaldt* (not 27) kyrkoherde i församlingarna.
53. *M Gustafson*, *Samlingar till Gotlands historia 3*.
54. *S B F Jansson & E Wessén*, a a, s 94 f.
55. *Ibidem*, s 95 f.
56. *Ibidem*, s 96.
57. Av de i SHM förvarade locken till rökelsekar utan känd proveniens är dock endast två tänkbara, nämligen inv nr 21438:15–16.
58. *S Ambrosiani*, a a, s 117.
59. *Kimning*, metod vid klockringning, varvid man slår på klockans utsida med en klubba eller en sten.
60. *M Åmark*, a a, s 181; *L M Holmbäck*, a a, s 68. Uppgifter om klockan har också erhållits från ing *Ingvar Rohr*, *Lindome*.

Källor och litteratur

OTRYCKTA KÄLLOR

Stockholm

KB: *J Wallin*, *Analecta Gothlandensia I* (sign Dep 32:2); *C G Hülfeing*, *Resedagböcker* (sign F m 57:1–13).

RA, ÖIÄ:s arkiv: Osignerad skiss av kyrkan 1780; ritning till ny tornhuv av *Thure C Wennberg* 1780; underdånigt memorial 1780 (sign F II aaa 10), ritning till orgelfasad av *F Lilljekvist* 1892.

ATA: *N J Ekdahl*, *Resa på Gotland 1826*; inv 1830; *P A Säve*, *Reseberättelse 1864* (med teckning av kyrkan och gravsten); *S Ulfsparre*, *Reseberättelse 1882*; ritning av *O Sörling*, föreställande väggsåp; snabbinventering av *R Gabrielsson* 1924; angående kyrkogårdens utvidgning m m 1927; angående insättande av kamin 1933; angående skorsten 1934; angående invändig restaurering 1938; angående skyddsåtgärder för medeltida gravstenar 1946; angående smärre reparationer 1946; angående tornets och fasadernas restaurering 1950; angående reparation av yttertak 1952; angående restaurering av medeltida gravstenar 1954; restaureringsförslag av *O Karth* 1962; förslag till elektriska installationer av firma *L Träff* 1963; angående invändig restaurering 1965; rapport av *S B F Jansson* angående nyfunnen gravsten 1965; konserveringsrapport av *E Olsson* 1966; PM av *G Svahnström* angående fynd av plankor från en träkyrka i samband med restaureringen 1965, 1982.

Uppsala

UUB: *M Gustafson*, *Samlingar till Gotlands historia 3. Södra Tredingens Kyrkor och Pastorer till år 1835* (sign S 170 e:3); *P A Säve*, *Gotländska samlingar V* (sign R 623) *dens*, *Gotländska sägner I*; *dens*, *Ritningar, Aquarellskitser och handskrifna utkast om Gottländska fornföremål*, mapp nr 68 (sign S 170:2), med avbildning av en gravsten.

Visby

ViLA: För beskrivningen värdefulla uppgifter finns i följande avdelningar: St prot 1784–1833 (i Eksta KI:1); 1833–1847 (i Eksta KI:2); 1842–1847 (se även LII:1); 1847–1862 (i Eksta KI:3) – K-råds prot 1827 (i Eksta KI:1); 1837–1846 (i Eksta KI:2), 1866–1872 (i Eksta KI:3). – Byggnadskommitténs prot 1839–1941 (i Eksta KI:2). – Räk, huvudbok 1700–1733 (LIa:1); 1734–1834 (LIa:2); 1833–1900 (LIa:3); räk spec 1740–1748 (se LIa:2); 1749–1776 (i Eksta LIb:1); 1777–1812 (LIb:1); 1812–1835 (LIb:2); 1858–1878 (LIb:3). – Handl rörande visitation: inv omkr 1740 (i LIa:2); vis prot 1737–1833 (i Eksta N:1).

Domkapitlets arkiv i ViLA: H Spegels inv 1680–82 (DII:1); inv bok för södra tredingen 1594 (DII:3).

Nyare arkivalier förvaras i församlingens arkiv i Eksta prästgård.

TRYCKTA KÄLLOR OCH LITTERATUR

Ambrosiani, S, *Gotländska kyrkoinventarier*. Sthlm 1912.

Amér, E W, *Sproge kyrkas återinvigning, i: De hundra kyrkornas ö*. Visby 1965.

Brunius, C G, *Gotlands konsthistoria III*. Lund 1866.

Ekhoff, E, *Svenska stavkyrkor*. Sthlm 1914–16.

Geologiska kartbladet, Ser Aa No 164. Hemse. Geologiska undersökningar utförda mellan 1896 och 1905. Sthlm 1905. *Gotländska kyrkor i ord och bild*, utgiven av Gotlänningens redaktion. Serie VI. Visby 1903.

Hildebrand, H, *Sveriges medeltid III*. Sthlm 1898–1903.

Holmbäck, L M, *Visby stifts kyrkklockor, i: Hälsning från de hundra kyrkornas ö*. Visby 1959.

Jansson, S B F, *Några runfynd 1965, i: Fornvännen* 1966. Sthlm 1966.

Densamme, och Wessén, E, *Sveriges runinskrifter XI, Gotlands runinskrifter I*. Sthlm 1962.

Karlsson, L, *Romansk träornamentik i Sverige*. Sthlm 1976.

Lagerlöf, E och Svahnström, G, *Gotlands kyrkor. En vägledning*. Sthlm 1966, 2 uppl 1973.

Lemke, O W, *Visby stifts herdaminne*. Örebro 1868.

Liljegren, J G, *Run-Urkunder*. Sthlm 1833.

Lindblad, I, *Invigningskorsen i de gotländska kyrkorna, i: Gotländskt Arkiv* 1972. Visby 1972.

Lindquist, S-O, *Sockenbildningen på Gotland. En korologisk studie av 22 socknar på centrala Gotland, i: Gotländskt Arkiv* 1981. Visby 1981.

Roosval, J, *Den gotländske ciceronen*. Sthlm 1926, 2 uppl Sthlm 1950.

Densamme, Den kyrkliga konsten, i: Boken om Gotland I. Sthlm 1945.

Densamme, Die Kirchen Gotlands. Sthlm 1911.

Densamme, Die Steinmeister Gotlands. Sthlm 1918.

Densamme, Gotländska portaler, i: Nordisk tidskrift 1909. Sthlm 1909.

Densamme, Medeltida konst i Gotlands Fornsal. 2 uppl. Sthlm 1928.

Densamme, Medeltida skulptur i Gotlands Fornsal. Sthlm 1925.

Schönbeck, H, *Prelater*. Sthlm 1927.

Svahnström, G, *Burmeisterska huset*. Sthlm 1942.

Densamme, Ur Sproge kyrkas historia, i: De hundra kyrkornas ö. Visby 1965.

Stolt, B, *Kyrklig skrud enligt svensk tradition*. Sthlm 1964.

Trotzig G, *En stavkyrka i Silte, i: Gotländskt Arkiv* 1972. Visby 1972.

af Ugglas, C R, *Gotlands medeltida träskulptur till och med högotikens inbrott*. Sthlm 1915.

Utas, J A:son, *Om gotländska valv. Examensuppsats vid Chalmers tekniska högskola* 1971. Stencil.

Åmark, M, *Sveriges medeltida kyrkklockor*. Sthlm 1960.

Silverstämplar tydda enligt: *Guld- och silverstämplar, Svenskt silverside 1520–1850, IV. Sthlm 1963.*

Tennstämplar tydda enligt: *Bruzelli, B, Tenngjutare i Sverige. Sthlm 1967. Tidningsartiklar: GA, SvD 30/8 1965.*

Förkortningar

ATA Antikvarisk-topografiska arkivet i VHAA, Stockholm.
 GA Gotlands Allehanda.
 G Arkiv Gotländskt Arkiv, Meddelanden från Föreningen Gotlands Fornvänner, Visby.
 GF Gotlands Fornsal, Visby.
 G Folkbl Gotlands Folkblad.
 Go Gotlänningen.
 inv inventarieförteckning.
 inv 1830 en på grund av en kgl förordning 17/4 1828 företagen inventering av forntida minnesmärken i kyrkor och på kyrkogårdar. Protokollen, som fördes av prästerna, utskrevs i flera exemplar, varav en serie förvaras i respektive kyrkoarkiv och en serie i ATA.
 jb jordebok.
 KB Kungliga Biblioteket, Stockholm.
 LMV Lantmäteriverket, Gävle.
 kr prot kyrkorådsprotokoll.
 PÅ Pastorsämbetet.
 RA Riksarkivet, Stockholm.
 Raä Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
 räk räknenskaper.
 SHM Statens Historiska Museum, Stockholm.
 snabbinv en preliminär inventering av de svenska kyrkornas föremålsbestånd av konst- och kulturhistoriskt värde utförd under åren 1917–32. Samtliga snabbinventeringslistor förvaras i ATA. Ett ex har tillställts varje inventerad kyrka samt vederbörande domkapitel.

st prot sockenstämmoprotokoll.
 SvK Sveriges Kyrkor, Konsthistoriskt inventarium.
 UUB Uppsala universitetsbibliotek.
 VHAA K Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm.
 ViLA Visby landsarkiv.
 vis prot visitationsprotokoll.
 ÖIÄ Överintendents Ämbetet (efter 1918 K byggnadsstyrelsen), Stockholm.

LANDSKAPSNAMNENS FÖRKORTNINGAR

Bl	Blekinge	Nä	Närke
Bo	Bohuslän	Sk	Skåne
Dr	Dalarna	Sm	Småland
Ds	Dalsland	Sö	Södermanland
Go	Gotland	Up	Uppland
Gä	Gästrikland	Vb	Västerbotten
Ha	Halland	Vg	Västergötland
Hr	Härjedalen	Vr	Värmland
Hs	Hälsingland	Vs	Västmanland
Jä	Jämtland	Ån	Ångermanland
La	Lappland	Ög	Östergötland
Me	Medelpad	Öl	Öland
Nb	Norrboten		

Summary

The present church at Sproge was preceded by a wooden church. When, in 1965, the church was restored, some 40 oak planks were found laid as a floor under the pews in the nave. In addition, remains of constructional details were found, such as head plates and roof-beams. The planks – none of which is preserved in its entire length – had originally a convex outside trimmed at the ends so as to fit into the supporting construction, but when they were adapted for the construction of the new floor, the convex part was planed off (figs 9-12). On the small parts remaining of the original surface there is a decoration of concentric circles. The planks were not kept together with springs in grooves but with treenails, which may indicate that the church was erected in a framework technique; if so, it is the first we know of on Gotland. This is, however, uncertain; it may also have been a stave church. This wooden church will have consisted of a nave with a lower and narrower chancel and should have been built in the early 12th century.

About 1225 or somewhat later, this wooden church was replaced by a Romanesque church of limestone – the present one – consisting of a nave and a chancel with an apse. From the beginning, the church was vaulted; the nave with four cross-vaults supported by a central column, the chancel with one cross-vault and the apse with a semi-cupola. In the south wall of the apse was inserted a still preserved aumbry with oak doors with a carved decoration of heraldic animals and plant ornamentation (fig 43).

The church has two portals, both in the south, the tympanum stones contoured in a trefoil form. The nave portal is preserved, though altered and moved (fig 20). About 1300 a Gothic tower was added in the west provided with a pointed portal in the north (fig 23). With that the medieval church was, on the whole, completed.

No major alterations were made during the Late Middle Ages or the 16th to 18th centuries. A new spire (fig 36) was proposed by the architect Thure G Wennberg, but the parish was content to restore the old one. In 1839–40, in the time of the forceful vicar Pehr Wallgren, the church was extensively rebuilt. Wallgren, who was strongly influenced by the bishop and author Esaias Tegnéér and his ideas of light, spacious

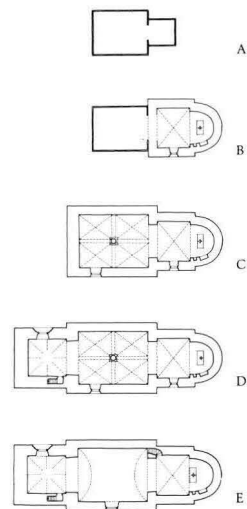

Fig 91. Kyrkans planutveckling. 1:1000.
E Lagerlöf och G Wirén 1982.

Development of church plan. 1:1000.

church interiors, had, the year before, enforced a still more extensive rebuilding of the mother church Eksta (SvK, vol 178, p 38 ff). In Sproge Church the vaults in the nave were now pulled down and replaced by a wooden barrel-vault, the south portal was enlarged and moved to the centre of the south front, the chancel portal was bricked up and new, large round-arched windows were opened. In addition, the apse was separated from the chancel by a wall and converted to a vestry.

During the next century only minor maintenance work was done. In 1938, the wall between the apse and the chancel was replaced by a wooden screen and the interior was repainted. An extensive exterior restoration was carried out in 1950 when, among other things, the tower was replastered and the whole church whitewashed. The last restoration was made in 1964–65 and involved the interior. Among other things, walls and vaults were whitewashed and medieval consecration crosses were revealed, new floors were laid and three medieval tomb stones were laid down in the chancel floor.

Murals

In 1965, eight painted consecration crosses from the 13th century were laid bare and preserved (fig 48). On the same occasion were also found remains of figural paintings from the 16th century on the north wall and inscriptions from the end of the 17th century on the south and east walls (figs 49,50); all these paintings were, however, extremely fragmentary and were, consequently, whitewashed anew.

Carvings

In the plastering on the south wall of the bell-ringing chamber there is a number of carvings, probably from the Middle Ages: two single-masted sailing ships (fig 51), one star, one fishing-spear and at least three runic inscriptions, which have, however, not been interpreted.

Furnishings and Fittings

Medieval

A rood of oak made about 1300 hangs above the triumphal arch (fig 55).

A Madonna of oak from about the same time and very like the Hangvar Madonna (SvK Go II, pp 80, 82) is much damaged (fig 57). It is kept in the Museum of Antiquities, Visby.

A carved leaf crest of oak from the Late Middle Ages is secondarily placed as a crest on a hymnboard (fig 66).

A picture stone (fig 80) with a runic inscription was found in 1965 as a piscina in a walled-in niche in the apse. It is now to be found on the west side of the tower arch.

A grave slab (fig 81) of sandstone with a runic inscription and decorated with a relief-hewn Maltese cross on a long pole borne by a Lamb of God and signed by the stone master Sighraf, who was active during the latter part of the 12th century, is now kept in the Museum of Antiquities, Visby. Three tomb stones (figs 82–85) with runic inscriptions lie in the chancel floor and a fourth is leaning against the east gable of the parish storehouse in the churchyard. They are dated to the 13th century. The stone lying in the north part of the chancel is called the Plague Stone; according to tradition, the plague raged so fiercely at Sproge in 1710–11 that all the survivors – there were 28 of them – found room on this stone.

The church bell (fig 90) is dated to the first half of the 13th century and is, consequently, the oldest church bell on Gotland.

Post Reformation

The altar piece of sandstone (fig 52) was made on south Gotland and painted in 1669 by Johan Bartsch the Younger.

The pulpit of walnut (fig 58) was drawn by the architect Fredrik Blom and erected in 1842. It was simplified in 1965 when, i.a., the sounding board was removed.

The baptismal font of sandstone (fig 63) was made on south Gotland and stems from the mid 17th century. A christening-bowl of pewter (fig 64) was made by Mårten Michaelis, master at Visby in 1661–1703.

In the tower arch there is a memorial tablet for a British pilot, Squadron Leader R N Todd-White, R A F, who was shot down in 1943 over the Baltic and whose body floated ashore on the Sproge beach. He was buried in the Sproge churchyard. His remains were later removed to Gothenburg.

Sveriges Kyrkor

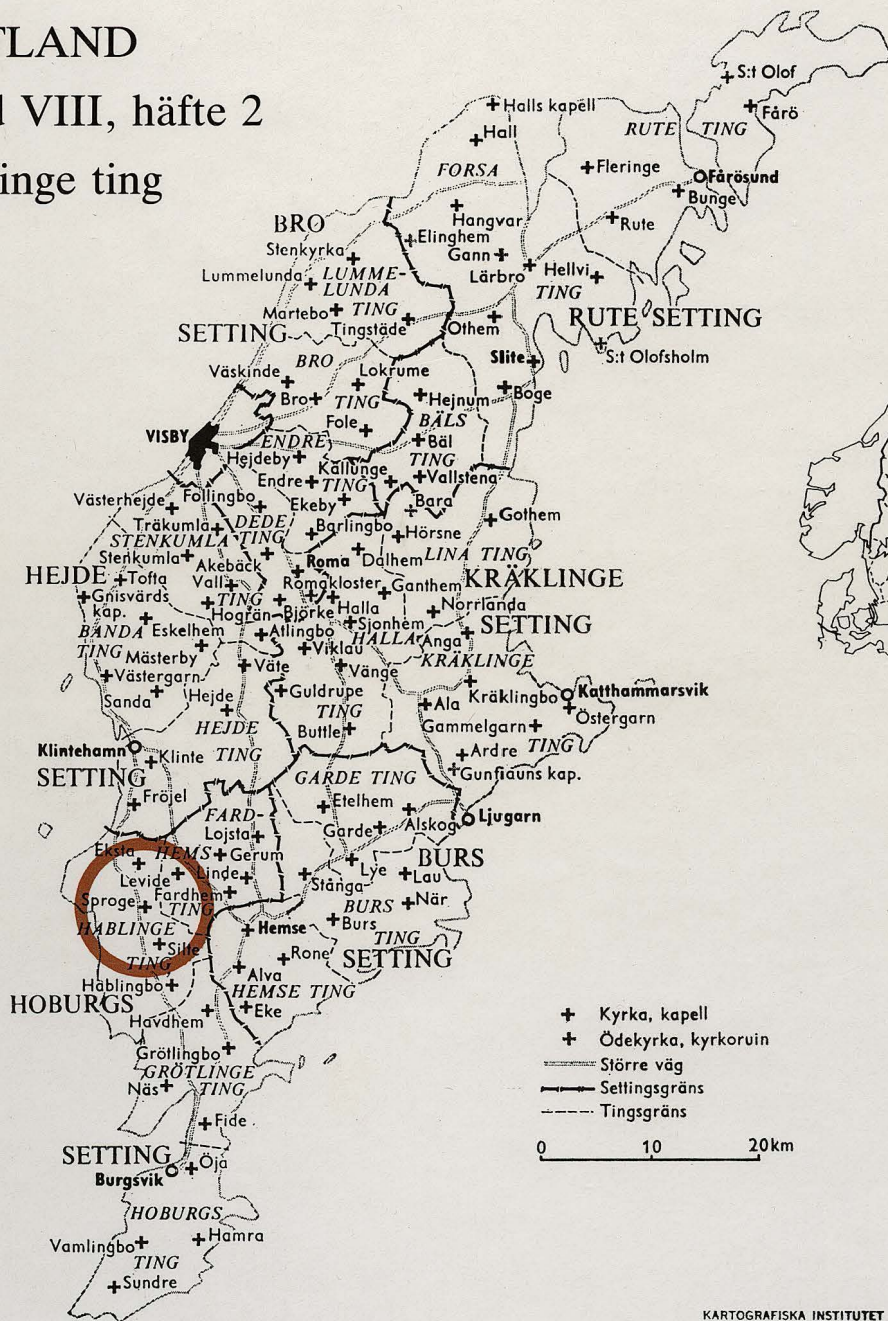
KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

VOLYM 191

GOTLAND

Band VIII, häfte 2

Hablinge ting

KARTOGRAFISKA INSTITUTET